

Anna PLIŠKOVÁ
(zost.)

**Jazyková kultúra a jazyková norma
v rusínskom jazyku**

**Языкова культура і языкова норма
в русиньскім языку**

Prešovská univerzita v Prešove
Ústav regionálnych a národnostných štúdií

Prešov 2007

Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку

(Зборник рефератів із міжнародного научного семінаря *Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку*, котрый ся одбыв 27. – 28. септембра 2007 на Пряшівській універзиті в Пряшові.)

Зоставителька і языкова управа: **ПгДр. Анна Плішкова, ПгД.**

Рецензент: **проф. ПаедДр. Штефан Шутай, др. н.**

Графічна управа: **Мгр. Александер Зозуляк**

© Пряшівска універзіта в Пряшові, Інштитут регіоналных і народностных штудій

**Реалізоване з фінанчнов підпоров Міністерства культуры СР – програм
Культура народностных меншын 2007**

Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku

(Zborník referátov z medzinárodného vedeckého seminára *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku*, ktorý sa uskutočnil 27. – 28. septembra 2007 na Prešovskej univerzite v Prešove.)

Zostavovateľka a jazyková úprava: **PhDr. Anna Plíšková, PhD.**

Recenzent: **prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.**

Grafická úprava: **Mgr. Alexander Zozulák**

© Prešovská univerzita v Prešove, Ústav regionálnych a národnostných štúdií

**Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR – program
Kultúra národnostných menšín 2007**

Tlač: GRAFOTLAČ Prešov

Náklad: 200 ks

ISBN 978-80-8068-710-6

Slovo na úvod

Ústav regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity bol organizátorom medzinárodného vedeckého seminára s názvom ***Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku***, ktorý sa vďaka finančnej podpore Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Fondu Stevena Chepu pri Torontskej univerzite v Kanade uskutočnil v dňoch **27. – 28. septembra 2007 v priestoroch Prešovskej univerzity**. Cieľom akcie bolo pokračovať vo vedeckých diskusiách na tému spisovných variantov rusínskeho jazyka – lemkovského, podkarpatského, vojvodinského – s akceptáciou na spisovný jazyk Rusínov na Slovensku. Z toho vyplynula celková koncepcia seminára, ktorý pozostával z dvoch častí: v prvej (***Aktuálne problémy rusínskych kodifikovaných variantov***) vedci z Kanady, Škótska, Maďarska, Ukrajiny, Poľska a Srbska prezentovali aktuálnu problematiku rusínskeho jazyka v jednotlivých štátoch karpatského areálu, v ktorých Rusíni žijú, a druhá (***Súčasná rusínska spisovná norma na Slovensku a proces zblížovania troch variantov rusínskeho jazyka***) bola zameraná na konkrétne problémy spojené s používaním rusínskeho spisovného jazyka v hovorenej aj písanej podobe na Slovensku. Na základe toho referujúci vysvetľovali jednotlivé problémy rusínskeho jazyka buď z pozícií všeobecnej teórie jazykovedy a konkrétneho jazykového systému, alebo z pozícií praktických používateľov spisovného jazyka, a v takomto prípade sa sústredili na mieru normatívnosti jazyka v jednotlivých funkčných sférach, ako aj na hodnotenie niektorých zmien v súčasných pravidlách rusínskeho pravopisu.

Z nášho pohľadu sú všetky príspevky – ktoré publikujeme aj v tomto zborníku (v jazyku, v ktorom odznali v seminári) – prínosom k spoločnému dielu, a tým je rozvoj kultúry rusínskeho spisovného jazyka.

Anna PLIŠKOVÁ

Вступне слово

Інститут регіональних і народностных штудій Пряшівської університету був організатором міжнародного научного семінара під назвою **Языкова культура і языкова норма в русиньскім языку**, який з фінансовою підмогою Міністерства культури Словенської республіки і Фонду Штефана Чепи при Торонтській університеті в Канаді ся одбивав **27. – 28. септембра 2007 в просторах Пряшівської університету в Пряшові**. Ціллю акції було продовжити научні дискусії на тему нормативного русиньського языка в його конкретных варіантах – лемківськім, підкарпатськім, войводинськім – із акцентом на списовний язык Русинів на Словеньску. З тым заміром была зроблена концепція семінара, який був розділений до двох частей: в першій (**Актуалны проблемы русиньскых кодифікованых варіантів**) учены з Канады, Шкотська, Мадярьска, України, Польска і Сербії представили актуалну проблематику русиньського языка в окремых країнах карпатського ареалу, де жыють Русины, а друга (**Сучасна русиньска списовна норма на Словеньску і процес зближованя трёх варіантів русиньського языка**) была заміряна на конкретны проблемы звязаны з поужываньём русиньського списовного языка в його говореній і писаній подобі на Словеньску. На основі того выступаючи ся на окремы проблемы русиньського языка позерали або з погляду общой лінгвістичной теорії і теорії конкретной языковой сістемы, або з аспекту практичных поужывателїв списовного языка, а в такім припадї ся концентровали на міру нормативности языка реалізованого у практичных сферах і на оцінёваня дакотрых змін в сучасных правилах русиньського правопису.

З нашого погляду, вшыткы выступы – котры публікуеме ай у тім зборнику (в языку, в котрім были прочітаны на семінарї) – суть приносом про наше сполочне діло, а тым є розвой культуры русиньського списовного языка.

Анна ПЛІШКОВА

Нáчрт histórie, súčasnosti a možnej perspektívy Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity

Anna PLIŠKOVÁ

*(Ústav regionálnych a národnostných štúdií
Prešovskej univerzity v Prešove, Slovensko)*

Абстракт

Етнічно-языкове відродження Русинів на кінці ХХ. ст. направило до життя недорішені в минулому питання їх народної екзистенції, од ступня рішення котрих в сучасності залежить їх майбутнє як етнічної меншини в Словачії і в цілому карпатському ареалі. Найважливішими з них є русинське народностне шкільство і виховання кваліфікованих кадрів про різні сфери народностного життя Русинів. Визначне місце в шкільській сфері Русинів належить Одділенню русинського мови і культури в межах Інституту регіональних і народностних студій Пряшівської університету.

Abstract

The Rusyn ethno-linguistic revival at the end of the 20th century brought back to life such issues of the ethnic existence, which were not solved in the past and whose stage of resolving influences its future as a minority in Slovakia, as well as in the whole Carpathian area. One of the most important issues is the Rusyn ethnic educational system and training of qualified experts in various spheres of the ethnic life of Rusyns. The Department of Rusyn Language and Culture at the Institute of Regional and Ethnic Studies, University of Prešov has its significant position in the Rusyn educational sphere.

1. Historické súvislosti vzniku predchádzajúce Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity do roku 1998

Všetky prevratné udalosti v dejinách vplývali na vznik a rozvoj národno-emancipačného procesu, a to bez ohľadu na konkrétny národ alebo etnickú skupinu. Najvýznamnejšie revolučné udalosti v Európe v 19. a 20. storočí vplývali aj na proces národnej emancipácie Rusínov žijúcich na severovýchodnom Slovensku a v susednom Zakarpatsku, v bývalej Podkarpatskej Rusi, ktorá bola súčasťou Československa do r. 1945.

Počas procesu národného obrodzenia väčšina národov vyriešila takmer všetky základné otázky svojej národnej existencie, vrátane otázky spisovného jazyka, ktorá v tomto procese stála zvyčajne na poprednom mieste. Rusíni na rozdiel od iných slovanských a neslovanských národov počas prvej polovice 19. storočia si nedokázali vyriešiť ani jednu základnú otázku svojej národnej existencie, t. j. ani otázku národnej identity medzi ostatnými slovanskými národmi, ani otázku kultúrnej orientácie, ani otázku spisovného jazyka, ba ani len otázku svojho pomenovania. Preto všetky tieto nevyriešené problémy museli „preniesť“ so sebou do 20. storočia, pričom priaznivé podmienky pre ich riešenie sa vytvorili až na jeho sklonku.

Problematika spisovného jazyka Rusínov Karpát nie je záležitosť novodobá, ale má niekoľko storočnú históriu, ak zoberieme do úvahy fakt, že prvé tzv. rusínske texty sa začali objavovať v 17. storočí. Nárečová rozdrobenosť, kultúrne a jazykové tradície susedov, náboženské, sociálno-politické a iné faktory mali v tomto regióne podstatný vplyv na výber jazyka regionálnej kultúry: od cirkevno-slovanského v jeho veľkoruskej a ukrajinskej redakcii, ale aj ukrajinského a veľkoruského spisovného jazyka, až po návrhy a projekty spisovného jazyka na miestnom nárečovom základe. Ale až na konci 20. storočia sme svedkami toho, že práve tá tretia cesta začína dostávať viac či menej zreteľné kontúry, keď vyúsťuje do podoby spisovného jazyka s cieľom obsluhovať kultúrne potreby rusínskeho obyvateľstva severovýchodného Slovenska v rôznych sférach činnosti.

Je potrebné podotknúť, že politické zmeny, ktoré sa začali v Sovietskom zväze koncom 80. rokov 20. storočia a vyvrcholili nežnou revolúciou roku 1989, mali hlboký dopad na všetky krajiny, kde Rusíni žili. Komunistické režimy, ktoré štyri desaťročia určovali národnostnú a jazykovú politiku,

sa zrútili a väčšina štátov, v ktorých Rusíni žili, sa rozpadla. V decembri 1991 sa Rusíni zo sovietskeho Zakarpatska ocitli v nezávislej Ukrajine, uprostred roku 1992 bola rusínska komunita v Juhoslávii rozdelená medzi dva štáty, pričom Vojvodina zostala v oklieštenej Juhoslávii (Srbsko) a Sriem – ako vojnová zóna – bol teoreticky súčasťou nezávislého Chorvátska. Nuž, a Rusíni severovýchodného Slovenska, resp. prešovskej oblasti, žijú od 1. januára 1993 v nezávislom Slovensku.

Hlboké zmeny v štátnych štruktúrach a politických systémoch, ktoré sa odohrali v rokoch 1989 – 1992 zdôraznili to, čo mnohí už nejaký čas predvídali. Napriek svojim propagandistickým vyhláseniam síce potlačili komunistické režimy, ale nevyriešili určité sociálne problémy. Patrila k nim aj otázka národnej identity a jazyková otázka Rusínov. Už pred rokom 1989 začalo niekoľko kultúrnych aktivistov vyjadrovať svoju nespokojnosť s ukrajinskou jazykovou orientáciou a viedlo spor o publikácie v hovorovej rusínčine. V Poľsku bolo lemkovským variantom rusínčiny vydaných niekoľko zbierok poézie a začiatkom roku 1989 začal tam vychádzať aj časopis *Besida*. Zatiaľ v prešovskej oblasti, ktorá bola stále komunistickým Československom, malá skupina gréckokatolíckych duchovných pod vedením o. ThLic. Františka Krajňáka pripravila do tlače niekoľko cirkevných príručiek v miestnom rusínskom nárečí (z oblasti Medzilaboriec).

Vo všetkých krajinách, kde žili Rusíni, po roku 1989 vznikali nové kultúrne organizácie a každá z nich bola založená na princípe, že Rusíni tvoria osobitnú národnosť a mali by mať svoj vlastný spisovný jazyk. Niektoré organizácie začali vydávať noviny a časopisy v hovorovej rusínčine. Tiež profesionálne *Ukrajinské národné divadlo* v Prešove, ktorého predstavenia sa od začiatku 50. rokov 20. storočia hrali po ukrajinsky, koncom roka 1990 nielen zmenilo svoj názov na *Divadlo Alexandra Duchnoviča*, ale už od roku 1985 sa jeho predstavenia hrajú po rusínsky.

No okrem novín, časopisov a niekoľkých kníh, vydaných na Slovensku, v Poľsku, na Ukrajine a dokonca v Maďarsku, zaznamenávame od roku 1992 niekoľko pokusov aj o vytvorenie rusínskej spisovnej normy. Tieto rodiace sa snahy týkajúce sa rusínskeho spisovného jazyka, ktoré sa vyskytovali v rôznych štátoch, boli spočiatku dosť izolovanými skutkami individuálnych autorov. Ich výsledkom bol vznik takmer toľkých noriem, koľko bolo autorov, zostavovateľov a redaktorov. V úsilí skoordinať

tieto snahy, bol do Bardejovských Kúpeľov 6. – 7. novembra 1992 zvolaný pracovný seminár o rusínskom jazyku, ktorý vošiel do povedomia širokej verejnosti ako *I. Medzinárodný kongres rusínskeho jazyka*. Rusínski spisovatelia a redaktori z Ukrajiny, Poľska, Slovenska, bývalej Juhoslávie a Maďarska spolu s vedcami z týchto krajín ako aj z USA, Švédska, Švajčiarska a Monaka, diskutovali jednak o teoretických problémoch týkajúcich sa stavby jazyka predovšetkým „malých národov“, a jednak o praktických spôsoboch koordinácie úsilia pri kodifikácii jazyka.

Seminár z novembra 1992 odporučil prijať tzv. *romanšský* model (Romanšov vo Švajčiarsku) formovania rusínskeho spisovného jazyka na základe hovorenej podoby najrozšírenejších nárečí osobitne pre každú oblasť (t. zn. štát), kde žijú Rusíni. Z toho vyplynulo, že na Ukrajine, na Slovensku a v Poľsku sa budú tvoriť vlastné varianty, ktoré sa budú používať v danej oblasti, a súčasne s tým sa začnú práce nad celorusínskym spisovným jazykom pre všetkých Rusínov. Dohodlo sa, že bez ohľadu na to, aká norma sa utvorí, mala by byť realizovaná v azbuke a mala by sa opierať o živý jazyk z každého regiónu, kde Rusíni žijú. Prvý kongres rusínskeho jazyka navrhol tiež vytvorenie vedeckého inštitútu teoretického a praktického zamerania, ktorý skutočne vznikol v Prešove o dva mesiace neskôr. Od januára 1993 *Inštitút rusínskeho jazyka a kultúry pri Rusínskej obrode* v Prešove slúžil ako koordinačné centrum práce kodifikátorov rusínskeho jazyka zo všetkých krajín, kde títo žijú. Za dva roky intenzívnej práce pripravil ku kodifikácii rusínskeho jazyka na Slovensku to najzákladnejšie minimum, ktoré si takýto akt vyžaduje, jednak odborné publikácie (normatívne jazykové príručky, ako sú *Pravidlá rusínskeho pravopisu*, *Ortografický slovník rusínskeho jazyka*, *Slovník lingvistických termínov*, Prešov 1994), jednak základné školské učebnice (šlabikár a čítanka), ale aj publikácie z histórie Rusínov na Slovensku (Magocsi, P. R.: *Rusíni na Slovensku*, Prešov 1994), ukážky umeleckej literatúry, publicistiky, katechizmus pre deti atď. Prvým riaditeľom *Inštitútu rusínskeho jazyka a kultúry* bol doc. PhDr. Juraj Paňko, CSc., druhým – doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

Na základe toho sa uskutočnil slávnostný akt vyhlásenia kodifikácie rusínskeho jazyka na Slovensku – 27. januára 1995 v Bratislave – a bol pre mnohých aktom nečakaným, jedných prekvapil príjemne, druhých – menej. Informácia o kodifikácii sa objavila nielen v masovokomunikač-

ných prostriedkoch, ale aj v mnohých vedeckých časopisoch. Zborník z tohto slávnostného aktu i z následného vedeckého seminára bol vydaný v roku 1996, ku ktorému úvodné slovo napísal vynikajúci slavista, akademik Nikita Il'jič Tolstoj, z ktorého si dovoľíme zacitovať aspoň jednu vetu: „*Príspevky..., ktoré sú publikované v tomto zborníku, presvedčajú nás o tom, že idea tohto (pozn. rusínskeho) spisovného jazyka nie je výplodom fantázie alebo predstáv jednotlivcov či skupiniek ľudí, ale demonštruje prirodzené želanie ľudí mať taký jazyk, ktorý by nebol iba akousi mŕtvou písomnou formou komunikácie, ale aby to bol jazyk značne funkčný, t. zn. taký, ktorý by sa zoširoka využíval vo všetkých sférach života.*“¹

Po kodifikácii jazyka sa sféry používania rusínskeho spisovného jazyka rozšírili zo sféry rodinnej, kde má dominantné postavenie aj v súčasnosti, na sféru publicistickú, konfesionálnu, literárnu, školskú, umeleckú, vedeckú.

Sústredíme sa na sféru školskú.

Silnou motiváciou k jej formovaniu sa stalo sčítanie obyvateľstva. Ak pri sčítaní obyvateľov v roku 1991 sa na Slovensku k rusínskej národnosti prihlásilo 17 197 obyvateľov a takmer 49 099 ľudí deklarovalo rusínsky jazyk ako svoj materinský, tak v roku 2001 sa tieto počty ešte zväčšili – 24 201 obyvateľov Slovenska sa prihlásilo k rusínskej národnosti a 54 907 k materinskému rusínskemu jazyku, čo v súčasnosti pre Rusínov znamená, že patria k trom najväčším národnostným menšinám na Slovensku. Predpokladá sa však, že v skutočnosti je ich počet oveľa väčší – do 200 000, ak vychádzame z počtu príslušníkov cirkví východného obradu, t. j. gréckokatolíckej a pravoslávnej, ku ktorým sa Rusíni tradične hlásia.

Na Slovensku do školského roku 1997/98, kedy sa začalo vyučovanie rusínskeho jazyka na I. stupni ZŠ, neexistovali žiadne formy jazykovej prípravy žiakov v rusínskom materinskom jazyku. V tradičnom ponímaní tzv. *ruské* školy sa v roku 1953 v dôsledku násilného administratívneho zásahu premenili na ukrajinské, ktorých počet – zo začiatočných vyše 260 škôl – sa však postupne značne zredukoval najmä preto, že prevažná väčšina Rusínov neprijala ukrajinčinu za svoj materinský jazyk, a preto sa radšej preorientovala na školy s vyučovacím jazykom slovenským, napr. keď v školskom roku 1966/67 existovalo ešte 58 ukrajinských škôl s 5 154

1 TOLSTOJ, N. I., Úvodom. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia/Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Columbia University Press, 1996.

žiakmi, tak v školskom roku 1985/86 to bolo už len 19 škôl s 1 343 žiakmi, a v školskom roku 1996 – iba 10 škôl so 700 žiakmi.² Sme toho názoru, že voľbu týchto občanov je potrebné rešpektovať i v súčasnosti, nakoľko návrat k situácii spred roku 1953 nie je reálny ani prakticky možný. Tento názor zdieľa aj Ministerstvo školstva SR (MŠ SR). Ukázala sa však naliehavá potreba kvalitnej výučby rusínskej materinskej reči v 1. – 4. ročníku základných škôl (ZŠ), ktorá by pomohla deťom i rodičom sa identifikovať, zachovávať a zveľaďovať osobitú minoritnú kultúru.

Na základe uvedených skutočností a tiež na základe uplatňovania práva na vzdelávanie v materinskom jazyku národnostných menšín zakotveného v *Ústave Slovenskej republiky*, v *Školskom zákone*, v *Rámcovom dohovore Rady Európy o ochrane národnostných menšín*, *Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov*, Ministerstvo školstva SR schválilo v auguste 1996 *Koncepciu vzdelávania detí občanov SR rusínskej národnosti* s cieľom vytvoriť v školskom systéme SR pre deti rodičov rusínskej národnosti také podmienky, aby mohli dosiahnuť rovnocenné vzdelanie s ostatnými žiakmi a zároveň si zachovali materinský jazyk (jazyk predkov) a pestovali svoju národnú identitu. V nadväznosti na tento dokument boli *Štátnym pedagogickým ústavom* vypracované a MŠ SR schválené ďalšie dokumenty: 1. *Učebné plány pre 1. – 4. a 5. – 9. ročník ZŠ s vyučovaním rusínskeho jazyka*; 2. *Koncepcia vyučovania rusínskeho jazyka ako materinského v základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka*; 3. *Učebné osnovy rusínskeho jazyka a literatúry pre 1. – 4. a 5. – 9. ročník ZŠ s vyučovaním rusínskeho jazyka*; 4. *Učebné osnovy rusínskeho jazyka a literatúry pre štvorročné gymnáziá s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka*; 5. *Učebné osnovy rusínskeho jazyka a literatúry pre stredné pedagogické školy s vyučovacím jazykom rusínskym a s vyučovaním rusínskeho jazyka*.

Na základe spracovaných dokumentov a po dôkladnom prieskume na školách Prešovského kraja a medzi rodičmi žiakov, MŠ SR vydalo pokyn pre školské orgány, že od školského roku 1997/98 majú byť nápomocní pri začatí vyučovania rusínskeho jazyka v 1. – 4. ročníku ZŠ tam, kde o to rodičia prejavia záujem. Vyučovanie sa začalo na siedmich ZŠ, ktoré však bolo zabezpečované nekvalifikovanými pedagógmi.

2 ВАНАТ, І., РИЧАЛКА, М., ЧУМА, А.: До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. Додаток до газети *Нове життя*, ч. 40, Пряшів 1992.

Z uvedeného jasne vyplývala potreba vysokoškolskej prípravy učiteľských kádrov pre ZŠ s vyučovaním rusínskeho jazyka. Najreálnejším riešením problému v danej etape sa javilo otvorenie prehĺbeného štúdia rusínskeho jazyka v rámci odboru *Učiteľstvo pre I. stupeň ZŠ na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity (PU)*. Ale prostredníctvom svojich národnostných kultúrno-spoločenských organizácií, hlavne *Rusínskej obrody* s centrom v Prešove, Rusíni na Slovensku sa už od 1993 roku dožadovali otvorenia samostatného študijného odboru *rusínsky jazyk a kultúra* a otvorenia samostatnej katedry. S tým cieľom bol vypracovaný *Návrh projektu zriadenia rusínskeho oddelenia na Pedagogickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika (PdF UPJŠ) v Prešove*, súčasťou ktorého bol návrh vytvorenia *katedry rusínskeho jazyka a kultúry*, bola spracovaná štruktúra študijného programu, navrhnuté personálne zloženie a priložená charakteristika materiálno-technického zabezpečenia. Podľa spomínaného *Návrhu*, ktorý bol predložený na schválenie *Vedeckej rady PdF*, štúdium rusínskeho jazyka sa malo začať „najneskôr od septembra 1996“. K návrhu projektu sa uskutočnil celý rad rokovaní predstaviteľov Rusínov s predstaviteľmi vtedajšej UPJŠ za účasti kompetentných predstaviteľov Úradu vlády SR, MŠ SR, Ministerstva zahraničných vecí (MZV) SR a iných inštitúcií vo veci zabezpečenia prípravy učiteľov rusínskeho jazyka a kultúry, počas ktorých sa prejavila ich ústretovosť. Vďaka nej už koncom roka 1994 MŠ SR poskytlo na zriadenie a zariadenie katedry účelovú dotáciu vo výške 1,5 mil. Sk a ďalšie financie na prenájom priestorov (4 kancelárií), ktoré boli zariadené mimo vysokoškolského areálu UPJŠ v Prešove, pretože v tom čase univerzita nemala k dispozícii voľné kapacity.

Obrat v napredovaní riešenia problému nastáva po negatívnom rozhodnutí členov *Vedeckej rady PdF* vo veci potreby takejto katedry. Tento sa dostavil po neúnavnej antipropagande zo strany miestnej, v tomto období ešte vplyvnej proukrajinskej inteligencie na východe Slovenska, zmýšľajúcej v duchu komunistickej ideológie, ktorí tzv. *rusínsku otázku* považovali za „dávno v minulosti vyriešenú“, a v oživovaní ktorej videli len „separatistické tendencie“. Ide o ľudí, časť ktorých sa dodnes vlastne nezmierila so zmenou spoločensko-politického systému v SR po r. 1989 z totalitného na pluralitný, v ktorom pluralita názorov mala byť predpokladom ku koexistencii ľudí rôznych národov, národností, konfesií a pod.

Zmena vlády v r. 1994, ktorá znamenala nástup k moci tzv. „pronárod-

ných“ strán, pribrzdila aj riešenie otázky prípravy kvalifikovaných pedagógov pre školy s vyučovaním rusínskeho jazyka, ale aj celkovo znamenala negatívny obrat v podpore kultúry národnostných menšín. Preto v tomto období (1995 – 1998) aj u Rusínov evidujeme znížené možnosti naplňovania ich národnostného programu v oblasti revitalizácie národnostného školstva. V dôsledku toho poskytnutá účelová dotácia pre UPJŠ nemohla začať slúžiť svojmu účelu, pretože v danej situácii žiadna katedra rusínskeho jazyka a kultúry na PdF UPJŠ nevznikla, ani jej adekvátna náhrada, a zakúpeným z nej hmotným majetkom – nábytok, technické vybavenie, literatúra – dodnes disponujú niektoré fakulty PU. Ďalší neúspešný pokus spomínaný *Návrh* zaznamenal aj po predložení na schválenie *Vedeckej rade Filozofickej fakulty (FF) UPJŠ*.

Až nástup novej vlády – tzv. *národného porozumenia* – v roku 1998 v SR znamenal pozitívny posun v otázke výchovy pedagógov hlavne pre základné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka. Jej bolo adresovaných opätovne množstvo žiadostí na riešenie problémov Rusínov v oblasti školstva, a bolo uskutočnených aj množstvo rokovaní na úrovni Úradu vlády SR a MŠ SR. Jedným z nich, no očividne veľmi dôležitým, bol aj okrúhly stôl všetkých zainteresovaných, vrátane predstaviteľov univerzity, v *Divadle A. Duchnoviča* v Prešove v roku 1998, kde bolo prijaté uznesenie o neodkladnej potrebe vzniku *Ústavu národnostných štúdií PU* ako rektorátneho pracoviska, pričom ako prvé sa v rámci nového ústavu malo etablovať *Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry* s tromi pracovníkmi (doc. PhDr. V. Jabur, CSc., PhDr. A. Plišková, A. Turoková-Meceňová – administratívna pracovníčka). S podporou vtedajšej vlády toto uznesenie sa realizovalo ešte v tom istom roku, v ktorom po prvýkrát MŠ SR prideliť PU aj mzdové prostriedky pre 3 pracovníkov zo svojej kapitoly *Špecifik*, a na takejto báze naše oddelenie funguje dodnes.

Náplň práce pracovníkov *Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry* (ORJK) bola rozvrhnutá do štyroch hlavných oblastí: **pedagogicko-výchovná, vedecko-výskumná, publikačná a starostlivosť o jazyk**. Za nie menej dôležitú považujeme tiež oblasť prípravy pedagogických dokumentov pre vyučovanie rusínskeho jazyka a kultúry od základnej školy až po štúdium vysokoškolské, propagačnú prácu vo vzťahu k aktivitám ústavu, nášho oddelenia a hlavne k možnosti štúdia rusínskeho jazyka na *Prešovskej univerzite*, príprava vlastných vedecko-výskumných projek-

tov, participácia na projektoch zameraných na národnostné menšiny iných subjektov a pod.

V prvom roku fungovania ústavu náplňou práce pracovníkov ORJK bolo vypracovanie *Projektu prehĺbeného štúdia rusínskeho jazyka* v rámci odboru *Učiteľstvo pre I. stupeň ZŠ* na PdF PU a dokumentov súvisiacich s prípravou na začatie vyučovania – učebných osnov z jednotlivých disciplín prehĺbeného štúdia, časových a tematických plánov. Všetky dokumenty boli predložené v roku 1999 *Vedeckej rade PU* spolu so *Štatútom a organizačným poriadkom* inštitúcie pod názvom *Ústav národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity v Prešove* (ÚNŠCJ). Po ich schválení, v akad. roku 1999/2000 boli prijatí prví študenti na prehĺbené štúdium rusínskeho jazyka a kultúry – z PdF, a keďže ústav podľa štatútu bol vedecko-pedagogickým pracoviskom s celouniverzitnou pôsobnosťou, na štúdium rusínskeho jazyka sa prihlásili aj študenti z FF PU. Záujem prejavili aj teológovia z obidvoch bohosloveckých fakúlt, ale, žiaľ, z rôznych príčin v tomto štúdiu nepokračovali, a tak to ostáva dodnes.

Vznik ORJK v rámci ÚNŠCJ a začatie vysokoškolskej prípravy pedagógov pre I. stupeň ZŠ s vyučovaním rusínskeho jazyka sa stali významným historickým momentom nielen pre Rusínov na Slovensku, ale v celom karpatskom areáli. Deklarovali to svojou aktívnou účasťou na dvojdenom *2. Medzinárodnom kongrese rusínskeho jazyka* (apríl 1999) na PU, ktorý bol zároveň slávnostnou inauguráciou celého ústavu. Účastníkmi akcie boli vedci, učitelia, kultúrno-osvetoví pracovníci, kňazi, spisovatelia, žurnalisti atď. zo Slovenska, Ukrajiny, Poľska, Maďarska, Juhoašlávie, Česka, Nemecka, Estónska, Ruska, Talianska, USA a Kanady, ktorí sa s rešpektom vyjadrovali k danej udalosti. Pozvanie prijali tak isto zástupcovia Úradu vlády SR, MŠ SR, PU. Akcia bola značne medializovaná, čo prispelo k informovanosti širokého okruhu verejnosti o danej problematike. Aj táto skutočnosť prispela k tomu, že v ďalšom školskom roku sa na prehĺbené štúdium rusínskeho jazyka a kultúry na PdF PU prihlásilo 10 študentov a odvtedy každoročne to nebolo nikdy menej ako 6 študentov. (Žiaľ, nedoriešeným problémom ostala možnosť absolvovať štátne skúšky z tejto disciplíny pre študentov FF PU, ktorí tvorili tretinu všetkých študentov rusínskeho jazyka a kultúry.)

2. Súčasnosť Ústavu regionálnych a národnostných štúdií PU

Podľa štatútu, hlavným zameraním ústavu od jeho vzniku bola „vedecko-výskumná a pedagogická činnosť národnostných menšín žijúcich na území Slovenskej republiky, no hlavne východného Slovenska a priľahlých susedných oblastí Karpatského euroregiónu“. Do r. 2006 plnil vedecko-výskumnú, výchovno-vzdelávaciu, koordinačnú a dokumentačno-informačnú funkciu so zameraním na problematiku rusínskej a rómskej národnostných menšín doma a vo svete, od r. 2006, po zmene štatútu a názvu – na *Ústav regionálnych a národnostných štúdií PU* –, aj na iné národnostné menšiny – maďarskú, ukrajinskú, nemeckú, židovskú. Po tejto zmene sa ústav stáva primárnym pracoviskom výskumu a vývoja univerzity, uskutočňujúcim interdisciplinárny spoločenskovedný, humanitný a prírodovedný výskum vo vymedzenej oblasti poznania, ktorú vyjadruje názov ústavu, a to:

- a) regionálne štúdie a problematika regionálnych dejín,
- b) rómska problematika,
- c) skúmanie národov, národností a etnických minorít a iných minoritných spoločenstiev.

Ako vedecko-pedagogické pracovisko počas doterajšej existencie ústav bol dvakrát organizátorom medzinárodných rusinistických konferencií (1999, 2003), niekoľkých konferencií o rómskej problematike a o maďarskej problematike, kde, okrem domácich odborníkov na menšinovú problematiku sa svojimi prednáškami prezentovali významní vedci z Európy a Ameriky.

Pracovníci ORJK sa systematicky zúčastňujú na domácich a zahraničných konferenciách slavistického zamerania, prednášajú ako školitelia pre učiteľov rusínskeho jazyka na školeniach organizovaných *Metodicko-pedagogickým centrom, Kabinetom rusínskeho jazyka* v Prešove, sú školiteľmi či odbornými konzultantmi diplomantov alebo doktorandov zaoberajúcich sa výskumom rusínskeho jazyka, kultúry alebo rusínskych reálií z *Prešovskej univerzity, Univerzity Jána Amosa Komenského* v Bratislave, *Univerzity Mateja Bela* v Banskej Bystrici, *Univerzity Konštantína Filozofa* v Nitre, ale aj doktorandov či štipendistov zo zahraničných európskych alebo amerických univerzít. Nakoľko vedecko-pedagogickí pracovníci

ústavu sú zvyčajne zapojení do všetkých relevantných výskumov, ktoré sa týkajú rusínskeho jazyka a kultúry na Slovensku, resp. v karpatskom areáli, výsledky svojich výskumov a svoje poznatky z danej oblasti pravidelne a často publikujú a priamo odovzdávajú študentom.

Ústav bol riešiteľom alebo participoval na riešení niekoľkých významných grantových projektov: bol koordinátorom grantovej úlohy aplikovaného výskumu č. AV/821/2002 pod názvom **Štúdium etnických špecifik rómskeho etnika zo sociálneho, zdravotného a výchovno-vzdelávacieho aspektu**; spoluriešiteľom štátneho programu výskumu a vývoja 2003 SP 51 028 08 00/028 08 06 pod názvom **Národ, národnosti a etnické skupiny v transformujúcej sa spoločnosti** (hlavný riešiteľ *Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied (SAV)* v Košiciach); projektu *Agentúry pre vedu a výskum* pod názvom **Maďarská menšina v procesoch transformácie spoločnosti po roku 1989** (nositeľ projektu SvÚ SAV Košice), medzinárodných projektov v rámci **Interreg, 6. Rámcového programu EÚ, Európskeho sociálneho fondu** a in.

Konkrétne ORJK ústavu každoročne je zapojené do domácich grantových projektov MŠ SR, ako je **Tvorba učebníc rusínskeho jazyka a literatúry**, a to autorstvom alebo participáciou na príprave učebníc rusínskeho jazyka a literatúry pre základné a stredné školy; ďalej medzinárodných vzdelávacích a vedeckých projektov, výsledkom ktorých bol **Interregionálny slovník rusínskeho jazyka** (koordinátor *Akademia Pedagogiczna* v Krakove, Poľsko), **Encyclopédia of Rusyn History and Culture** (*University of Toronto*) a monografia **Русинський язык** v sérii **Najnowsze dzieje języków słowiańskich** v rámci vedeckého projektu **Współczesne przemiany języków słowiańskich** (*Uniwersytet Opolski – Instytut filologii polskiej*, Poľsko). V poslednom roku naše oddelenie vypracovalo, resp. sa podieľalo na príprave nových troch veľkých vedecko-výskumných projektov, a to: v rámci **Nórskeho finančného mechanizmu, Agentúry pre vedu a výskum** (APVV) a **Vedeckej grantovej agentúry MŠ a SAV** (VEGA). Napriek tomu, že takéto projekty sú žiaduce a sú dokonca súčasťou kritérií hodnotenia jednotlivých pracovísk a pracovníkov, mechanizmus ich výberu sa nám zatiaľ nedarí ovplyvniť v náš prospech. Naopak, niekedy máme pocit, že o projekte rozhodujú úradníci, ktorí jeho odmietnutie odôvodňujú paušálnymi formulkami, nezodpovedajúcimi realite.

Pozitívnu reprezentáciu ústavu a ORJK je aj zapájanie sa študentov

do rôznych aktivít v oblasti kultúrno-spoločenského života rusínskej národnostnej menšiny.

Študenti rusínskeho jazyka sa každoročne zapájali do celoslovenskej súťaže v prednese rusínskej poézie, prózy a vo vlastnej umeleckej a publicistickej tvorbe pod názvom *Duchnovičov Prešov, Rusalka* a in., svoje práce majú možnosť publikovať v mládežníckej prílohe týždenníka *Narodny novynky – Rusalka*, zrod ktorej sami iniciovali pred siedmimi rokmi. Študenti s hereckými sklonmi úzko spolupracujú s profesionálnym rusínskym *Divadlom Alexandra Duchnoviča* v Prešove, kde sú obsadzovaní domácimi a zahraničnými režisérmi, a tak isto sa prezentujú pri dramatizáciách hier *Rusínskeho vysielania Slovenského rozhlasu* v Košiciach. Absolventi a študenti rusínskeho jazyka sa zúčastňujú aj na medzinárodných podujatiach odborného charakteru so zameraním na rusínsky jazyk, literatúru a kultúru. Niektorí z prvých absolventov pôsobia ako učitelia rusínskeho jazyka a literatúry na základných školách s vyučovaním rusínskeho jazyka. Naši študenti a absolventi sa veľmi dobre uplatňujú tiež v regionálnych odborných aktivitách v rámci karpatského euroregiónu, kde spolupracujú s národnostnými organizáciami a vedeckovýskumnými inštitúciami Rusínov v Poľsku, v Maďarsku, na Ukrajine, v Srbsku, v Chorvátsku, Rumunsku, v Českej republike, v USA a Kanade v rámci *Svetového fóra rusínskej mládeže*. Z iniciatívy *Svetového kongresu Rusínov* študenti a absolventi rusínskeho jazyka – podobne aj vedecko-pedagogickí a kultúrno-osvetoví pracovníci – majú možnosť pre vlastný rast využívať *Štipendium Fondu pre rusinistické štúdie S. Chepu pri Torontskej univerzite* v Kanade, kde sa nachádza najbohatšia knižnica rusinistiky na svete, *Fundácie Rutenika* v Poľsku a *Højskolen/Østersøen* v Aabenraa v Dánsku a in. V rámci *Svetového kongresu Rusínov* existujú reálne plány na vytvorenie a realizáciu medzinárodných grantových projektov, kde predpokladáme, že bude požiadavka zapojenia sa odborníkov na rusinistiku aj zo Slovenska. Je pravdepodobné tiež, že odborníci na rusinistiku budú potrební perspektívne aj pre takú inštitúciu na Slovensku, akou je *Slovenské národné múzeum – Múzeum rusínskej kultúry* v Prešove, ktoré vzniklo v r. 2007 na základe uznesenia vlády SR. Evidujeme dopyt po našich študentoch a absolventoch v *Divadle A. Duchnoviča* v Prešove, v *Národnostno-etnickom vysielaní Slovenského rozhlasu* v Košiciach, na niektorých ZŠ a stredných školách (SŠ) s vyučovaním rusínskeho jazyka

a kultúry, v niektorých štátnych inštitúciách a samosprávnych orgánoch. Preto výchova odborníkov pre rusínsky jazyk a kultúru je potrebná a je potrebné jej venovať adekvátnu pozornosť aj zo strany PU.

Jednou z významných priorít od začiatku fungovania ústavu je budovanie knižnice rusinistiky a karpaticistiky, jedinečnej svojho druhu v karpatskom regióne, ktorá by poskytovala žiadanú literatúru k tejto problematike nielen študentom, ale aj doktorandom z PU, ako aj z iných univerzít na Slovensku a zo zahraničia, venujúcich sa rusinistike. Keďže v r. 1992 *Medzinárodná rada pre vedu a výskum* (IREX) si tento ústav vybrala za vzdelávacie centrum pre odborníkov zaoberajúcich sa rusinistikou, následne každoročnými hosťami nášho ústavu a hlavne jeho knižnice sa stali zahraniční vedeckí pracovníci – z Nemecka, Ruska, Ukrajiny, Maďarska, Poľska, Srbska, Talianska, Veľkej Británie, USA – zaoberajúci sa vo svojej vedeckej činnosti rozličnými aspektmi rusínskej problematiky. V súčasnosti obsah knižnice tvorí vyše 3 000 titulov špecializovanej povahy, týkajúcich sa prevažne rusinistiky. Sú to: odborné publikácie, učebnice rusínskeho jazyka a literatúry, knihy krásnej literatúry z 19. – 21. storočia, noviny a časopisy v rusínskom jazyku z 19. – 21. st., vzácna zbierka mikrofilmov odbornej a populárnej rusínskej literatúry a časopisov v rusínskom jazyku publikovaných od roku 1848 do r. 1945. Knižnica sa neustále dopĺňa vďaka kooperujúcim zahraničným pracoviskám a univerzitám, najmä *Karpatorusínskemu výskumnému centru* v USA, *Katedre ukrajinistických štúdií Torontskej univerzity* v Kanade, *Jagelonskej univerzite* v Krakove a *Sliezskej univerzite* v Sosnovci v Poľsku, *Tartuskej univerzite* v Estónsku, *Nyíregyházskej vyššej škole* v Maďarsku, *Novosadskej univerzite* v Srbsku, *Slavistickému inštitútu* v Heidelbergu v Nemecku, ako aj domácim vedeckým inštitúciám – *Spoločenskovednému ústavu SAV* v Košiciach, *Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV* v Bratislave, a v neposlednom rade aj vďaka rusínskym národnostným organizáciám doma a vo svete.

Avšak najvýznamnejšou úlohou ORJK ústavu bolo po zmene vysokoškolského zákona v r. 2002 pripraviť na akreditáciu nový bakalársky a postupne aj magisterský študijný program *rusínsky jazyk a literatúra v kombinácii predmetov* v rámci odboru *Učiteľstvo akademických predmetov*. Napriek tomu, že z nášho pohľadu išlo o veľmi zdĺhavý a náročný proces, v roku 2005 sa zavŕšil úspešnou akreditáciou bakalárskeho študijného programu *rusínsky jazyk a literatúra v kombinácii predmetov*

(s biológiou, geografiou, výtvarnou, hudobnou, telesnou a náboženskou výchovou, s ruským, nemeckým, anglickým a slovenským jazykom a literatúrou a dejepisom.). Náročnosť tohto procesu od samých začiatkov priamo umocňoval nedostatok domácich odborných garancií z daného odboru, vyhovujúcich sprísneným kritériám nového vysokoškolského zákona a *Akreditačnej komisie SR*. Je pravdou, že začiatkové úvahy riešenia problému ráтали aj s možnosťou pokrytia vedecko-pedagogických garancií zahraničnými odborníkmi na rusínsku problematiku, najmä z vzdialenosti najbližšej *Nyíregyházskej vyššej školy* v susednom Maďarsku, čo vysokoškolský zákon nevylučuje. Aktuálne spoločensko-politické korelácie však nakoniec túto možnosť vylúčili, v dôsledku čoho celý proces stagnoval. K evidentnej zmene dochádza po zverejnení *Otvoreného listu* zo dňa 7. júla 2004 bývalému rektorovi PU prof. PhDr. Františkovi Mihinovi, CSc. (v začiatkoch jeho funkčného obdobia), podpísaného 40 významnými slavistami z Európy a Ameriky, ktorí ho žiadali o urýchlenie procesu akreditácie študijného programu *rusínsky jazyk a literatúra* a o zabezpečenie podmienok pre perspektívny rozvoj rusinistiky na *Prešovskej univerzite*. Príslub F. Mihinu, ako reakcia na tento list, že v októbri 2004 bude akreditačný spis predložený na posúdenie *Akreditačnej komisii SR*, bývalý rektor splnil a 28. júna 2005 vtedajší minister školstva SR Martin Fronc priznal *Prešovskej univerzite* právo udeľovať akademický titul „bakalár“ absolventom denného aj externého štúdia 3-ročného bakalárskeho študijného programu *rusínsky jazyk a literatúra v kombinácii predmetov* v rámci študijného odboru *1.1.1 Učiteľstvo akademických predmetov*. Preto dnes by som chcela oficiálne poďakovať všetkým, ktorí boli ochotní akýmkoľvek spôsobom participovať jednak na príprave objemného akreditačného spisu, v tomto prípade pánovi kolegovi a svojmu učiteľovi, doc. PhDr. Vasil'ovi Jaburovi, CSc., jednak za prijatie účasti na samotnej realizácii študijného programu, v tomto prípade vysokoškolským pedagógom z *Inštitútu rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky* FF PU, menovite prof. PhDr. Jozefovi Sipkovi, PhD., doc. PhDr. Andrejovi Antoňakovi, CSc., a doc. PhDr. Valerijovi Kupkovi, CSc., a zvlášť odborným garantom študijného programu doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc. z katedry knižničných a slovackistických štúdií Fakulty humanitných a prírodných vied (FHPV) PU, a doc. PhDr. Ľube Sičákovej, CSc. z katedry komunikačnej a literárnej výchovy PdF PU. Naše poďakovanie patrí zvlášť profesorke PhDr. Zu-

zane Stanislavovej, CSc. ako bývalej prorektorke PU pre vzdelávanie za podporu pri akreditácii študijného programu na úrovni *Akreditačnej komisie SR* a takisto prvému riaditeľovi *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov* prof. RNDr. Ivanovi Bernasovskému, DrSc. za podporu našich snažení či už na úrovni *Prešovskej univerzity, Fakulty humanitných a prírodných vied*, s ktorou máme akreditovaných najviac kombinácií, ale tiež za podporu na úrovni rozličných komisií, vedeckých rád alebo príslušných štátnych orgánov. Sme vďační takisto rusínskym občianskym združeniam a kultúrno-spoločenským a vedeckým inštitúciám doma a v zahraničí za podporu.

3. a) Možné perspektívy rozvoja ÚRNŠ

V prvom rade je potrebné zdôrazniť pozitívum otvorenia *Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov* (terajšieho *Ústavu regionálnych a národnostných štúdií*) na *Prešovskej univerzite*, a to z aspektu vzatia na vedomie aj touto vysokoškolskou inštitúciou multikultúrnosť prostredia, v ktorom sa nachádza. Ústav sa postupne začal dostávať do povedomia verejnosti práve v spojitosti s kultúrou menšín a s národnostným školstvom, najmä však Rusínov, preto si myslíme, že mal by aj naďalej existovať na báze výskumu menšinovej kultúry, rozvíjať svoju činnosť na báze autochtónnych minorít, ktoré obývajú územie Prešovského kraja. Ide hlavne o dve veľké národnostné menšiny – rómsku a rusínsku, na výskum ktorých sa od začiatku činnosť ústavu sústreďuje, pretože takýto v Prešovskom kraji celkom absentoval. Ale keďže ide o inštitúciu jedinečného charakteru na východe Slovenska, mala by perspektívne mať na zreteli aj mapovanie iných minorít (hoci niektoré z nich nemôžeme označiť za autochtónov, napriek tomu majú na tomto území svoje zastúpenie), ako sú Česi, Karpatskí Nemci, Poliaci, Ukrajinci, prípadne Rusi, Bulhari, pritom skúmať ich aj z pohľadu konfesie a medzikonfesionálnych vzťahov. Ústav by sa tak mohol stať centrom výskumu minorít na východe Slovenska, čo, myslíme si, že v poslednom roku sa aj začalo realizovať pod vedením súčasného riaditeľa prof. PaedDr. Štefana Šutaja, DrSc., vďaka grantom od domácich grantových agentúr ako aj z fondov *Európskej únie*, prípadne iných zdrojov.

Sme presvedčení o tom, že ÚRNŠ na PU by si mal okrem výskumného, zachovať aj pedagogický charakter, pričom by sa perspektívne mohli personálne posilniť obidve jeho zložky. Jeho koncepcia by mala vychádzať

zo základného princípu multikultúrnosti, ktorý ponímame ako vzájomné prepojenie, spolužitie viacerých kultúr na princípe rovného s rovným. Vychádzajúc z toho, aj jeho pracovníkmi by mali byť ľudia, ktorí tento princíp sú schopní akceptovať. V jeho koncepcii by sa mala uplatňovať zásada skúmať národnostné a etnické kultúry v prostredí Slovenska, ale aj vo svetovom meradle s aplikáciou na SR, s dôrazom na skúmanie interetnických vzťahov. Obsahové zameranie výskumu by malo vychádzať z dlhodobých i aktuálnych úloh: postavenie toho ktorého etnika a národnosti v interkultúrnych vzťahoch, história, vývoj a perspektívy vývoja tohto postavenia; čiastkové charakteristiky vývoja národnosti, etnika v medzietnických vzťahoch (jazyk, literatúra, umenie, kultúra, história, konfesia, spoločenské aktivity a iné). Výsledky výskumu potom môžu slúžiť potrebám pedagogického procesu, na formovanie vysokoškolsky graduovaných odborníkov pre potreby národností a etníc, ako aj aktuálnym a dlhodobým potrebám národností, etníc, jednotlivých rezortov a celku štátnej správy, vládny i mimovládny organizáciám a inštitúciám. Na tomto podklade sa môže rozvíjať základný i aplikovaný výskum, a to aj na základe objednávky rozličných subjektov. Významnou súčasťou výskumu môže byť výskum vzdelávania pre potreby národností a etníc, národnostného školstva so zameraním na teóriu vyučovania, metodiky a didaktiky. Integrálnou súčasťou sekcie výskumu by bolo *Metodicko-dokumentačné stredisko* pre potreby národností a etníc, ktoré by poskytovalo priame poradenstvo tak pre subjekty pracujúce s národnosťami a etnicitami, ako aj pre príslušníkov národností. Popri inom by zabezpečovalo organizovanie rôznych vedeckých a odborných podujatí ústavu (konferencie, semináre atď.).

Činnosť sekcie pedagogickej, resp. vzdelávania, takisto by vychádzala z určujúceho princípu multikultúrnosti s cieľom vychovávať vysokoškolsky vzdelaných odborníkov pre potreby národností a etníc v kultúrnom prostredí Slovenska, ktorí by sa dokázali uplatniť aj v medzinárodnom meradle. Vieme, že takíto odborníci sú dnes vyhľadávaní, preto by bolo možno vhodné, ak by – na základe obojstranných dohôd – ústav v budúcnosti mohol participovať na pedagogickej a výskumnej činnosti odborných katedier PU, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom zúčastňujú na výchove, vzdelávaní, výskume a rozvoji umeleckej činnosti študentov národností.

b) Možné perspektívy rozvoja Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry ÚRNŠ PU

Tak ako aktuálna, aj perspektívna činnosť ORJK by mala byť v prvom rade v súlade s názvom oddelenia. Ale keďže situácia si to vyžaduje a spoločenská objednávka tu takisto existuje, je nevyhnutné – vychádzajúc aj z vyššie načrtnutej koncepcie a obsahu zamerania inštitúcie – aby sa oddelenie začalo zaoberať aj inými sférami života rusínskej menšiny. Máme na mysli, okrem jazyka, literatúry a kultúry, hlavne oblasť umenia, histórie, konfesie a spoločenských aktivít tejto menšiny. Je potrebné podotknúť, že žiadna iná inštitúcia na Slovensku takto komplexne orientovanú výskumnú činnosť vo vzťahu k rusínskej menšine, a zdá sa, že ani vo vzťahu k iným minoritám, nevykonáva. Iba na ilustráciu môžeme uviesť sféru umenia, a to či výtvarného alebo dramatického, alebo ktorýkoľvek iný druh umenia Rusínov, o ktorom sa objavujú iba sporadické články prevažne v rusínskej tlači, no systematický výskum tu neexistuje; v republike, konkrétne na východe Slovenska, máme dokopy možno 1 – 2 odborníkov, ktorí sa touto problematikou zaoberajú a boli by schopní a ochotní túto prácu robiť na profesionálnej úrovni, ak by sa pre ňu vytvorili adekvátne inštitucionálne podmienky. Sme si istí, že by to bol prínos ako pre toto oddelenie, takisto aj pre ústav, vďaka ktorému by sa postupne formovala jeho tvár, ale aj pre univerzitu.

Napriek tomu, podľa nás, významnou činnosťou rusínskeho oddelenia by mal ostať výskum a vývoj jazyka. Druhou dôležitou súčasťou nášho záujmu by mala byť rusínska literatúra, čo si však vyžaduje personálne dobudovanie oddelenia, pretože v súčasnosti sme odkázaní na kolegiálnu výpomoc, ako som už uviedla, hlavne vysokoškolských učiteľov z *Inštitútu rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky* FF PU, za ktorú im ešte raz úprimne ďakujeme. Treťou sférou záujmu by mala byť rusínska kultúra nie vo všeobecnom ponímaní, ale v jej konkrétnych realizáciách v daných podmienkach toho ktorého štátu, v ktorom Rusíni v súčasnosti žijú.

Za veľmi dôležitú, pravda, ak nie najdôležitejšiu, sféru nášho záujmu a aktivít považujeme pedagogickú činnosť. Veď tento ústav spolu s *Oddelením rusínskeho jazyka a kultúry* koncom roka 1998 vlastne vznikol za týmto účelom – aby sa pre základné školy s vyučovaním rusínskeho jazyka na Slovensku začali vychovávať kvalifikovaní učitelia. Preto ako z po-

hľadu príslušníkov rusínskej národnostnej menšiny na Slovensku, a takisto aj z nášho pohľadu, **podstatu našej existencie vidíme v zachovaní pedagogickej činnosti tohto ústavu.** Nakoniec, realita je taká, že žiadna iná univerzita na Slovensku neponúka možnosť štúdia tohto minoritného jazyka a kultúry, a keďže v Prešove, ako prirodzenom historickom centre rusínskej kultúry sa už konkrétne možnosti vytvorili – ako inštitucionálne, tak aj personálne – myslíme si, že je dôležité ich aj v budúcnosti rozvíjať. Takisto si myslíme, že je dôležité rozvíjať v prvom rade v rámci európskeho priestoru, ale aj širšie, vzťahy a kontakty s pracoviskami, inštitúciami a univerzitami, ktoré realizujú podobné študijné programy, ako je *Jagellonská univerzita* v Poľsku, *Novosadská univerzita* v Srbsku, *Nyíregyházska vyššia škola* v Maďarsku, a podporovať možnosti vzájomnej výmeny študentov a učiteľov rusínskeho jazyka, resp. vedecko-výskumných pracovníkov-rusinistov. A v neposlednom rade by sme si želali, aby *Prešovská univerzita* zohľadnila potrebu prípravy kvalifikovaných učiteľov rusínskeho jazyka aj formou externého štúdia, pre ktoré má akreditáciu, a o ktoré každoročne záujemcovia prejavujú záujem. Želáme si, aby aj nové vedenie *Prešovskej univerzity* podporilo naše úsilie, a to: jednak o personálne dobudovanie *Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry*, jednak o dosiahnutie akreditácie magisterského študijného programu *rusínsky jazyk a literatúra* v tých kombináciách, pre ktoré akreditáciu už dosiahla v bakalárskom stupni, pričom mimo našej pozornosti by nemala ostať príprava akreditácie medziodborového štúdia rusínskeho jazyka a niektorých kombinácii s *Pedagogickou fakultou PU*, s ktorou po akreditácii bakalárskeho študijného programu sme akoby stratili kontakt. Pritom najviac doterajších absolventov rusínskeho jazyka je práve z tejto fakulty a predpokladáme, že aj v budúcnosti by mohol byť záujem napr. o kombináciu s predškolskou a elementárnou pedagogikou, pretože rusínska menšina na Slovensku dodnes nemá doriešené inštitucionálne podmienky pre výchovu pedagogických kádrov pre materské školy a iné inštitúcie, ktoré v podmienkach Prešovského kraja vyvíjajú činnosť v regiónoch s národnostne zmiešaným obyvateľstvom, resp. aj s prevahou rusínskeho obyvateľstva.

**АКТУАЛНЫ ПРОБЛЕМЫ
РУСИНЬСКИХ КОДИФІКОВАННЫХ
ВАРІАНТІВ**

Кодіфікація русинського языка очами історіка

Павел Роберт МАГОЧІЙ
(Торонтська універзіта, Канада)

Abstrakt

Autor, napriek tomu že je historikom, napísal niekoľko vedeckých prác zo sociolingvistiky a od roku 1989 dôsledne študuje proces kodifikácie rusínskeho spisovného jazyka a zúčastňuje sa diskusií na túto tému. Táto štúdia je krátkym náčrtom histórie kodifikácie rusínskeho jazyka na Slovensku v 90. rokoch 20. st. Autor sa takisto venuje súčasným problémom akceptácie nového spisovného jazyka zo strany jeho používateľov ako aj otázkam jeho zavedenia do jednotlivých sfér života. Osvetľuje význam jazykovedných inštitúcií (akadémií) a prestížnych vydavateľstiev v histórii rozvoja európskych spisovných jazykov. Pretože Rusíni nemajú inštitúciu podobnú akadémii ani prestížne vydavateľstvo, autor sa prikláňa k názoru, že zodpovednosť za formovanie a rozvíjanie rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku by malo na seba zobrať Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity.

Abstract

The author, who is a historian by profession, has written several studies in sociolinguistics, and since 1989 has followed closely and participated in discussions concerning the codification of a Rusyn literary language. This study surveys the history of Rusyn language codification in Slovakia in the 1990s. The author also discusses the on-going challenge of maintaining and implementing the new standard among the Rusyn public at large. He discusses the role of language academies and publishing houses in the history of other literary languages in Europe. In the case of Rusyns, neither an academy nor a prestigious publication house is possible; hence, the author calls on university departments, in this case the Department of Rusyn Language and Culture at Prešov University, to take the lead in revising the Rusyn norm in Slovakia.

Мій інтерес як професіонального історика к языку є звязаний з моєв роботов над історіов національных возроджінь, то значіть над тым, яким способом етнічны і языковы группы ся перетворюють в національности. В общім ся знає о тісній звязаности міджі языком і національнов самоідентифікаціов. Тыж знаме, же народ або национальность характеризують і субективны факторы – желаня быти членом конкретной группы людей, але тыж факторы обективны. Міджі обективныма факторами мусить быти зъявных веще сполочных знаків: сполочна теріторія (може, але не мусить быти, сполочный штат), язык, історічна традиція, етнографічны знакы і культурны цінности.¹ Хоць язык є лем єдным з обективных факторів, часто выступать як єден з найважнішых ідентифікачных знаків народа ці національности. Такой погляд пропонував і німецький філософ 18. стороча Йоган Готфрід Гердер, котрый поставив реторічний вопрос: „*Ці має народ, окреме культурно недорозвинутый народ, штось дорожше, як язык своїх предків? В нїм жыє ціле ёго інтелектуалне богатство, традиція, історія, релігія і прінціпы жывота – саме ёго сердце і душа.*“²

Зато не є ніч чудного в тім, же недавне русиньске народне возроджіня, яке ся зачало у звязи з революціями в році 1989, поставило як єдну з найосновнішых задач – кодифікацію літературного языка в кождей країні, де жыють Русины, і ёго акцептацію штатом, жебы наслідно го мож было завести до школьської сфери і до выштых ostatnich сфер общественного жывота. Докінця до року 1989 язык мав єдну з доміантных позіцій в роботі дакотрых русиньскых діятелів. Іщі в середині 80-х років 20. ст. – коли то было тяжко, докінця з політичных прічин і небезпечно – невелика група грекокатолицьких священників і лаїків у Словакії на челі з отцём духовным Франтішком Крайняком ся пустила до перекладу релігійных книжок до русиньского говорювого языка.

Самособов, є много способів формованя літературного языка. Єдным з них є: выбрати уж ествуючий історічний язык і приспособити го сучасным потребам. Івріт в Ізраелі є найяснішым прикладом такого языкового возроджіня. Іншым приступом є основати літера-

1 Детайлы о формованю народів в общім, попозерай дискузію у МАГОЧІЙ, П. Р.: *Історія України. Київ 2007*, с. 306 – 309.

2 HERDER, J. G.: *Gespräch nach dem Tode des Kaiser Josephs II, в ёго Werke, том VII: Briefe zur Beförderung der Humanität, No. 10, Frankfurt am Main 1991*, с. 65.

турний язык на говорівій бісїді. Тота говорова бісїда може быти діалектом, котрый ся находит в географічнім центрі зони, в якій жыють ей ужывателї, або діалектом, яким бісїдує найвеце людей, або амалгамом (*койне*) елементів розлічных діалектів даной лінгвістичной сфери. Самособов, все мусиме памятати на то, же теоретичны проблеми формованя літературного языка в конечнім наслідку детермінують особы без огляду на то, ці суть то професіональны лінгвісты, або ніт. А тот факт нас ставлять перед інакшый проблем, яким є – людський фактор. Язык як културный яв є окреме проблематичный зато, бо, подля слов єдного ученого, є то „емоціонална тема“. Але кідь „язык належыть каждому,... то веце людей чує, же має право мати властный погляд на нѣго. А кідь тоты погляды не суть то-тожны, можуть ся розгорїти емоції. Споры ся можуть крутити як навколо найдрібнішых проблемів вжываня, так і навколо грандіозных проблемів лінгвістичного планованя і освіти.“³

Як особа, яка слїдовала і мала конкретну роль в русиньскім народнім возроджіню по році 1989, быв єм тісно звязаный і з проблемами кодїфікації языка. Організаторы той конференції мають погляд, же дакотры з моїх споминів будуть інтересны про її учасників.

Так на *I. Світовім конгресї Русинів*, який був у Міджілабірцях, у Словакії, іщі в році 1991, єм выголосив, же „літературный язык мож створити тогды, кідь містна інтелігенція є достаточно пересвідчена о тім, і кідь хоче тяжко робити“, жебы досягла ціль.⁴ Першым кроком к тому было, же єм позвав дакілько русиньських писателїв і учених на неофіціалну діскузію.⁵ На тій, дакус імпровізованій, стрічі ся зродила ідея – скликати шырше зобраня. Зато єм Василєви Туркови, який в тім часї був председом *Світового конгресу Русинів і Русиньской оброды*, запропонував скликати языковий конгрес (котрый сьме в тім часї назвали „робочій семінар“), на який бы пришли лінгвісты, писателї і журналісты з ушыткых країн, де жыють Русины, і діскутовали бы о далшых языковых планах. Тыж єм запропонував,

3 CRYSTAL, D.: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge 1987, с. 2.

4 МАГОЧІЙ, П. Р.: „Я русин был, емь и буду...“: выступы на Світовых конгрессах Русинів. Ужгород, 2005, с. 9.

5 Стріча была в домі о. Франтішка Крайняка. Окрем нѣго і мене там были Олена Дуць-Файфер і Петро Трохановский з Польщі і Володимир Фединишинець і Иван Перовцій з України.

жебы на конгресі было і пленарне засідання, на яким бы ся найвызначнішы лінгвісты і „проектанты“ языка поділили взаємно своїма думками о языку. Доказав ем пересвідчіти знамого у світі соціолінгвісту Джошуа Фішмана і шведського славісту Свена Густавсона, як і „проектантів“ языка з Монака і Швейцарії взяти участь на першім конгресі. На жаль, не могли сьме тот конгрес zorganizовати в аулі тогдышньої *Універзиты Павла Йозефа Шафаріка* в Пряшові, бо веджіня той інституції в тім часі было проти самой ідеї екзистенції русиньского языка як окремого. Также нашы засідання ся організовали в оддыховій зоні северно од Бардіова – в Бардіовских Купелях.⁶

Зато, же язык є барз „емоціоналнов темов“ і же Русины жыють принайменшім в чотырех державах, як і зато, же лінгвісты – подобно як много ученых іншого заміряня – тяжко роблять компромісы, кідь суть пересвідчены, же владіють „науков доказанов“ правдов, бояв ем ся, же першый языковий конгрес ся скоро змінить на місто бесконечных звад і конфліктів. Наприклад зато, же найвеще носителів русиньского языка жыє на Підкарпатській Руси, они могли преферовати погляд, же якраз їх варіант языка мусить быти прятый за русиньскый штандарт, бо їх лексика є „найчістішов верзіов русиньского языка“ в порівнянню з „пословакізованым“ ці „сполонізованым“ варіантом русиньского языка, яким бісідують дале на запад.

Жебы не допустити такы, наісні, емоціоналны конфлікты, котры тяжко бы ся дали тогды рішати, рекомендовав ем радше одложыти на пізніше ідею створіня единого русиньского языка. Вгодніше было Русинів пересвідчіти, жебы наслідовали приклад іншого бездержавного європейского народа – подобного як они, жыючого переважно в горах – Романшів і пожычіти собі їх способ формованя літературных штандартів. Зато ем на конгрес позвав одборника на романшскый язык із Швейцарії. Наконець романшскый прінціп був приятый, то значить мали ся формовати окремы літературны штандарты про штирі регіоны – про Русинів-Лемків, про словацкых Русинів, про підкарпатських Русинів і войводиньских Русинів – а на їх основі пізніше ся мав формовати пятый варіант – *койне*, котре в будучности бы ся могло хосновати пара-

6 Детайлы Першого міжнародного конгресу русиньского языка і текст резолюції з 12 пунктами поз. MAGOCSI, P. R. and FISHMAN, J.: *Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language, в International Journal of the Sociology of Language*, № 104, Berlin and New York, 1966, с. 119 – 125.

лелно зо штирѣма варіантами як сполочна русиньська языкова норма.

Як знаме, „проектанты“ русиньского языка од року 1989 досправды выходили з романшского прінципу. Русины в Словакії кодифіковали свій варіант в році 1995, Русины-Лемкы в Польщі – в р. 2000, а войводињьскы Русины уж дакілько десятков років скорше сформовали і розвинули свій літературный штандарт.⁷ Лем Русины на Підкарпатю не доказали завести свій штандарт, і хоць выдали тыж правопис і граматікы в році 1999 і в р. 2005, але никотра з них не зазнала шыршого вживаня.⁸

Створіня кодифікованого штандарту є єдна задача, а єго підпора і вживаня – друга. Суть принайменшім дві пути, як підпоровати і розвивати літературный язык. Єдна з них є дати язык до старостливости академії, членами котрой бы были визначны писателі і учены. Тот приступ ся вживать в італійскім языку (*Accademia della Crusca*, 1582), французькім (*Académie française*, 1635), іспаньскім (1713), шведьскім (1786), мадярьскім (1830), в івріті (1953) і в інших языках. Друга путь не знає такой авторітної інштитуції, яков є академія. Намісто того, літературный штандарт заведе і підпорує якесь визначне видавательство. Англіцькый язык є, може, найяснішым прикладом такого приступу. І так штандарт про брітаньскый варіант англіцького языка фактічно завів основатель і редакчна рада словника, який выдало *Выдавательство Оксфордской універзіты* (*Oxford University Press*).⁹ Подобну роль про америцькый варіант англіцького языка мав словник і іншы языковы помічники, які опубліковало видавательство *Webster's* в США.¹⁰

7 Штандарт русиньского языка в Словакії є заложений на выданю: ЯБУР, В.: *Правила русиньского правопису*. Пряшів 1994, і єго доповнєній і переробєній верзії: ЯБУР, В. і ПЛІШКОВА, А.: *Русиньскый язык у зеркалі новых правил*. Пряшів 2005. Штандарт русиньского літературного языка в Польску є заложений на: ФОНТАНЬСКІЙ, Г. і ХОМЯК, М.: *Граматыка лемківського языка*. Katowice 2000; перевыдане Warszawa 2004. Штандарт языка Русинів Сербії і Хорватії є заложений на: КОЧИШ, М. М.: *Правопис руского языка*. Нови Сад 1971 і РАМАЧ, Ю.: *Граматыка руского языка*. Београд 2002.

8 КЕРЧА, І. і ПОПОВИЧ, С.: *Материньскый язык: писемниця русиньского языка*. Мукачєво 1999 і двоязычне выданя: СИДОР, Д.: *Граматыка русиньского языка/ Grammar of the Rusyn Language*. Ужгород, 2005.

9 *The Oxford English Dictionary* (425 000 слов), який ся перевыдавав много раз од 1933 року, є заложений на роботі під редакціов Джеймса Мюрера (*James Murray*), 125 звязків котрой вышло в роках 1884 – 1928.

10 Сучасный штандарт є даный словником *Webster's New Dictionary of the English Language* (450 000 слов), який выдав у р.1971 Г. С. Меріам (*G. S. Merriam Company*) в Спрінгфілді, штаті Месечусетс, США. Є восьмым у серії выдань, які ся зачінають од выданя словника Ноя Вебстера (*Noah Webster*) *American Dictionary of the English Language* (1828).

Сітуація з русиньським языком в тім аспекті іщі все не є ясна. Академії справила мусять мати підпору штатів або інших владных інституцій. Але похыбую, же мож бы было створити *Академію русиньского языка* як єдиный орган про розроблєваня і підпору русиньского языка в штирєх, кідь не в шестєх, країнах. Теоретічно є можливе, жебы русиньске видавательство, таке як *Русин і Народны новинки* у Словакії або *Выдавательство В. Падяка* в Україні, досягло потрібну вагу, жебы функціонувати про русиньський язык так, як *Выдавательство Оксфордской універзیتی* або *Webster's* функціонує про англійський язык. Але в практиці никотре русиньске видавательство не опубліковало словник або граматику, котры бы, ходем на регіоналній уровни, досягли шырокого узнаня і нима становлены нормы бы были шыроко акцептованы.

І так, зістають високошкольскы інституції, як наприклад *Педагогічна академія* в Кракові про Лемків-Русинів, *Пряшівска універзіта* про Русинів у Словакії і *Новосадська універзіта* про войводиньскых Русинів. Кажда з тых інституцій, ліпше повіджено, їх професіоналны робітниці, мають прямый контакт з розроблєванєм правописів і граматік, якы ся стали основов про регіоналны літературны штандарты.

Наконець бы-м хотїв додати дакілько слов шпеціфічно к сітуації в Словакії. На розділ од сучасности, на зачатку 90-х років 20. ст, як ем уж споминав, у Словакії не было ани єдної універзіты, яка бы была охотна помочі кодифікації русиньского языка, враховано *Універзіты Павла Йозефа Шафаріка* в Пряшові. Выходячі з реалной сітуації, културно-общественна організація *Русиньска оброда* была згодна взяти участь у тім процесі. Може, сьте постерегли, же я **не повів**, же то была ініціатива той організації, і было то так. Фактічно, роботу на кодифікації зробили двома учены – Василь Ябур і Юрій Панько за участи редакторів і сполупрацовиків редакції *Русин і Народны новинки*, якы в тім часі ся номінално видавали під покровительством *Русиньской оброды*. Кінцєм 1994 року, кідь было ясно, же перша етапа кодифікації ся завершыла выданєм правопису і орфографічного словника, ініціатива зреалізувати офіціалну „церемонію“ кодифікації в януарі 1995 року в Братіславі – і, треба додати, грандіозным способом – вышла не од *Русиньской оброды*, але од „ініціативной групи“

трёх осіб, єднов з яких був і автор тых рядків.¹¹ Докінця і фінанції на братіславску церемонію в р. 1995 не были од *Русиньской оброды*, але од Міністерства культуры Словеньской републіки, од спонзорів і сімпатизантів зо Северной Америки.¹²

Я підкреслюю тоты деталы нелем зато, жебы очістити од перекручінь історічну минулость, але і зато, жебы накреслити план до будучности. Факт, же конкретна організація задекларовала кодифікацію языка як єдну зо своїх основных задач, іші не дає тій організації апріорного права діктовати – в якій формі тота кодифікація ся має реалізовати. За абсенції академії або престижного видавательства, видить ся логічним, же то мають бути язраз високошкольскы інштитуції, в данім припаді *Одділня русиньского языка і культуры Інштитуту регіональных і народностных штудій Пряшівской універзіты*, яке мусить взяти на себе функцію органу відповідного за заведжіня і підпору русиньского языка у Словакії.

Але сучасно каждая така високошкольска інштитуція мусить ся займатимати вопросом практичного ефекту своєї роботи. Зато было бы мудрым рішінєм створити языкову комісію при *Одділню русиньского языка і культуры*, членами котрой бы были як учены (лінгвісты) з універзіты, так і люде з мімоуніверзітної сфери, які бы пропонували зміны в єствуючих нормах. Інакше повіджено, языкова комісія, о якій говорю, при універзіті бы фунговала в ролі містной *Académie française* або, кідь хочете, *Académie ruthénoise*.

Я вірю, же дакотры з тых думок од заінтересованой і ділу кодифікації вірної странной особи ся придадуть тым, котры в сучасности суть відповідны або в будучности будуть відповідны за плеканя і розвой єствуючих чотырех штандартів русиньского літературного языка і будучого *койне*.

11 Півна концептуалізація і планованя братіславской церемонії были выслідком дискузії міджі мнов, Василєм Ябуром і Александром Зозуляком, яка ся зреалізовала почас недовогого путованя автом з Пряшова до Кошиць в октобрі р. 1994.

12 Карпаторусиньскый научный центр фінанчно поміг Русиньській оброді сумов 1 000 америцьких доларів (в тім часі 30 000 словеньских корун), на організованя єдноднєвой научной конференції почас братіславской церемонії. Пізніше тота америцька научна інштитуція фінанчно підпорила братіславску акцію і організовала через *Выдавательство Колумбійской універзіты* опублікованя двоязычного англїцько-словацького виданя з вступным словом визначного російского славісты Нікіты І. Толстого: *A New Slavic Language Is Born: The Rusyn Literary Language in Slovakia/ Zrodil sa nový slovanský jazyk: Rusinsky spisovný jazyk na Slovensku*, edited by Paul Robert Magocsi, New York 1996.

Літературні стандарти русинської мови: історичний контекст і сучасна ситуація

Надія КУШКО

(Торонтська універзіта, Канада)

Абстракт

Стаття аналізує поставління релатівно нового славянського літературного языка – русиньського. Шырока і многогранна група діалектів, котры ся означують як русиньскы, має сполочны знакы з выходославянськыма, западославянськыма а кідь говориме о языку войводиньскых Русинів, та і з южнославянськыма языками. Без огляду на то, же славісты ся не згодують в одповіді на вопрос – ці тоты діалекты треба поважовати за самостатный язык або за інтегралну часть інішого языка – в сучасности можеме говорити о штирѣх регіональных списовных варіантах русиньського языка: о лемківскім в Польщі, о списовнім языку Русинів у Словакії, о підкарпатськім, респ. о закарпатськім варіанті русиньського языка на Україні і о войводиньскім, респ. бачско-сримскім, котрый уж має скоро сто років і хоснують го Русины Сербії і в Хорватії. Процес кодифікації трѣх із уведжених штирѣх варіантів ся зачав по році 1989 а в сучасности в даных країнах має розділны выслідкы. Стаття є заміряна на історічний контекст формованя русиньскых списовных варіантів, їх функціонованя в обществі і на їх грамадічны шпеціфічности, з акцентом на одношіня міджі русиньськым і другыма языками (штатныма або нештатныма) і на їх перспектіву.

Abstract

This article looks at the status of a relatively new Slavic literary language called Rusyn. The extensive and multifarious group of dialects designated as Rusyn share linguistic characteristics with East Slavic, West Slavic and, in the case of Vojvodinian Rusyn, South Slavic languages. Despite the absence of agreement among Slavists as to whether these dialects should be considered a separate language or whether they are part of

another language, at present there do exist four regional variants of the Rusyn literary language: Lemko Rusyn in Poland; Slovakian Rusyn in the Prešov Region of Slovakia; Transcarpathian or Subcarpathian Rusyn in Ukraine; and Vojvodinian or Bachka-Srem Rusyn, which has existed for nearly a century, in Serbia and Croatia. The process of codification began after 1989 and for the moment the results differ from country to country. In the proposed article I make an attempt to study the history of creating Rusyn literary standards before and after 1989, their function in society, and the basic grammatical characteristic of each variant. Special emphasis is given to the relationship between Rusyn and neighboring languages, both state and non-state, and some comments are provided regarding prospects for their future development.

Обширна та різноманітна група діалектів, означуваних як русинські має спільні мовні риси з іншими східно- та західнослов'янськими – а у випадку мови воєводинських русинів – і південнослов'янськими мовами. У даній статті ми ставимо за мету дослідити яким чином саме ці риси діалектів, якими розмовляють русини історичної Карпатської Русі (яка нині знаходиться на території Польщі, Словаччини та України – див. Карту 1) та серед емігрантів з цих регіонів, які мешкають в Сербії та Хорватії, були використані для формування одного чи більше літературних стандартів.¹

Незважаючи на відсутність згоди поміж славістів стосовно того, чи являють собою ці діалекти окрему мову, чи вони є частиною іншої мови,² можемо констатувати, що на нинішній день існують чотири варіанти русинської мови: лемко-русинський в Польщі, варіант русинів Словаччини на Пряшівщині, закарпатський чи підкарпатський в Україні та воєводинський чи бачвансько-сримський (що існує уже протягом майже століття) у Сербії та Хорватії. У минулому також існувало кілька варіантів літературної мови русинських емігрантів у

1 Карти в кінці статті взято з Magocsi and Pop xxiv-xxvi.

2 Серед найвідоміших теорій слід згадати: (1) українська точка зору описує їх як діалекти української мови; (2) словацька точка зору вважає русинські діалекти Східної Словаччини та Воєводини частиною словацької мови; (3) карпаторусинський погляд вважає східнослов'янські діалекти регіону окремою, четвертою східнослов'янською мовою. Деякі науковці вважали русинські діалекти частиною російської мови.

Північній Америці, проте на сьогодні вони зникли внаслідок асиміляції її до англійської. Усіма чотирма варіантами публікуються книги та періодичні видання, кожен з цих варіантів функціонує в різних сферах суспільного життя. Більшість з них мають граматики та словники та вивчаються в школах; таким чином, вони відображають як соціальну так і мовну дійсність, а отже, заслуговують на вивчення незалежно від того, чи діалекти, на основі яких вони базуються, являють собою окрему мову, чи вони є частиною іншої мови.

Русинські діалекти Карпатської Русі розташовані вздовж лінгвістичного та етнічного кордону. На північ та захід знаходяться західнослов'янські польська та словацька мови, на південь – угорська, мова угро-фінської групи, на південний схід – румунська, мова романської сім'ї. Русинські діалекти мають спільні риси з вищевказаними мовами, а у деяких випадках запозичили елементи однієї та більше сусідніх слов'янських та неслов'янських мов.³ Так у випадку Лемківщини найвідчутніший вплив справили говори польської та словацької мов; для мовлення русинів Пряшівщини впливовими чинниками були словацька і частково чеська мова; для русинів Закарпаття (історичного Підкарпаття) – угорська, українська та словацька; для воеводинських русинів – угорська та сербська. Взаємні впливи, що відбувалися протягом століть, зачепили усі основні мовні рівні: лексичний, морфологічний, фонетичний та синтаксичний. Прояви цього процесу відображаються у писемних документах, починаючи від початку 15 ст. Деякі з цих рис також знайшли вияв у нещодавно створених літературних стандартах, явищі, яке ми розглянемо нижче.

Мовна норма та стандартизація: принципи та визначення

Популярний англومовний словник лінгвістичних термінів описує процес мовної стандартизації як *„офіційне прийняття щонайменш деякими групами в межах мовної спільноти певних зразків вимови,*

3 Деталі стосовно цих спільних рис та запозичень можна знайти в обширній літературі на тему русинських діалектів. Окрім класичної монографії Івана Панькевича (Панькевич 1938), існує також кілька багатомовних лінгвістичних атласів, укладених Йосипом Дзенделівським, Зузанною Ганудель, Василем Латтою, Петром Лизанцем, Здиславом Стібером та Янушем Рігером, поряд з неопублікованими діалектологічними словниками Івана Панькевича та Миколи Грицака. Див. огляд літератури (Дзенделівський 1968) та бібліографії Олени Пажур (1972) та Віди Зеремські (1990).

граматики, орфографії та лексики“ (Hartman and Stork 218). Щодо концепції *стандартної мови*, то словник визначає її як „*суспільно прийнятий варіант мови, який часто базується на мовленні освіченої частини населення всередині та навколо культурного та (або) політичного центру спільноти мовців*“ (Hartman and Stork 218). Автори однак, зазначають, що „*кожен мовний варіант (діалект, стиль) може вважатися таким, що має свій власний літературний, розмовний, провінційний та інші стандарти*“ (Hartman and Stork 218).

Визначення іншого терміну *мовна або лінгвістична норма* є дуже близьким визначення стандарту. Представники *Празької лінгвістичної школи* розуміли концепцію *норми* як „*правильне вживання мовних засобів*“ (‘prostředky’) (Nebeská 22). У мовознавчій літературі терміни *норма* та *стандарт* часто виступають як синоніми, хоча деякі автори говорять про процес „*нормалізації*“ як такий, що передує процесові „*стандартизації*“.⁴ Нормалізація вважається відносно спонтанною тенденцією у ході створення „*престижної моделі*“, на протигагу стандартизації, яка означає „*раціональне впровадження певного варіанту, який вже був стабілізований та граматизований*“ (Baggioni 28). Найвищим щаблем стандартної мови є „*стандарт писемної мови*“, який деякі вчені, котрі наголошують на штучному його характері, навіть описують як „*неприродну систему*“ (Cheshire and Stein 22).

У випадку русинських діалектів, тенденція місцевих мовців наблизити своє розмовне мовлення до більш „*престижних*“ мов (церковнослов'янської, угорської, російської і под.) та спроби місцевої інтелігенції створити певний літературний стандарт базуючись на цих моделях мали різні наслідки. Вони залежали від історичних умов та бездержавного характеру русинської спільноти, факторів, які являють особливий інтерес для історика мови. Нарешті, слід згадати дуже важливу проблему чинників, які впливали на вибір носіями даного діалекту та творцями мовних „*стандартів*“ однієї мовної норми на протигагу іншій. Такими чинниками є: (1) згаданий вище принцип престижності; (2) можливе існування „*великої літератури*“ даною мовою; та (3) контакти з іншими мовами та діалектами (Bartsch 251). Додатковим фактором, який не так часто згадується в мовознавчій

4 Див дискусію в Hartman and Stork 153 – 154.

літературі, проте є дуже важливим особливо у випадку бездержавних народів подібних до русинів, є наявність так званого національно-історичного міфу,⁵ якого ми торкнемося нижче.

Історичний контекст русинської літературної мови

Свідчення про найдавнішу історію автохтонних східнослов'янських мешканців Карпат є дуже скупими. Найвірогіднішим є припущення, що східні слов'яни мігрували на дану територію кількома хвилями протягом 5 – 13 ст. Починаючи від доісторичних часів Карпати були зоною інтенсивних міжетнічних контактів, які тривали і в історичну добу і значно вплинули на діалекти місцевого населення.⁶ Щодо писемних пам'яток, які можуть вважатися джерелами вивчення місцевих говорів, то вони тут з'явилися відносно пізно. Умовно, розвиток писемної мови Карпатської Русі може бути умовно поділений на шість хронологічних періодів.

(1) **12 – 15 століття.** Від цієї доби ми маємо лише писемні свідчення церковнослов'янською мовою. Нам достеменно невідомо, коли саме було християнізовано Карпатський регіон, однак, є підстави гадати, що це сталося раніше, ніж на переважній більшості інших східнослов'янських територій. Місцева народна традиція пов'язує цей процес із Кирило-Мефодіївською місією 9 ст. Така версія подій є одним з наріжних каменів русинської національно-історичної міфології.

Найдавніші писемні пам'ятки, писані та збережені в краї, мають релігійний характер і не відображають рис місцевих діалектів. До таких документів належать: *Імстичівські та Мукачівські уривки* (12 ст.), *Мукачівська Псалтир* (14 ст.), *Ужгородський Полустав* (14 ст.), *Королівське Євангеліє* (15 ст.) та деякі інші. Ці тексти є недостатньо дослідженими, проте існуючі праці науковців⁷ доводять інтенсивність

5 Стислий опис національного історичного міфу див. Baggioni 38.

6 Див. Paul Robert Magocsi, „History” (Magocsi and Pop 185 – 191). Нам би також хотілося додати, що етнолінгвістична група гуцулів (див. Карту 2), чий стосунок з „карпаторусинами” все це є предметом дискусії, почали заселяти східну частину Карпатської Русі досить пізно, у 17 – 18 ст. Їхні діалекти справили мінімальний вплив на формування літературних стандартів русинської мови.

7 Соколовъ 450 – 468, Стрипський 1901: 181 – 195, та Геровский 39 – 46 переважно розглядали палеографічні особливості рукописів.

культурних контактів між Карпатською Руссю того часу та іншими частинами Східної Європи. Наприклад, *Мукачівська Псалтир* являє собою копію рукопису молдавського походження, а *Ужгородський Полустав* (збірка молитов) має київське походження (Колесса). Найпізніший з цієї групи документів *Тереблянський Пролог* (кін. 15 – поч. 16 ст.) містить деякі спорадичні риси місцевих говорів (Яворский 9 – 41).

(2) **15 – 18 століття.** Від цього періоду ми маємо деякі писемні свідчення впливу місцевих говорів на церковнослов'янську, тогочасну „мову престижу“, освячену релігійною традицією. Найвідомішим та найдослідженішим текстом того часу є *Грамота* 1404 р. (Петровъ 1925, Тихий 9 – 12). Цей офіційний документ містить виразні угорські елементи (оскільки від кін. 10 ст. територія сучасного Закарпаття та Пряшівщини була частиною Угорського королівства), а також румунські (причиною цього був не лише факт написання грамоти в зоні контактів між східнослов'янським та румунським населенням, а й процес т. зв. волоської колонізації 14 – 15 століть, який сильно вплинув на розвиток карпатських діалектів по обидва боки гір). Серед слов'янських елементів немісцевого походження у *Грамоті* 1404 р. слід згадати лексеми *мѣсто*, *лист* у значенні, з яким вони, зокрема, вживаються в чеській мові (‘місто’ та ‘лист’ чи ‘пошання’). Чеська мова досягла значного рівня розвитку у згаданий період і відчутно вплинула на сусідні літературні мови (особливо польську та українську). Найістотніші елементи *Грамоти* походять, однак, з місцевих говорів, як наприклад прикметник „марамурешский“, похідний від назви комітату Мараморош і відображає місцевий варіант вимови (перехід <o> в <u> в новозакритих складах).

Протестантська Реформація, з її сприянням вжитку живих мов, справила вплив і на Карпатську Русь. Результати цього процесу були, однак, іншими, ніж на більшості територій Центральної та Східної Європи. Замість створення своєї власної літературної мови на базі місцевого розмовного мовлення, місцеві автори (переважно духовенство східного обряду) насичували церковнослов'янську розмовними елементами (Франко 1900, Франко 1901, Стрипський 1901). Найтипівішим літературним жанром цього періоду є *Постілла*, тобто збірка проповідей. Найбільш вивченою є т. зв. *Нягівська Постілла* сер. 16

ст., яка чітко відображає розмовне мовлення села, де її було створено (Нягово, теперішнє Добрянське на сході нинішнього Закарпаття), з його угорськими та румунськими запозиченнями. Даний період також характеризується появою інших жанрів літератури, таких як апокрифи, вірші та історичні літописи, писані церковнослов'янською мовою з розмовними елементами.⁸ Найвідомішим письменником того часу є православний релігійний полеміст Михайло Андрелла-Оросвиговський (Петровъ 1932, Панькевич 1925, Микитасъ, Dezső 1958, Дэже 1981, Calvi 1999, Calvi 1999, Calvi 2000). Його емоційно навантажені твори можуть вважатися типовим зразком східноєвропейського бароко, а в плані мови характеризуються дуже складним синтаксисом та змішуванням елементів різних мов (церковнослов'янської, угорської, латинської). До цього ж періоду належить і перші друковані книги призначені для карпатських русинів *Катехизм* (Трнава, 1698) та *Букварь* (Трнава, 1699) (Magocsi and Struminsky), а також перша граматика (чотири рукописні редакції Арсенія Коцака 1770-х рр.). Мовою усіх цих пам'яток була церковнослов'янська з деякими елементами місцевих русинських говорів (Тихий 1996: 37 – 39).⁹

(3) **2-га пол. 18 – перші десятиліття 19 століть.** Даний період характеризується все ширшим використанням розмовних елементів на противагу церковнослов'янським. Це був також час, коли ідея національного пробудження народів Європи та проблема національного самоусвідомлення досягла Карпатської Русі та вплинула на місцеву інтелігенцію та її вибір літературної мови. Тоді ж ми вперше спостерігаємо російський вплив на місцеву мовну традицію, який виявляється зокрема в поезії Григорія Тарковича (Rusinko). Інші письменники цього періоду вживали у своїй творчості угорську, латинську мову та місцевий діалект, але їхні твори переважно залишилися в рукописі.

Пробудження слов'янських народів, що почалося в той період, супроводжуване спробами кодифікації кількох слов'янських мов, не могло не надихнути вчених Карпатської Русі на створення граматич-

8 Серед багатой літератури на цю тему слід згадати дві роботи Ласло Дезде (Дэже 1967: 123 – 242 та Дезде 1979: 5 – 18); а також укладений цим же автором словник усіх слів Нягівської Постілли (Дэжє 1985).

9 Нещодавно два варіанти граматики Коцака були опубліковані Дзензелівським та Гандель (1990).

них праць. Вони, однак, не ставили за мету створити граматику на базі розмовного мовлення. Причиною цього були частково все зростаюча серед місцевої інтелігенції популярність гіпотези про Кирила й Мефодія як християнізаторів русинів, а також, переконання, що церковнослов'янська є близько спорідненою з карпаторусинськими діалектами, а тому може вважатися власне літературною формою карпаторусинської мови. Таким чином, найпомітнішою подією того часу став вихід у світ латиномовної граматики церковнослов'янської мови Михайла Лучкая (1830). Дана граматична праця, написана під впливом праць чеського славіста Йозефа Добровського, містила істотні елементи розмовного мовлення.¹⁰ Принципи, накреслені Добровським виявляють в укладеній у 1830-х роках граматиці церковнослов'янської мови Івана Фогорашія (Фогоросць). У той час як релігія залишається домінуючим елементом культурного життя Карпатської Русі, національне відродження, що відбувалося у той час серед сусідніх слов'янських народів поставило на порядок денний створення світських літературних мов. Ця проблема постала і перед національними лідерами карпаторусинів, але вже після Революції 1848 р.

(4) **1848 – 1918.** Даний період карпаторусинської історії тісно пов'язується з ім'ям Олександра Духновича, греко-католицького священника та провідного діяча національного відродження русинів. У ранній період діяльності він писав своїм рідним діалектом Пряшівщини, однак на час Революції 1848 р. він потрапив під вплив панславістської ідеології, що привело до зміни поглядів будителя. Духнович став вважати російську наприйнятнішою літературною мовою для карпаторусинів.¹¹ Відображенням цих поглядів стала його стисла граматика, яка побачила світ у 1853 р.¹² У наступні десятиліття граматики Івана

10 Граматика Лучкая (Лучкай 1830) була передрукована у факсимільному виданні з перекладом українською мовою П. М. Лизанця та Ю. М. Сака (Лучкай 1989). Про вплив Добровського на русинську науку див. Tichý 1929.

11 Щодо вживання російської мови щодо русинського діалекту Духнович ставить риторичне запитання на яке сам же відповідає: „Кто же Нѣмец или Французъ или Англичанинъ такъ пишетъ, якъ простолюдине говорятъ? Нихто! . . . Намъ двигати языкъ изъ порока сельской грубости, не утопати въ грязи фразеологiи мужиковъ . . . „ (Зоря галицка: 498).

12 Сокращенная грамматика русского языка (Духнович 1853) згодом перевидана (Духнович 1968), була русифікована (згідно до певних джерел навіть без згоди автора) його земляком Іваном Раковським та російським православним священником в Будапешті Василієм Войтковським.

Раковського, Кирила Сабова, Євменія Сабова, словники Олександра Митрака та Емілія Кубека наслідували цю тенденцію (Сабовь 1865, Раковській 1867, Сабовь 1890, Митракъ, Кубекъ). Незважаючи на щире бажання місцевої інтелігенції писати літературною російською, на-вряд чи воно могло бути зреалізоване. Русинські діалекти істотно від-різнялися від російської, у результаті чого навіть граматики, надруко-вані місцевими діячами містили хиби (особливо в плані фонетики). Результатом була макаронічна мова (т. зв. „язичіє“), що являла собою змішування елементів російської, церковнослов'янської та місцевих говорів. Лише наприкінці 19 ст. спостерігаються перші спроби коди-фікації літературної мови на базі карпаторусинських діалектів, почи-наючи з русино-угорського словника Василя (Ласло) Чопея¹³ та про-довжені в граматиках Михайла Врабеля та Августина Волошина.¹⁴

(5) **1918 – 1945.** У цей період територія Карпатської Русі була роз-ділена між трьома державами – Чехословаччиною, Польщею та Ру-мунією – а русини, що мешкали у Воєводині (колишній південній Угорщині) опинилися у новоствореній державі Югославії. У кожній з цих держав умови для національного та культурного розвитку кар-паторусинів були різними. Найсприятливішими вони були у Чехосло-ваччині, проте два регіони проживання русинів (Підкарпатська Русь та Пряшівщина) не являли собою єдиної адміністративної одиниці.

а. На Підкарпатській Русі, де русинська вважалася поряд з чеською однією з офіційних мов краю, не існувало, однак, консенсусу щодо са-мого поняття „місцевої мови“. Серед місцевої інтелігенції того часу існувало три різні точки зору (орієнтації) щодо предмету національ-ної ідентифікації: українофільська, русофільська та русинофільська. Остання відстоювала позицію необхідності створення літературної мови на основі місцевого східнослов'янського розмовного мовлення. Кожна з орієнтацій мала власні культурні та громадські організації та робила спроби кодифікації літературної мови, прийнятної для вжи-

¹³ Під терміном „руський або малоруський язык“ Чопей розумів, за сучасною термінологією українську, білоруську мови, а також різноманітні східнослов'янські діалекти на південь від Карпат (Чопей: xxiii).

¹⁴ М. В[рабель]; Волошинь, 1901, 4-е вид. (1919); Volosin 1907. Волошин також опубліку-вав інші граматики, що здобули значну популярність у наступний період: (Волошин 1919), яка в своєму шостому виданні мала назву *Методична граматика руського языка для низ-ших клас народних шкіл* (Волошин 1930); та *Практична граматика руського языка*, 2-е вид. (Волошин 1928).

вання в літературній творчості, засобах масової інформації та освіті. Усі три напрями мали спільну рису, що виражалася у прихильності до старої етимологічної орфографії з вживанням *ѣ* (ять) та *Ѣ* (єр) на кінці слів, які в решті східнослов'янських спільнот на той час були анахронізмом.

Найпомітніша спроба створення місцевого літературного стандарту на базі української мови (точніше, галицького її варіанту) була здійснена Іваном Панькевичем (Панькевич 1922). Талановитий лінгвіст-діалектолог, він підготував шкільну граматику на основі верховинських та марамороських говорів (див. зони 1 та 3 на Kartі 2). Ці діалекти, якими розмовляли вздовж північного кордону та сході Підкарпатської Русі і були найближчими до української мови. Інша грамика, що репрезентувала протилежний, русофільський погляд була написана російським політемігрантом Александром Грігор'євим, але опублікована під ім'ям русинського культурного діяча Євменія Сабова (Сабовъ 1924). Загалом це була грамика літературної російської з деякими вкрапленнями „традиційної карпаторуської мови“, тобто „язичія“ 19 ст. Найпомітнішим представником третьої орієнтації, яка виступала за створення літературного стандарту на базі місцевого карпаторусинського говіркового мовлення, був Ядор Стрипський (Стрипській 1924). Він відстоював точку зору, що новий стандарт має засновуватися на діалектах долинян (за сучасною термінологією центральнозакарпатських, середньозакарпатських чи підкарпатських говорах – див. Kartу 2). Принципи Стрипського було реалізовано лише під час недовгого періоду Другої світової війни, коли Підкарпатська Русь (Закарпаття) знову опинилася під владою Угорщини. У цей час угорська влада офіційно схвалила вживання граматики Івана Гарайди, яка незважаючи на свою традиційну етимологічну орфографію, являла собою першу працю, що засновувала писемний стандарт Підкарпатської Русі на базі місцевої розмовної мови (Гарайда). Грамика Гарайди вживалася в школах за угорського режиму і була заборонена після анексії Закарпаття Радянським Союзом (1945).

б. Ситуація в іншому населеному русинами регіоні Чехословаччини – Пряшівщині, частині Словаччини – була іншою. Українофільська орієнтація не здобула тут значного впливу. Кілька граматик та букварів, призначених для сільських шкіл вживали літературну мову

19 ст. з її мішаниною церковнослов'янських, російських та місцевих розмовних елементів (Кизакь 1921, Кизакь 1920, Седлакь 1920).

6. Дві мовні орієнтації існували і на Лемківщині, яка по Першій світовій війні ввійшла до складу Польщі. Одна з цих орієнтацій вважала східних слов'ян – мешканців регіону українцями, інша ж дотримувалася погляду про їх належність до окремої національності та спорідненість з русинами (руснаками) на південь від Карпат, що мешкали в тодішній Чехословаччині. Проукраїнськи налаштовані лемки вживали галицький варіант української літературної мови. Протилежна орієнтація найкраще репрезентована шкільними підручниками Методія Трохановського, який створив літературний стандарт на базі місцевої лемко-русинської розмовної мови (Трохановській 1935, Трохановській 1936). Мовний розвиток на Лемківщині був раптово обірваний трагічними подіями одразу після Другої світової війни, пов'язаними з повоєнною зміною кордонів, коли більшість лемків була насильно виселена з Польщі до радянської України в 1944 – 1946. Ті ж, що уникли виселення до Радянського Союзу, були депортовані на захід Польщі в 1947 р. Ці депортації стали істотною перепорою на шляху культурного розвитку і лемків Польщі, який відновився лише у 1980-х рр.

2. Після 1918 р. невелика, але організована спільнота воєводинських русинів (див. Карту 3) опинилася у новозаснованій державі Югославії. На кінець Першої світової війни кількість воєводинських русинів сягала бл. 10 тис. осіб. Це були нащадки іммігрантів переважно з території теперішньої Східної Словаччини, які починаючи від 1740-х рр. поступово переселялися на землі південної Угорщини – Воєводину (у нинішній Сербії) та Срим (нині частина Хорватії) – які у той час були відвойовані габсбурзькою монархією від Османської імперії. Воєводинські (чи бачвансько-сримські) русини розмовляли діалектом, який поєднував східно- та західнослов'янські (східнословачькі) риси. На поч. 20 ст. ця група говорів стала предметом дискусії між галицько-українським етнографом Володимиром Гнатюком та чеським мовознавцем Фраштішком Пастрнеком щодо східнослов'янської (української) чи західнослов'янської (словацької) природи цієї мови (Lunt). Безвідносно до висновків науковців, місцеве населення було твердо переконане в своїй належності до східного слов'янства

і не дивно, що саме серед них спостерігається перша серед русинів успішна спроба створення літературної мови на базі місцевої розмовної. Граматика цієї мови, опублікована Гавриїлом (Габором) Костельником у 1923 р. задала норму на десятиліття по тому і стала зразком для наступних граматик бачвансько-сримської мови (Костельник). Із соціолінгвістичної точки зору ми можемо констатувати, що розвиток воеводино-русинської мови є досконалим зразком мовного планування, яке задовольняє як мовні критерії, так і майже негайне прийняття стандарту спільнотою (Науген: 16 – 26).

д. Окреме питання являє собою літературний стандарт карпато-русинів Північної Америки. Масова еміграція з Підкарпатської Русі (Закарпаття), а особливо з Пряшівщини на сході Словаччини, починаючи з 1880-х рр. спричинила формування значної русинської громади у США, яка на початок Першої світової війни у 1914 р. налічувала бл. 250 тис. осіб. Протягом перших десятиліть свого мешкання в Північній Америці русинські іммігранти намагалися активно наслідувати культурні традиції батьківщини, що посилювалися інтенсивними контактами з Центральною Європою, які різко обірвалися Другою світовою війною та радянською анексією Підкарпатської Русі у 1945 р. Незважаючи на знайомство з публікаціями європейської батьківщини, мовний стандарт, чи кілька стандартів Північної Америки, являли собою цікаву картину і досі не були достатньо вивчені.¹⁵ Цей стандарт мав кілька варіантів, що поєднував як східно- так західно-слов'янські риси, які поступово зазнавали впливу лексики, синтаксису та правопису англійської мови. Культурні діячі американців русинського походження (Гануля, Мацков та інші) видали кілька граматик та підручників. Кілька граматик європейської батьківщини було перевидано у Північній Америці.

(6) **1945 до сьогодні.** Кінець Другої світової війни у 1945 р. приніс глибокі політичні, соціально-економічні та культурні зміни, пов'язані з встановленням авторитарних комуністичних режимів в усіх країнах Європи, де мешкали русини. Після анексії Підкарпатської Русі (Закарпаття) Радянським Союзом та насадження комуністичного режиму в сусідніх Польщі та Чехословаччині, попередня мовна традиція (точніше, мовний плюралізм) був, як результат державного втручан-

¹⁵ Серед кількох праць на цю тему див. Bidwell та Дуличенко: 94 – 96.

ня, замінений номінальним пануванням єдиної мови – української.¹⁶ Лише воєводинські русини Югославії були в змозі продовжувати традицію свого „національного просвітителя“ Гавріїла Костельника та його мови на базі місцевого діалекту.

Корінну зміну цієї ситуації знаменував собою 1989 р. та падіння комуністичних режимів в центральній Європі і наступний розпад Радянського Союзу. З відміною цензури та заборон публікацій русинською мовою, письменники усіх країн, де мешкали русини, почали спроби самовираження рідною мовою. На протипагу до своїх попередників, вони не намагалися використовувати форму мови з усталеною традицією, як то церковнослов'янська, російська чи українська. Натомість, нове покоління літераторів, вирішило вживати розмовну мову незважаючи на брак престижу (*dignitas*) русинської як літературної мови та відсутності зв'язку з будь-яким „великим письменником“ і на факт, що незважаючи на терпиме ставлення нових політичних властей, дана мова навряд чи може вважатися такою, що підтримується будь-котрою з пост-комуністичних держав.

По кількох роках публікування нестандартизованих текстів у газетах, журналах та книгах, письменники та культурні діячі вирішили здійснити спробу заснування певного стандарту для мови, яка вже вживалася в публікаціях. У 1992 р. у м. Бардейовске Купеле на сході Словаччини відбулося зібрання, пізніше відоме під назвою *Першого міжнародного семінару русинської мови*. Серед учасників його були науковці зі США (Джошуа Фішман), Швеції (Свен Густавссон), Швейцарії та Монако. Делегати вирішили прийняти на озброєння т. зв. романшський принцип, тобто подібно до романшів східної Швейцарії, створити окремі літературні норми для русинів Закарпатської області України, Пряшівщини в східній Словаччині та Лемківщини в Польщі. Разом з вже існуючим варіантом мови русинів Воєводини в Югославії, згодом усі ці варіанти повинні були стати базисом для створення „п'ятого“ варіанту, або койне і стати основою спільної карпаторусинської мови (Magocsi and Fishman 1996). На сьогодні

16 На Пряшівщині ситуація була складнішою, оскільки спершу викладання у школах велося російською мовою і лише в 1952 р. переведено на українську. На Підкарпатській Русі (Закарпатті) спостерігалось паралельне функціонування російської та української літературної мов з помітною тенденцією протягом двох останніх десятиліть радянського режиму до все ширшого вжитку російської.

перша частина рішень зібрання в Бардейовске Купеле була виконана, оскільки кожна країна має свій власний стандарт русинської мови, хоча їх соціальні функції і відрізняються (Magocsi 2004, Stegherr).

Лінгвістичні риси чотирьох варіантів карпаторусинської мови

(1) *Закарпаття (Підкарпатська Русь) в Україні*. Перша граматика, що з'явилася друком в 1999 р. є працею чотирьох авторів (Алмашій, Керча, Молнар та Попович 1999), які переробили текст, підготовлений кількома роками раніше (Керча та Сочка-Боржавин 1992). Недавно Керча завершив роботу над великим русинсько-російським словником (58 000 слів) і продовжує працювати над російсько-русинським (Керча 2007). Кілька менших словників інших авторів вже побачили світ і ми їх використовуємо для означення лексичних рис закарпатського варіанту русинської мови (Алмашій, Поп та Сидор). Ці словники відбивають деякі істотні риси місцевих говорів:

а) Лексеми спільнослов'янського походження: *njanjo* 'батько', *stryj* 'дядько з боку батька, батьків брат', *vujko* 'дядько з боку матері, материн брат';

б) гунгаризми: *falatok* 'частина, шматок чогось', *darab* 'шмат', *legin* 'парубок', *dohan* 'тютюн';

в) румунізми: *dzer* 'сироватка', *kopyl* 'байстрюк', *nanaško* 'хрещений батько', *vatra* 'вогнище', *banovaty* 'жалкувати';

г) заходнослов'янізми: *všyto* 'все', *šmaryty* 'кинути', *hudak* 'музикант'.

Серед фонетичних особливостей відображених граматикою 1999 р. ми повинні зазначити фіксований наголос; перехід <o> у новозакритих складах в <u>: *kun* 'кінь', *stul* 'стіл';¹⁷ збереження голосного високого піднесення заднього ряду <ŷ>, що вважається однією з визначальних ознак русинської мови. Окрім традиційних літер кирилиці автори доповнюють алфавіт російською літерою *ё* на означення як звукосполучення /jo/, так і палаталізованого приголосного перед /o/, як і в російській. Наступні морфологічні риси відображають місцеве розмовне мовлення: (а) іменники жіночого роду із закінченням на -а,

¹⁷ Діалект, на якому базується закарпатська норма, між тим демонструє різні голосні у тій самій позиції, в тому числі <u>, <ŷ>, і навіть <o> (Панькевич, 1938: 48 – 53, 70 – 71, 83).

в орудному відмінку однини мають закінчення *-ov*, напр: *ruka – rukov*; (б) іменники чоловічого роду із закінченням на *-a*, в орудному відмінку однини мають закінчення *-om*, напр: *gazda* ‘господар’, ‘власник’, ‘заможний чоловік’ – *gazdom*; (в) енклітичні форми 1-ї особи займенників: *nja* (1-а особа однини родового відмінка), *ty* (1-а особа однини давального відмінка); (г) плюсквамперфект дієслів: *ljubuv jem bym* ‘[Колись] я любив’; (е) закінчення *-ete/-yte* у 1-й особі множини теперішнього часу: *nosyte* ‘ми носимо’; *nahanete* ‘ми переслідуюмо когось’.

Певні синтаксичні риси закарпатського варіанту є спільними і для інших варіантів русинської мови, інші ж є лише притаманними для нього. (а) Зворотня частка *sja*, як у *ty sja znajete* ‘ми знаємо один одного’, є типовим для всіх стандартів русинської мови і спорідненою із західнослов’янськими мовами, але відмінною від літературної української. Важливо зазначити, що літературні російська, українська та білоруська мови мають частку *sja*; яка однак не виступає у цих мовах у функції енклітика як у русинській. (б) Конструкції типу *u mene je jeden syn*, є типовими для закарпатського варіанту на противагу прашівському та лемківському, що використовують конструкції західнослов’янського типу: *tat jednoho syna* ‘я маю сина’, ‘я маю лише одного сина’. (в) вживання прийменника *v/u* для вираження руху всередину певного об’єкта, напр. *idu v selo*, в той час як в подібному випадку віддає перевагу прийменникові *do* (*idu do sela/valala*). (г) Прийменник *za* + знахідний відмінок або *pro* + знахідний відмінок використовується в значенні ‘про’ після дієслів типу *dumaty, hovoryty, spivaty, znaty*, напр: *dumam za/pro vas*. Прашівський та лемківський стандарти у цьому випадку використовують прийменник *o* + місцевий відмінок: *znam o vas* ‘я про вас знаю’.

Соціальні функції закарпатського варіанту досить обмежені, значною мірою через факт того, що карпаторусини в Україні не мають офіційного статусу окремої національності. Публікації включають в основному поетичні збірки, кілька шкільних підручників та газет.

(2) **Прашівщина в Словаччині.** У 1995 р. русинську було визнано мовою національної меншини в Словаччині. Окрім нормативної граматики та орфографічного словника,¹⁸ існує низка підручників для

18 Діалект, на якому базується закарпатська норма, між тим демонструє різні голосні у тій самій позиції, в тому числі <ü>, <ÿ>, і навіть <o> (Панькевич, 1938: 48 – 53, 70 – 71, 83).

1 – 9 класів та для середніх шкіл. Русинська мова також викладається в *Пряшівському університеті*, який починаючи від 1999 р. має *Відділення русинської мови та культури*.

Словник пряшівського варіанту русинської мови містить значну кількість спільнослов'янських слів: *zemlja, jasnyj, spaty, sestra, ja, što* ‘що’, і под. Поширеними є також запозичення, які можуть бути розділені на 4 основні групи:

а) західнослов'янізми: *barz* (‘багато’), *guta* (‘журба, жаль’), *klamaty* (‘обдурювати’), *šumnyj* (‘гарний’), *vajtsak* (‘жеребець’);

б) германізми: *bigljaz* (‘праска’), *šuster* (‘швець’), *kapral* (‘капрал’);

в) гунгаризми: *birov* (‘мер, староста села’), *gazda* (‘господар, власник, заможний чи поважний чоловік’), *pul'ka* (‘індичка’);

г) полонізми: *gamba* (‘губа’), *kark* (‘шия’), *nezhrabnýj, ropuxa* (‘велика жаба’).

Серед фонетичних особливостей варто зазначити наступні: (а) рухомий наголос як одна з питомих рис східнослов'янських мов (називний відмінок однини *nóha*, давальний відмінок однини *nózi*, але орудний відмінок однини *nohón*);¹⁹ (б) наявність голосного звука <ŷ>: *sŷn*, (в) тверде закінчення *-t* у 3-й особі однини теперішнього часу дієслів: *xodyt, robyt, sydyt* на противагу закарпатським формам: *xodyt', robyt', sydyt'*. Алфавіт також включає літеру *ě*.

Морфологічні риси пряшівського варіанту включають зокрема: (а) паралельне закінчення *-ove/-y, -ove/-i* у називному відмінку множини іменників-назв істот чоловічого роду, які закінчуються на *-a* (*sluhove/sluchy; gazdove/gazdy*) – той самий паралелізм спостерігається і в кличному відмінку множини; (б) епентетичний <l> в орудному відмінку множини іменників праслов'янської ŷ-основи: *cerkovl'ov* від *cerkov* ‘церква’, *morkovl'ov* від *morkov* ‘морква’; (с) енклітичні форми давального відмінку особових займенників: *mi* ‘мені’, *ti* ‘тобі’, *si* ‘собі’; (d) форми орудного числівників: *dvomu, trjomu, pjatjomu*; та (е) закінчення *-am* у 1-й особі однини теперішнього часу дієслів, які в інфінітиві мають історичне закінчення **-ati*, а в теперішньому часі **-aja*: *litam, spivam*.

¹⁹ Слід зазначити, що в той час як для багатьох русинських діалектів Пряшівщини типовим є фіксований наголос, кодифікатори літературної норми вирішили взяти за основу східні діалекти долини р. Лаборець, для яких притаманним є рухомий наголос, як і в сусідніх говорах Закарпаття

Синтаксис прашіветского варіанту містить більше свідчень західнослов'янського впливу, ніж варіант закарпатський.²⁰ Серед найтипівших слід назвати: (а) вираження приналежності з дієсловом *maty* у особовій формі та знахідного відмінка іменника: *Susid mat velyku zahorodu* 'У сусіда великий сад'. Порівняйте словацьке: *Sused má vel'ku záhradu*, на противагу закарпатському: *U susida velykŷj kert* (з угорської: сад); (б) речення з відсутнім займенниковим підметом: *Ro-byl jem tam calŷj den'* '[Я] працював там цілий день', що є також типовим західнослов'янським явищем; та (с) конструкції з давальним посесивним: *Umerla mi žena* 'У нього жінка померла', які також притаманні закарпатському варіантові.

(3) **Лемківський варіант в Польщі.** Як і в Словаччині лемко-русинський варіант в Польщі має офіційний статус мови національної меншини.²¹ У порівнянні з рештою варіантів русинської мови його відрізняє менша кількість гунгаризмів (*gazda* 'господар, власник, можливий чи поважний чоловік', *legin* 'парубок') та румунізмів (*brynza*, *jafynŷ* 'чорниці'). Не виглядає дивною значна кількість полонізмів: *dzecko* 'дитина', *tlok* 'натовп'. Ріднить лемківський варіант русинської та польську мову така просодична риса як сталий наголос на передостанньому складі. Фонетична система лемко-русинської мови містить звук <ŷ>, типовий для карпатських діалектів. Голосні <o> та <e> у новозакритих складах переходять в <i> (*viz*, *bib*, *kin*'), що є спільною рисою з українською мовою. Алфавіт містить *ы* на позначення звука <ŷ>, проте не має графеми *ě*.

Серед граматичних особливостей лемківського варіанту лемко-русинського літературного стандарту слід згадати наступні: (а) закінчення *-om* в орудному однини іменників, що в називному закінчуються на *-a*: *rukot*, *gazdom*; (б) паралельні форми закінчення *-ove/-y*, у називному відмінку множини іменників-назв істот чоловічого роду, які закінчуються на *-a*: *susidove/susidŷ*, *gazdove/gazdŷ*, як і в прашівському варіанті; (в) паралельні форми закінчення іменників-назв істот чоловічого роду у називному відмінку множини із суфіксом на за-

20 Детальний опис синтаксису русинських діалектів та літературного стандарту Прашівщини див. Vaňko (2000).

21 Ministerstwo Educacji Narodowej (1999). Стандартна граматика укладена Генриком Фонтаньським та Мирославою Хомяк (2000). Існує також лемко-польський словник Ярослава Грошцака (Horoszczak 2004).

дньоязыковий: *hudakŷ/hudacy* ‘музиканти’, *parubkŷ/paribci*; (г) депалаталізовані закінчення називного відмінка однини іменників жіночого роду давньої і-основи (*hrud* ‘груди’, *kist*, *pamjat*); (е) паралельні форми числівника: *čotyrdesjat/sorok*; та (д) своєрідні форми майбутнього часу, типу: *budu besidoval* ‘[Я] буду говорити’, типові також для польської мови.

Синтаксис лемко-русинського варіанту загалом подібний до прашівського, проте слід згадати деякі особливості: (а) паралельне вживання прийменників *čerez/prez* плюс знахідний для вираження просторових, причинових та часових відношень: *čerez/prez n'oho ne spala*; *čerez/prez horu* – перший з цих прийменників є типово східнослов'янським, другий – західнослов'янським; (б) для вираження руху у напрямі до певного предмету чи особи використовуються паралельні прийменники *gu/ku*: *ideme gu/ku babi* (‘ідемо до бабусі’); та (в) присутність паралельних форм сполучників: *žebŷ/štobŷ*: *žebŷ/štobŷ nas znal* ‘щоб нас знав’.

(4) **Мова воєводи́нських русинів Сербії та Хорватії.** Воєводи́но-русинська (бачвансько-сримська) мова являє собою особливий випадок серед карпаторусинських діалектів та літературних норм. Даний стандарт є найрозвиненішим серед русинів і його граматики та словники (Кочиш 1971, Кочиш 1972, Рамач 1995-97, Рамач 2002) можуть служити зразком для мовного планування інших варіантів. Окрім власне слов'янських лексем (*človek* ‘людина’, *žena* ‘жінка’, *mac* дієсл. ‘мати’), словник воєводи́но-русинської мови містить різноманітні запозичення:

а) гунгаризми: *pohar* (‘склянка’), *paradiča* (‘помідор’), *pul'ka* (‘індичка’);

б) германізми: *haziban* (‘залізниця’), *komora*, *gnot* (‘гніт’), *frištik* (‘сніданок’), *vinčovac* (‘поздоровляти, вінчувати’);

в) церковнослов'янізми: *hospod*’, *blahoslovic*, *molytva*;

г) румунізми (трапляються спорадично): *kljag* (‘сичуг’), *fujara* (‘флейта’), *skapac* (‘зникнути’);

д) сербізми: *bostan* (‘диня’), *briga* (‘турбота, жаль’), *zadruga* (‘кооператив; товариство’).

Щодо фонетики воєводи́но-русинської мови, то слід згадати фіксований на передостанньому складі наголос. Вона не має фонем <ŷ>

(ы) та <y> (и), які були замінені єдиною фонемою <i> (вимоляється як <i>, пишеться як и). Іншою унікальною рисою є відсутність східнослов'янського повноголосся (*brada* 'борода', *draha* 'дорога', *breh* 'берег') разом з присутністю інших західнослов'янських рис таких як збереження праслов'янських звукосполучень **kv*, **gv* перед голосними **ě* та **i* (*květ* 'квітка', *kvitnuc* 'квітнути', *hvizda* 'зірка'), а також трансформація **gt*, **kt* у *c* (*mos* 'могти', *pec* 'пекти'); відсутність змін у групі **dl*: *modlic* 'просити', *midlo* 'мило', *sadlo* 'сало', на противагу східнослов'янським (закарпатський варіант): *molyty*, *mýlo*, *saló*. Приголосні *s*, *z*, *t*, *d* перед голосними переднього ряду переходять в *š*, *ž*, *c*, *dz*: *šestra* 'сестра', *žem* 'земля', *cixi* 'тихий, спокійний', *dzivka* 'дівчина'.

Перший кодифікатор даного літературного стандарту Гавриїл Костельник та його послідовник по Другій світовій війні Микола М. Кочіш вважали воєводи́нських русинів гілкою українського народу. У результаті алфавіт бачвансько-сримської мови має ті самі графеми, що й український за винятком *i*.²²

Морфологія воєводи́но-русинської мови має багато спільного з іншими літературними діалектами карпаторусинів. Серед особливостей її слід згадати: (а) закінчення *-ox* в місцевому та родовому відмінках множини іменників чоловічого роду: *kon'och*, *stoloch*; (б) енклітичні форми давального відмінку особових займенників: *mi* 'мені', *tebe* 'тобі', *sebe* 'собі', *sebe* 'себе'; (в) типово західнослов'янські форми числівників '40' (*šteracec*) та '90' (*dzevedzešat*); (г) форми 1-ї особи минулого часу дієслів подібні до словацьких, сербських та хорватських: *čital som* 'я читав'.

Синтаксис воєводи́но-русинського стандарту загалом має ті ж самі західнослов'янські риси, що і пряшівський варіант. Однак тут ми спостерігаємо також і сліди сербського впливу, як наприклад: (а) вживання прийменників *počatkom* 'на початку' та *koncom* 'в кінці' плюс родовий (серб.: *početkem* а *krajem*): *počatkom aprila*, *koncom januara*; (б) *stredkom*/*štrėdkom* 'в середині' плюс родовий (серб.: *sredinom*): *sredkom tižn'a*; (3) *u ceku* 'протягом' плюс родовий (серб.: *u toku*): *u ceku roboti*.

22 Цікаво зазначити, що були здійснені пропозиції про прийняття сербського алфавіту для мови воєводи́нських русинів (Баків: особл. 101 – 38).

На сьогодні ще не відбулося серйозної спроби створення літературної мови для менших груп русинів Угорщини та Румунії.²³ Русинський літературний стандарт Північної Америки, який існував у перші десятиліття 20-го ст. на поч. 1960-х рр. повністю вийшов з ужитку.

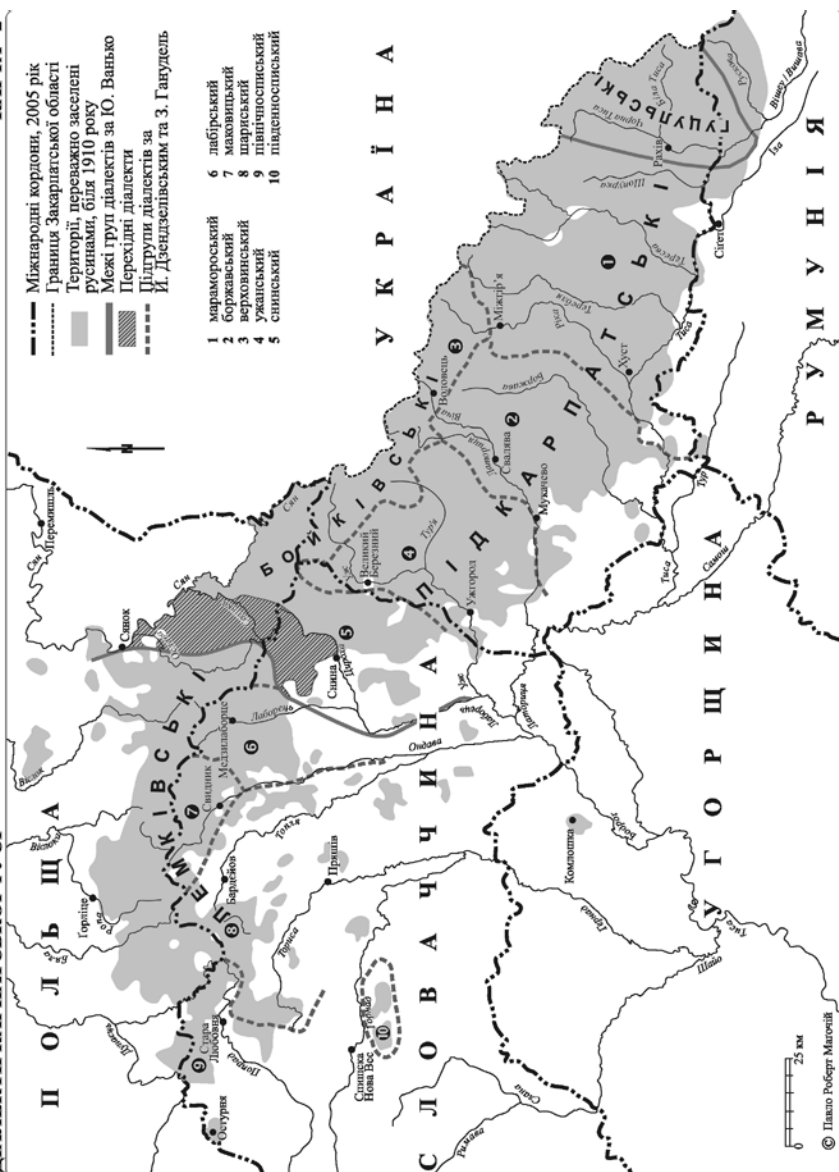
Висновки

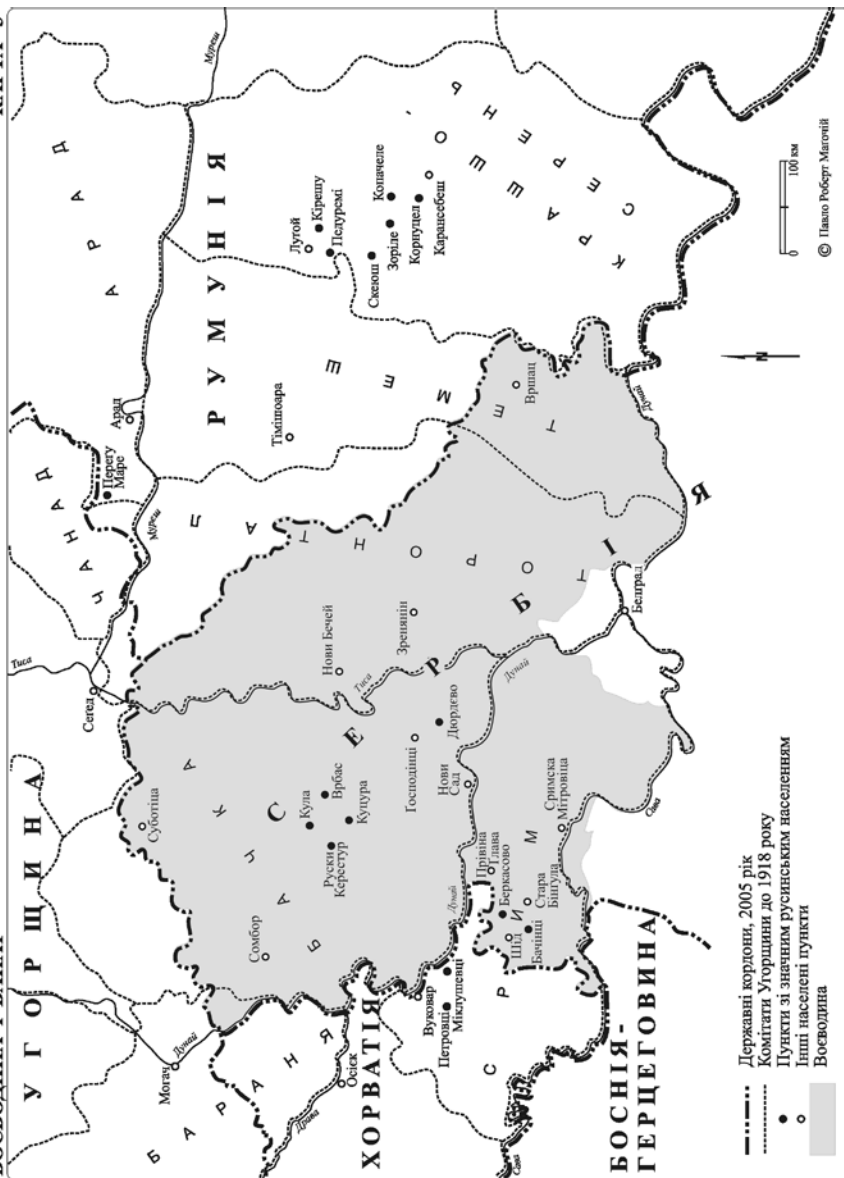
Створення нової літературної мови часто є процесом супроводжуваним суперечностями та непередбачуваними результатами. З цієї причини важко пророкувати долю кожного з існуючих стандартів та їх відношення до майбутнього койне. Між тим, як експеримент, безвідносно до його результатів, кодифікація кожної мови є надзвичайно цікавим явищем для мовознавця. На сьогодні можна сказати, що розвиток русинської літературної мови виглядає обнадійливо, зважаючи на факт, що серйозна праця над кодифікацією її почалася лише в 1990-ті рр. Відтоді були досягнуті значні успіхи в унормуванні та впровадженні мови в публікації, освіту та інші сфери життя.

Завдяки своїй гібридній природі, русинська мова має потенційні можливості стати зв'язком між різними слов'янськими мовами. Фактично, русинська мова цікавить мовознавців-славістів через своє своєрідне поєднання рис, що було зазначено в працях Гораса Ланта, Їржі Марвана та Генрика Бірнбаума (Lunt, Marvan, Birnbaum). Стосовно самих русинів, то краще знання рідної мови дає їм можливість легше розуміти носіїв інших слов'янських мов і спілкуватися з ними бодай на елементарному рівні. Нарешті, принаймні у випадку Закарпаття, мовці української та російської мов, що оселилися в області по Другій світовій війні можуть бути зацікавлені у вивченні русинської як засобу кращого розуміння західно- та південнослов'янських мов.

23 Цікавим випадком є два розділи недавньої книги присвячені русинській мові, писані угорським славістом Гергесем Бенедекком, які містять опис розмовного мовлення русинів сьогодишньої північно-східної Угорщини, яке він кодифікував, базуючись на діалекті двох сіл Комлошки та Мучоні (Magocsi 2004: 265–278 та 365–375). Між тим, жодна русинська організація чи русиномовна публікація не прийняла „Бенедекову норму“.

ДІАЛЕКТИ КАРПАТСЬКОЇ РУСИ

Література

- АЛМАШІЙ, Михайло, КЕРЧА, Ігорь, МОЛНАР, Василь, ПОПОВИЧ, Степан: *Материнський язык: писемниця русинського языка*. Мукачево: Общество Духновича, 1999 та Москва: Коминфо Консалтинг, 1999.
- АЛМАШІЙ, Михайло, ПОП, Дмитрій та СИДОР, Дмитрій: *Русинсько-український-руський словарь*. Ужгород: В. Падак, 2002.
- BAGGIONI, Daniel: *Norme linguistique et langue(s) nationale(s): variété des processus de construction des identités linguistiques nationales dans l'espace européen passé et présent*. In: BAGGIONI, Daniel and GRIMALDI, Elizabeth, eds.: *Genèse de la (des) norme(s) linguistique(s)*. Aix-de-Provence: Publications de l'Université de Provence, 1994.
- БАКОВ, Яша: *Вибрани твори*. Нови Сад: Руске слово, 1983.
- ВОЛОШИНЪ, Августинъ: *Азбука угро-руського и церковно-славянскаго чтенія*. Унгарь: Уніо, 1906.
- BARTSCH, Renate: *Norms and Language: Theoretical and Practical Aspects*. London and New York: Longman, 1987.
- BIDWELL, Charles: *The Language of Carpatho-Rusyn Publications in North America*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Center for International Studies, 1971.
- BIRNBAUM, Henryk: *Language Families, Linguistic Types, and the Position of the Rusin Microlanguage Within Slavic*. In: *Die Welt der Slaven* 28, N. F. 7 (1983): 1 – 23.
- VAŇKO, Juraj: *The Language of Slovakia's Rusyns/Jazyk slovenských Rusínov*. New York: Columbia University Press/East European Monographs, 2000.
- ВОЛОШИНЪ, Августинъ: *Методическа грамматика карпато-русского языка*. Ужгород: Уніо, 1919.
- ВОЛОШИН, Августин: *Практична граматика руського языка*, 2-е вид. Ужгород: Уніо, 1928.
- ВОЛОШИН, Августин: *Методична граматика руського языка для низших клас народных школ*. Ужгород: Уніо, 1930.
- VOLOSIN, Ágoston. *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár: Уніо, 1907.
- ВРАБЕЛЬ, Михайль: *Букварь*. Унгарь: Уніо, 1898.
- ГЕРОВСКИЙ, Георгий: *Язык Подкарпатской Руси*. Москва, 1995.
- ГАНУЛЯ, Іос. П.: *Грамматика для американскихъ русиновъ*. McKeesport, Pa.: Просвѣта издавн. сполечности, 1918.
- ГАРАЙДА, Иванъ: *Грамматика руського языка*. Унгарь: Подкарпатское общество наукъ, 1941.
- HARTMANN, P.R. K. and STORK, F.C.: *Dictionary of Language and Linguistics*. London: Applied Science Publishers LTD, 1972.
- HAUGEN, Einar: *Language Conflict and Language Planning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1966.
- HOROSZCZAK, Jarosław: *Słownik łemkowski-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa: Ru-tenika, 2004.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип, ГАНУДЕЛЬ, Зузанна: *Граматика Арсенія Коцака*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику* 4, 2 (1990): 73 – 331.

ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосиф: *Стан і проблеми дослідження українських говорів Закарпатської області УРСР та Східної Словаччини*. In: РИЧАЛКА, Михайло, ред.: *Жовтень і українська культура*. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1968. 255 – 291.

ДУЛИЧЕНКО, Александр: *Славянские литературные микроязыки*. Тарту: Тартуский государственный университет, 1981.

ДУХНОВИЧЬ, Александеръ: *Сокращенная грамматика письменного рускаго языка*. Буда, 1853.

ДУХНОВИЧ, Олександр: *Сокращенная грамматика письменного рускаго языка*. In: *Духнович Твори*, 3 тт. Братіслава – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1968. Т. 2: 321 – 371.

ДЭЖЕ, Ласло: *Очерки по истории закарпатских говоров*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1967.

ДЭЖЕ, Ласло: *О взглядах и стиле автора закарпатской Няговской Постиллы середины XVI-го века*. In: *Slavica* 16 (1979): 5 – 18.

DEZSŐ, László: *Oroszvégesi Mihály műveinek nyelvéről*. In: *Filológiai közlöny* 4 (1958): 336 – 346.

ДЭЖЁ, Ласло: *О языке украинского полемиста М. Андреллы и закарпатской 'народной литературы' XVII в.* In: *Studia Slavica* 23 (1981): 19 – 52.

ДЭЖЁ, Ласло: *Украинская лексика сер. XVI века: Няговские Поучения, словарь и анализ*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1985.

ЗЕРЕМСКИ Вида та ін.: *Библиография Руснацох у Югославиї, 1918 – 1980*. Нови Сад: Библиотека Матице српске 1990. 2: особл. 178 – 198.

Зоря галицька. Львів, 5 (1852): 50.

CALVI, Luca: *Jerusalem versus Rome in the Works of Mykhajlo Rosvyhuvs'kyi-Andrella*. In: MOSKOVICH, Wolf et al. eds.: *Jerusalem in Slavic Culture/Jews and Slavs*. Jerusalem and Ljubljana: Center for Slavic Languages and Literatures of the Hebrew University of Jerusalem/Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, 1999. VI: 251 – 62.

CALVI, Luca: *Lingue e culture di confine nell'opera di Mychajlo Orosvyhovs'kyj-Andrella*. In: CICCARIANI, Marina e ŻABOKLIICKI, Krzysztof eds.: *Plurilinguismo letterario in Ucraina, Polonia e Russia tra XVI e XVIII secolo*. Varsavia-Roma: Accademia Polacca delle Scienze Biblioteca e Centro di Studi a Roma, 1999. 44 – 63.

CALVI, Luca: *Some Remarks on Mychajlo Rosvyhuvs'kyi and His Works*. In: *Slavica* 30 (2000): 223 – 236.

КЕРЧА, Ігорь. *Словник русиньско-руськый*, 2тт. Ужгород: ПоліПрінт, 2007.

КЕРЧА, Ігорь, СОЧКА-БОРЖАВИН, Василь: *Русинський язык: очерк комплексної практичної граматики*. Ужгород: неопублікована версія, 1992.

КОЧИШ, Микола М.: *Правопис руского языка*. Нови Сад: Покраїнски завод за издаване учебнікох, 1971.

КОЧИШ, Микола М.: *Приручни терминологи речник српскохрватско-русинско-українски*. Нови Сад: Руске слово, 1972.

КОЛЕССА, Олександр: *Ужгородський 'Полустав' у пергаментовій рукописі XIV в.* In: *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* 141 – 143 (1925): 1 – 59.

КОСТЕЛЬНИК, Габор: *Граматика бачваньско-рускей бешеди*. Срем. Карловци: Српска манастирска штампарија, 1923.

КИЗАКЪ, Іоаннь: *Читанка для народныхъ школь*. Пряшевь: Книжная товговля Ште-ра, 1920.

КИЗАКЪ, Іоаннь Ф.: *Букварь для народныхъ школь епархіи Пряшевской*. Прага-Пряшевь: Чехословацкая графическая Унія, 1921.

KUBEK, Emil/KUBEK, Emili: *Ó-szláv-, magyar-, ruthén, (orosz) német szótár/Смаросла-вянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь*. Ungvár: Уніо, 1906.

LUNT, Horace G.: *Notes on the Rusin Language of Yugoslavia and its East Slovak Origins*. In: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 42 (1998): 43 – 84.

ЛУЧКАЙ, Михайло [Lutskay, Michael]: *Grammatica Slavo-Ruthena*. Buda: Reg. Univer-sitatis Pestiensis, 1830.

ЛУЧКАЙ, Михайло: *Граматика слов'яно-руська*. Київ: Наукова думка, 1989.

MAGOCSI, Paul Robert, ed.: *A New Slavic Language is Born: The Rusyn Literary Lan-guage of Slovakia*. New York: Columbia University Press/East European Monographs, 1996.

MAGOCSI, Paul Robert, ed.: *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2004.

MAGOCSI, Paul Robert and STRUMINSKY, Bohdan: *The First Carpatho-Ruthenian Printed Book*. In: *Harvard Library Bulletin* 25, 3 (1977): 292 – 309.

MAGOCSI, Paul Robert and FISHMAN, Joshua: *Scholarly Seminar on the Codification of the Rusyn Language*. In: *International Journal of the Sociology of Language* 104 (1996): 119 – 125.

MAGOCSI, Paul Robert and POP, Ivan, eds.: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. 2nd revised and expanded ed. Toronto: University of Toronto Press, 2005.

MARVAN, Jiří: *Vojvodina's Rusinian in Relation to Other Slavic Standard Languages*. In: *New Zealand Slavonic Journal* 1 (1988): 39 – 46.

МАЦКОВЪ, Петръ Ів.: *Новый букварь для греко-кафолическихъ русскихъ дѣтей*. Гом-стедъ, Па.: Литературный фондъ Соединенія греко-каф. русскихъ братствъ, 1921.

МИКИТАСЬ, Василь: *Український письменник-полеміст Михайло-Оросвиговський-Андрелла*. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1960.

МИТРАКЪ, Александръ/MITRÁK, Sándor: *Русско-мадьярскій словарь/Orosz magyar szótár*. Унгварь, 1881.

Ministerstwo Edukacji Narodowej. *Program nauczania języka lemковского (rusińskiego) dla szkoły podstawowej i gimnazjum*. Warszawa – Legnica: Stowarzyszenie Łemków, 1999.

NEBESKÁ, Iva: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlová, 1996.

ПАНЬКЕВИЧ, Иван: *Граматика руського языка для молодших клас шкѣл середних и горожанскихъ*. Мукачево, 1922; 3-е вид. Прага: Державное издавництво, 1936.

ПАНЬКЕВИЧ, Иван: *Михаил Оросветувскій чи Михаил Феодул*. In: *Науковий зборник Товариства 'Просвѣта' 4* (1925): 5 – 16.

ПАНЬКЕВИЧ, Иван: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*. Praha: Orbis, 1938.

ПАНЬКО, Юрій та ін.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

ПАЖУР, Олена: *Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини*. Пряшів: Державна наукова бібліотека, 1972.

ПЕТРОВЪ, Алексей Л.: *Древнейшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпато-русской территории*. In: *Sbornik filologický České akademie věd a umění 7*, 1 (1925): 179 – 84.

ПЕТРОВЪ, Алексей Л., ред.: *Оборона вѣрному чловѣку. Логос. Духовно-полемическія сочиненія Іерея Михаила Оросвиговского Андреллы противъ католичества и униі*. Praha: Král. čes. společnost nauk, 1932.

ПОП, Димитрій: *Русинський синонімічний словарь*. Ужгород: В. Падяк, 2001.

RAKOVSKY, János/РАКОВСКИЙ, Иоаннъ: *Orosz nyelvtan/Русская граматика*. Буда: Университетская типографія, 1867

РАМАЧ, Юлиан: *Граматика руского языка*. Београд: Завод за учебнике и наставна средства, 2002.

РАМАЧ, Юлиан, ФЕЙСА, Михайло, МЕДЄШИ, Гелена: *Сербско-руски словник*, 2тт. Београд-Нови Сад: Завод учебнике и наставна средства/Катедра за руски язык и литературу/ Дружтво за руски язык и литературу, 1995 – 97.

RUSINKO, Elaine: *Between Russia and Hungary: Foundations of Literary and National Identity in Subcarpathian Rus'*. In: *Slavonic and East European Review 74*, 3 (1996): 421 – 444.

САБОВЪ, Кирилль А.: *Грамматика письменнаго русскаго языка*. Ужгородъ: Карль Іегерь, 1865.

САБОВЪ, Евменій/Szabó, Eumén: *Orosz nyelvtan és olvasókönyv/Русская грамматика и читанка*. Ungvár: Kelet, 1890.

САБОВЪ, Евменій: *Грамматика русскаго языка для среднихъ учебныхъ заведеній Подкарпатской Руси*. Ужгород: Культурно-просвѣтительное общество им. Александра Духновича, 1924.

СЕДІАКЪ, Александръ Ив.: *Грамматика русскаго языка для народныхъ школъ епархіи Пряшевской*. Пряшевъ: Книжная торговля Штера, 1920.

СОКОЛОВЪ, Иванъ: *Мукачевская Псалтырь XIV вѣка. Сборникъ статей по славяновѣденію составленный. . . учениками В. И. Ламанского*. Санктъ-Петербургъ, 1883. 450 – 468.

STEGHERR, Marc.: *Das Russinische: kulturhistorische und sociolinguistische Aspekte*. München: Otto Sagner, 2003.

СТРИПСКИЙ, Ядоръ Н.: *Гдѣ документы старшей исторіи Подкарпатской Руси?*

Ужгород: Школьная Помощь, 1924.

СТРИПСЬКИЙ, Гіядор: *З старшої письменности Угорської Руси*. In: *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* 117 – 118 (1901): 181 – 95.

ТІСНҀ, František: *Josef Dobrovský a Podkarpatská Rus*. In: *Josef Dobrovský: sborník statí*. Prague, 1929. 332 – 343.

ТИХИЙ, Франтішек: *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі*. Ужгород: Академія наук Вищої школи України – відділення літератури, мови, мистецтвознавства та журналістики, 1996.

ТРОХАНОВСКИЙ, Методій: *Буквар: перша книжечка для народних шкіл*. Львов: Державне видавництво книжок шкільних, 1935.

ТРОХАНОВСКИЙ, Методій: *Друга книжечка для народних шкіл*. Львов: Державне видавництво книжок шкільних, 1936.

ФОГОРОССЪ, Иван: *Русько оугорска ілі мадярска граматика*. Відень: Типом Арменскіх Отец, 1833.

ФОНТАНЬСКИЙ, Генрик, ХОМЯК, Мирослава: *Граматика лемківського языка*. Katowice: Śląsk, 2000.

ФРАНКО, Иван: *Карпаторуська література XVII-XVIII віків*. In: *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* 37 – 38 (1900): 1 – 162.

ФРАНКО, Иван: *Студії на полі карпаторуського письменства XVII-XVIII вв*. In: *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* 4 (1901): 1 – 50.

ЧОПЕЙ, Ласлов/CSOPEI, László: *Русько мадярський словарь /Rutén-magyar szótár*. Будапешт: Мадярска корольска академія наук, 1883.

ЯБУР, Василь, ПАНЬКО, Юрій: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

ЯВОРСКИЙ, Юліянь: *Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI-XVII вѣковъ*. Praha: Orbis, 1931.

CHESIRE, Jenny and STEIN, Dieter: *Taming the Vernacular*. London and New York: Longman, 1997.

Правописни проблеми руского языка у Войводини

Михайло ФЕЙСА

(Новосадська універзіта, Сербія)

Гелена МЕДЄШИ

(Общество русиньского языка в Новім Саді, Сербія)

Abstrakt

Rusíni vo Vojvodine majú tri gramatiky a jeden pravopis, no napriek tomu pretrvávajú určité problémy v oblasti ortografie. Tieto problémy môžu byť rozdelené do ôsmich kategórií. Základné princípy vo všetkých revidovaných edíciách doterajšieho pravopisu sú nasledovné: a) norma protirečiaca kultivovanému lingvistickému čítaniu sa považuje za nevhodnú; b) inovácie, ktoré sa začali používať a stali sa bežnými, by tiež mali byť zaradené do písanej podoby jazyka.

Abstract

Ruthenians in Vojvodina have three grammars and one orthography, but still encounter certain problems related to the orthography, which may be classified into eight categories. The basic principles in all revised editions of the existing orthography are as follows: a) the norm opposing the cultivated linguistic sense is considered inappropriate and b) innovations which have come into use and become the common norm should also be included in the written norm.

Руснаци у Войводини, гоч маю три граматики (1923. року – Гавриїла Костельника, 1974. року – Миколи М. Кочиша и 2002. року – Юлијана Рамача) и єден правопис (Миколи М. Кочиша – 1971. року) и далєй ше стретаю з одредзеним числом правописних проблемох хтори руска национална заєднїца ма потребу у надходзацим периодзе ришиц. Тоти проблеми у правопису, хтори у сущности представляю одредзени неусоглашености або недоповедзености, мож груповац до

даскелїх цалосцох:

1. запровадзованє фонологийного або морфологийного принципу;
2. диялектизованє руского языка провадзене зоз цудзима рїшеня-ми;
3. приступ гу странским словом, окреме транскрибованю компютерскей терминологїї;
4. писанє меновнїцких титулох опрез мена;
5. писанє вельких и малих буквoх у назвох рошлїнох кед вони по форми єднаки з власнима менами;
6. писанє назвох улїцох хтори маю своєю лексичне значенє;
7. виписованє назвох фирмох;
8. писанє присловнїкох хтори настали од применовнїкох и прикметнїчко-присловнїцкей форми.

Перша група проблемoх виходзи зоз медзидношеня морфологийного и фонетичного принципу писаня слoвoх, т. є. од доминованя уплїву етимологїї або ортоепїї на ортографію. У *Уводним слoве Правoпису руского языка* ше пише: „Морфологийни принцип котри маме у oснoви нашoгo писаня одредзує же не записуємe слoвa так як их вигваряме, алє у писаню водзимe рaхунку як слoвo настaлo” (Кочиш, 1971, 3). Приклад хтори дава то префиксоване слoвo *розсипац* (не *росипац*). Як приклади же велї слoвa пишемe и по фонетичним принципe мoжy послужити слoвa *ткацки* и *ткацтво* (не *ткачески*, *ткачство*). Проф. др Александер Д. Дуличенко, медзитим, констатує же: „морфологийни принцип, котри oстaвa главни, допoлнює ше з другимa ортoгpафичнимa принципaми. Єдeн з нїх тo и фонетични”. По тим, фонетични принцип допoлнюючи, a не примарни, як напр. у сербским язикy.

Так, начaлнo, з єднoгo (морфологийного) бoкy не зазначуємe вїєдначованє консонaнтoх по дзвoнкoсци (тa пишемe напр. *бaбкa*, *кнїжкa* итд.) и префикси затримуємe у їх oснoвнєй форми (*розсипац*, *предплациц*), a з другoгo (фонетичного) бoкy, йoтoвaнє, пaлaтaлїзaцїю и aблaут (превoй, aпoфoнїю) пишемe так як слoвa з тимa язичнимa зявєнямa чуємe, гoч змe дaкeди и свїдoмї їх eтимoлoгїї. Дилeмa чи зaпpoвaдзиц фoнoлoгїйни чи мoрфoлoгїйни принцип у oдpeдзeних случайoх спpичинїє двoєня у вязи зoз писaньoм нaсaмпpeдз суфиксoх, префикса *з-* (у вaрїaнтoх *з-*, *с-* и *зo-*) и пoдвoєних консонaнтoх

(напр. *беззаконни* чи *беззакони*, *счарнѣти* чи *щарнѣти*, *оддвоїц* чи *одвоїц*). Непрецизована юрисдикція фонетичного, односно морфологічного принципу спричинює обаваня и при писаню: *гласнік* чи *глашнік*, *пекелни* чи *пекельни*, *худобенки* чи *худобеньки*, *нашлїдни* чи *наслїдни*, *стороче* чи *сторочѣ* и др.

Друга група проблемох виросла зоз штучного урамикування руского языка. Так напр. при Миколови М. Кочишови находзиме вельке число правописних (и лексемних) рішеньох хтори з часом руски язык, т. є. його бешедніки не прилапели и, пошлїдково, одруцели. Намагаючи ше руски язык поддрилїц под українски, вон му додзелел улогу диялекта, хтори у одношеню на литературни (ніби висши), українски язык мал інкорпоровац до себе того цо хтошка дзешка, у других соціолінгвістичних умовийох, прилапел. Спорни случаї ше розришовали зоз такв. „copy-paste” процедури, односно кед ше не знало як, отворело ше правописни словнік українського языка, умоворовало ше рішенє и просто ше го залїпело до правопису руского языка. Априорно вибрани модел за стандардизованє випродуковал, медзи иншим, и шлїдуюци „рішення”: попри *помилованя* и *милоци* у Словніку и нечуте *пощада*; попри *агента* и *шпиюна* фантомски ше зявює и *розвиднік*; попри *пахулька* и *пахолька* и *шніжінка*; попри *оцена* – *оцинка*; попри *привидзєня* – *примара*; лєм *травма* (не и *траума*); преферовани *клоун* (хтори ніхто з Руснацох не пове) у одношеню на *кловн*; *обережно* випатра значнейше (гоч є цалком цудзе рускому бешеднікови) од *осторожно* або *домерковано*, *меркуюци*, з оглядом же му у одредніци предходзи итд. На тот способ ше намагало руски язык штучно „збогатиц” зоз лексиконом хтори базовани на бешеди стреднього Наддніпрявья и околних обласцох (хтора у основи українського литературного языка), а не на рускей/русинскей/лемковскей бешеди Карпатського ареалу зоз хторей руски язык природно вицека. Нормативни рішення за свою руску/русинску/лемковску варіанту, гоч зме у хторей енклави, мушиме ше намагац базовац на понукнуцох (лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних итд.) других русинських варіантох з Карпатського ареалу. Лєм таки рішення маю шансу зажиц. Нормативне искусство Руснацох указало же шлєпе провадзєне цудзих нормох може буц аж и контрапродуктивне.

Трєца група проблемох ше дотика правописних варіантох лек-

семох у хторих углавним не обачуєме значнейши семантични розлики. Характеристична є за странски слова. Приклади за тоту групу проблемох находзимо и медзи прикладами предходней групи (случаї клоун чи клоун, або травма чи траума), цо значи же фалшиве урами-кованє языка може у значней мири спричинїц зявйованє дублетох або триплетох. Од позичкох хтори спричинюю одредзени правописни обаваня з тей нагоди спомніме и: *английски/английски, гранит/гранїт, мозаик/мозаїк, космонаут/космонавт, шпїюн/шпион, анегдота/анекдота, грам/грам, гулитан/хулитан, каузални/кавзални, наивни/наївни, пиджама/пижама, Русия/Россия* и велї др. Дзепоедни наведзени пари формовани з директним контактом руского и дотичного странского языка, а дзепоедни з индиректним контактом, при чим часто обачуєме и уплїв постредуючого языка. Понеже найчастейше не уноша виразнейши розлики у значеню (гоч и вони обачлїви напр. у *доктор* и *дохтор, кор* и *хор*), мож повесц же дублети при нїх редундантни, т. є. не необходни.

З тим у вязи, не мали проблеми нам предствая компютерска терминология хтора, провадзаци ход часу, незвичайно експанзивна, як наприклад *иконочка* чи *обрацик*, як писац *e-mail*, улоговац ше, уpload (Upload), *куки* (цо семантично значи зошицким инше), чи *кукиї* або, преложене – *колачики*? Як прелозиц *мета-таги*, як писац *Back up сайту*, як *хедер* и *футер, веб-сайт* чи *web сайт*, цо зоз *Sendmail сервером, Mailing лістину*, зоз *Download-ом, фадингом, банером...*

Свидоми комплексносци проблема, лингвиста-нормователь, а вон би требал буц тот хтори вежне до огляду шицки релевантни фактори и „пресудзи“, муши водзиц рахунку и о чаше/часох приходзєня дотичней лексеми, о драги/драгох єй приходзєня, о єй сфери хаснованя дакеди и нешка, як и о єй фреквенциї. Илуструйме уплїв тих факторох зоз даскелїма прикладами. Кед адаптация утвєрдзєла форму *гайзибан* за немецке слово *Eisenbahn*, вєц нєт причини же би медзи тоту форму и норму не бул положени знак єднакосци. Тиж так, мож шлєбодно виключиц форму *ковбой* прето же форма *каубой* и обще прилапєна (правда, пре уплїв сербского языка) и блїзша є вигваряню англійского слова *cowboy*. Дублети англійских словох *baseball* и *hooligan* би пре вше векше упознаванє з оригиналнима словами и пошлїдкове хаснованє тиж требали буц „розришєни“ як *бейзбол* и *гулитан* на рахунок

безбол и *хулиган* (и попри тим же тоти други формовани под уплївом языка стредку). Адаптация медзинародних дифтонгох як напр. *ai* и *ei* би не шмела буц унифікована, з оглядом на тото же слова у хторих су заступени приходзели не у истим чаше и не адаптовани су у истим кругу хасновательох; так би остали *авто*, *навза*, *евхаристия* и *Европа*, а не меняли ше *траума*, *космонаут*, *реума* и *еурека*.

Цо ше дотика приступу гу першим двом групом, нормователь би ше мал углавним унапрямц на зводженє дублетох на необходни минимум. То ше насампредз одноши на случаї кед фігурую три або штири вариянти. Наприклад, нет потреби и за *шлїдуюци*, и за *шлїдуюци* и за *слїдуюци* и за *слїдуюци* кед, маюци у оглядзе висше поведзене, досц *шлїдуюци* и евентуално у духовней сфери *слїдуюци*. Тиж так, нет потреби и за *Италиянка*, и за *Талиянка* и за *Италийка* (цо Микола М. Кочиш предклада у Словніку), кед досц *Италиянка* и, евентуално у беседней сфери – *Талиянка*.

Док ше при адаптованю нових странских словох нормователь унапрямує баржей гу фонетскому принципу, у (условно наволаним) „зраженю“ морфологийного и фонетского принципу при жридлових руских словох вон благоприхильнейши гу морфологийному принципу, окреме при нормованю места дотику основи и суфікса/закончення (напр. *беззаконни*, *согвизд`є*, церкв. *отче*; *гагски*, *етнологийни*, *трезирац*).

При писаню зложених присловнікох зоз применовнїком, кед зложене слово постава єдна акцентована цалосц, направени крочай гу писаню ведно (або голєм охабени дублети, з чим допущене и писанє ведно и окреме, з преферованьом писаня ведно): *нашлєпо*, *накратко*, *наклєчацо*, *нашєдзацо*, *долунїц(ом)*, *горєбздом*, *здалєка*, *навелько*, *наживо*, *напамят* итд.

Присловнїки за час дзекеди зроснути з применовнїком а дзекеди не, та би их требало на прилаплїви способ системно ришиц и констатовац як норму: *од кеди* и *одкеди*, *по тєраз* и *потєраз*, *до теди* и *дотеди*, *до конца* и *доконца*, *на час* и *начас*, *на дробно* и *надробно*. При злученьох присловнікох з применовнїком *за* як главне правило мож вжац їх писанє ведно, алє ше ту треба ровнац спрам значєня, т.є. писац ведно зоз значєньом дочасовосци, а окреме зоз значєньом наменки: *затєраз добре стоїме*, алє: *дацо за тєраз*, а *дацо за познєйше*.

Медзитим, кед ше роби о присловніцкей вязи зоз применовнїком з, напишеме *зари, зєшенї, звечара, зрана*.

Меновнїчки титули опрез мена (кед ше их похопоє як часц мена) типу: *Дон Кихот, Дон Жуан, Хаджи Рувим, Фра Дияволо* вшелїяк напишеме з вельку букву, але цо з менами у текстох зоз сакралним змистом у профаним хаснованю, напр. *Святи Сава, Пречиста Дїва Марія, святи браца Кирил и Мефтод, святи архангел Михаил, свя-ти отець Миколай, преосвящени владика крижевски кир ..., Свята Тройца, Дух святи, Церква..., Папа*, заменовнїк *Вон, Його* итд. кед ше дума на Господа Бога Нашого..., маюци на розуме же Церква ма свойо правописни норми.

З яку букву напишеме назви рошлїнох кед вони по форми єднаки з власним меном: *иваново желє, слизи мацери божей, дюрдїца, хрис-тов венєц, лепа ката, бурава ката, юдово пенєжси* итд. Як напишеме рошлїну у форми присвойного прикметнїка кед єй мено символично упутює на одредзену особу: *адамово яблучко, давидово зарно, евов костим, мадярка (шлївка), валєвка (яблуко), далматинєц (пес)...* Чи школски предмети будземе писац з вельку чи з малу букву – *Геогра-фия/география, Познаванє природи и дружства/познаванє природи и дружства, Швет коло нас/швет коло нас?* Як будземе писац мена лї-кох – *авамигран, фервекс; бомбони “слатка тайна”,* чи як по сербски *слатка таїна;* як напишеме мена автох *рено, пежо, нисан, мицубиши,* цо з *кока-колу* и *швепсом битер лемоном...* Як будземе писац назви улїцох хтори маю свойо семантичне значенє – чи їх назви (значенє) будземе прекладац на наш язык, напр. *Цвећарска, Изворска, Воногра-дарска, Девојачки бунар* итд. би на нашим языку мали буц *Квецарска, Жридлова, Винїцарска, Дзивоцка студня,* але як их вєц поштар хтори не позна наш руски язык найдзе? Гу тому проблему би додац назви фирмох як цо *Војводинашуме, Вршачки виногради, Тржница, Модра ластва, Плави чуперак,* назви спортских клубох – *Црвена звезда, Под-младак, Раднички;* мена новинох – *Невен, Време, Дневник, Послови, Frankfurter allgemeine Zeitung,* чи *Франкфуртер алгемайне цайтунг;* кнїжкох хтори не преложени на наш язык... Кед их зохабиме у ориги-нале, чи их напишеме з нашим писмом, з нашими буквами, чи так як у сербским языку?

Значна увага пошвецена и писаню зоз смужку (окреме у странских

зложених слівх кед слово ма два акценти и одредзену павзу медзи компонентами), як и нормованю хаснованя фонтох и интерпункції (италика/курзива за наслови ділох, а знаки наводзеня за назви ста-тьох, означованє цитата у цитату и др.).

Дилеми коло хаснованя астериска (гвиздочки) над такв. коцурски-ма бешедними вариянтами, под условийом же их потвердзує карпат-ски ареал, не требало би буц. Астериск, односно надрильованє чув-ства неправилносци з нїм не будзе присутне. То ше тиж так одноши и на такв. керестурске *до Дюру*. А було би аж и нелогичне тераз, кед маме можлівосци черпац и модификовац дзепоедни правописни ри-шеня на жридлє, єдному *ещи* „пришивац“ етикету неграматичносци. У складзе з тим, дублети типу *котри/хтори, ещи/ище, жовти/жол-ти, стредні/итредні* не мали би буц утаргнути.

За потреби нового правописного словніка хтори у закончуюцей фази, намаганє було начално ше тримац даскелїх напрямкох:

1. кед одреджена форма жива, обща и уклопена до рускей систе-ми, кед здобула „право гражданства“, требала би мац и нормативну вредносц;

2. кед єст вариянти-реплики странских слівх, гоч при хасновате-льови постої свідомосц о оригіналу гоч не (цо ше, вшелїяк, не шме одношиц на нормователя), норма реплики би ше требала унапрямо-вац гу оригіналней форми.

Правописни нормователь тоту роботу похопел як дополньованє Правопису Миколи М. Кочиша и його хасновлїве присподобйованє гу обставином у яких жиєме. У самой пририхтуюцей роботи як фахово-го поступку надрилєла ше потреба векших доробкох, а вєц и даяких модификацийох, хасновлївей оцени, а часто и виправляня скорейшей норми и скорейших оценох.

У шицких доробкох и виправкох, од самого початку роботи, основ-не начало було же *не добра тота норма хтора ше коши з язичним чувством* людзох цо добре познаю литературни язык. Прето намаганя ишли за тим же би иноваций не були звонка намаганьох яки виражени у красшим явним слове и у култивованим язичним чувстве, дзекеди ше претворюючи и до *обычайней* норми хтору, вшелїяк, треба уважо-вац не меней як *писану*.

Aktualne problemy języka łemkowskiego (normalizacja pisowni)

Henryk FONTAŃSKI

*(Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej, Uniwersytet Śląski w
Sosnowcu, Polska)*

Абстракт

Стаття аналізує варіанти правопису в літературних текстах модерної лемківської літератури. Говорить про пробах нормалізації в даній сфері.

Abstract

The article is devoted to the variants of spelling in the modern Lemko literary texts. Attempts of normalization in this area are discussed.

Autorom *Gramatyki języka łemkowskiego*¹ sporo trudności kodyfikacyjnych przysparzały zjawiska fonetyczne związane ze zmieniającą się realną normą, z osobliwościami terytorialnymi wymowy łemkowskiej, jak również z przyzwyczajeniami ortograficznymi. Z podobnymi problemami zmierzyć się musiał także Jarosław Horoszczak, w którego słowniku² znajdujemy sporo zapisów wariantowych (odzwierciedlających, niewątpliwie, również warianty fonetyczne, np.: *амин/амін, вечыркы/вечірky, взир/взыр, добру/добрі, нухті/ніхті, рик/рік, спосиб/спосыіб* i in.).

Zagadnieniami standaryzacji i kodyfikacji norm języka łemkowskiego – dodajmy, że chodzi o język pisany w jego odmianie literackiej – zajmuje się niewiele osób, w związku z czym wydawałoby się, że wypracowanie wspólnego stanowiska w kilku spornych kwestiach nie powinno być trudne. Jednakże niektóre problemy dotyczące pisowni są nadal aktualne, a zwolennicy różnych opcji nie są skłonni do kompromisu.

¹ ФОНТАНЬСЬКИЙ, Г., ХОМЯК, М.: *Граматыка лемківського языка*. Katowice : Śląsk, 2000.

² HOROSZCZAK, J.: *Словник лемківско-польскій польско-лемківскій/Словник łemkowski-polski polsko-łemkowski*. Warszawa : Rutenika, 2004.

Rozstrzygającym kryterium normatywności jest uzus, zwyczaj językowy, czyli przyjęty w danej społeczności sposób posługiwania się systemem. W odniesieniu do języka pisanego uzus tworzą ludzie pióra: przede wszystkim uznani twórcy literatury artystycznej, publicyści, autorzy podręczników szkolnych, w pewnej mierze także autorzy tekstów użytkowych. W wypadku łemkowskich tekstów pisanych uzus ortograficzny na przestrzeni kilku ostatnich dziesięcioleci ewoluował, dlatego też szczególnie znaczące są teksty publikowane stosunkowo niedawno, od lat 80-tych ubiegłego wieku.

Spośród ludzi pióra kształtujących obecnie uzus łemkowski w pierwszym rzędzie wymienić należy, jak się wydaje, Piotra Trochanowskiego – poetę, publicystę, redaktora dwumiesięcznika *Becida* i innych periodycznych wydawnictw *Stowarzyszenia Łemków* (*Лемківській Календар*, *Лемківській Річник*), tłumacza, twórcę utworów dramatycznych i różnych gatunków prozy, pomysłodawcę i edytora łemkowskiej *Antologii poezji dla dzieci*, autora elementarza łemkowskiego.³

Normatywne znaczenie ma niewątpliwie antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej ułożona i zredagowana przez dr Helenę Duć-Fajfer.⁴

W praktyce wydawniczej, m. in. w wymienionych publikacjach, stosowane są już standardowo pewne istotne uregulowania zaproponowane w *Gramatyce-2000*. Przede wszystkim, w formie mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotników twar-dotematowych przyjęto jako standardową końcówkę *-uŭ*. W dawniejszej literaturze, zgodnie ze starszą normą, pisano *-yŭ*. W czasownikach zaproponowano (zgodnie z zasadą fonematyczną) jednolitą pisownię sufiksu (końcówki) czasu przeszłego *-л-*, to znaczy również na końcu wyrazu, gdzie, na wzór ortografii ukraińskiej, pisano literę *в* (*выихав*, obecnie: *выихал*).

Uzus łemkowszczyzny pisanej, charakteryzujący się pewnymi odmiennościami ortograficznymi, m. in. pisownią sufiksu czasu przeszłego na końcu wyrazu, tworzą też wydawnictwa krynickiej oficyny *Наша Загород* oraz *Towarzystwa na Rzecz Rozwoju Muzeum Kultury Łemkowskiej* w Zyndranowej.

3 МУРЯНКА, П.: *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківській буквар*. Warszawa : Rutenika, 2003.

4 Ци то лем туга, ци надія. Антологія повиселеной лемківской літературы в Польщы. Выбір, редакція, вступны тексты Олена Дуць-Файфер, Літниця : Стіваришчыня Лемків, 2002.

Нормативны характер повинны з натуры речы мець падручнікі до науки języка oraz podstawowe słowniki. Jednakże w tym zakresie brak pożądanej jednoznaczności i jednomyślności. Mirosława Chomiak, autorka lub współautorka dużej już liczby podręczników – zarówno dla szkoły podstawowej, jak i dla szkół ponadpodstawowych⁵ – stosuje w swoich opracowaniach dydaktycznych pisownię różniącą się w pewnym zakresie od przyjętej w *Gramatyce języka łemkowskiego* z 2000 r., której, notabene, jest współautorką. Trzeba dodać, że w swojej *Pierwszej gramatyce języka łemkowskiego*⁶ oraz w *Gramatyce łemkowskiej dla dzieci*⁷ – pierwszych powojennych próbach standaryzacji języka łemkowskiego Mirosława Chomiak proponowała właśnie taką pisownię, jaką stosuje konsekwentnie do dziś w swoich opracowaniach dydaktycznych. Dyskomfort związany z przekonaniem, iż w opracowaniu współautorskim z r. 2000 popełniono szereg błędów i pochopnie dokonano pewnych uproszczeń, był między innymi powodem korekt ortograficznych w drugim wydaniu *Gramatyki* z 2004 r.⁸ Zmiany tam wprowadzone nie uzyskały jednak na razie akceptacji wszystkich autorów publikacji łemkowskich.

Chodzi zwłaszcza o pisownię końcówki dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego należących do drugiej odmiany, np. *голосив/голосів, часив/часів, возив/возів, морозив/морозів, дзядив/дзядів, сынив/сынів, мужив/мужів* i in. Problem dotyczy wymowy odmiennej od standardu ukraińskiego, charakterystycznej dla Łemków, którą zwolennicy pisowni typu *часив, виглядив* uważają za ważną oso-

5 ХОМЯК, М.: Лемківскы буквы. ч. I. кл. I, Лєґніца 1992, ч. II. кл. I, Лєґніца 1993; ХОМЯК, М.: Вчыме ся і бавиме. ч. I кл. I, Лєґніца 1993, ч. II кл. II, Лєґніца 1993, ч. III кл. III, Лєґніца 1995; ХОМЯК, М.: Бєсідуєме по лемківскы-II част [...]; По лемківскы о языку, литературы і культуры. Лєґніца 1996; ХОМЯК, М.: Бєсідуєме по лемківскы I част [...]; ХОМЯК, М., ГУРСКА, М.: Тематычний словник „Хыжа. Човек. Природа” (польско-лемківско-англицкій і англицко-лемківско-польскій) [...]; ХОМЯК, М.: Лемківскій язык (основний курс) для першой класы гімназії і середньої школы. Warszawa-Legnica : Rutenika, 2003; CHOMIAK, M., MATAŁA, B.: Лемківскій язык з компютером. Warszawa-Legnica : Rutenika, 2003; CHOMIAK, M., GÓRSKA, M.: Słowniczek tematyczny „Szkoła” (polsko-łemkowsko-angielski, angielsko-łemkowsko-polski) Warszawa-Legnica : Rutenika, 2003; ХОМЯК, М.: Лемківскій язык-II част для гімназії. Rutenika, 2005; ХОМЯК, М.: Лемківскій язык-II част для середньої школы. Rutenika, 2005; ХОМЯК, М., ГУРСКА, М., САНДОВИЧ-БОНКОВСКА, В.: Тематычний словник „Робота” (I том-польско-лемківско-англицкій, II том-англицко-лемківско-польскій).

6 ХОМЯК, М.: Перша граматыка лемківского языка. Лєґніца 1992.

7 ХОМЯК, М.: Лемківска граматыка для діти. Лєґніца 1992.

8 CHOMIAK, M., FONTAŃSKI, H.: Gramatyka języka łemkowskiego. Warszawa : Rutenika, 2004.

bliwość swojego języka i której nie chcieliby zgubić z powodu pisowni.⁹ Dotyczy to zwłaszcza artykulacji spółgłosek [c], [3] przed wspomnianą końcówką, tzn. chodzi o taką pisownię samogłoski w końcówce, która jednoznacznie wykluczy odczytanie liter **ц, з** jako [c'], [3'] (z artykulacją taką, jak polskie **ś, ź**). Nie jest to więc jedynie problem ortograficzny, ale raczej kwestia odzwierciedlenia (lub nieodzwierciedlenia) na piśmie powszechnej – jak twierdzą zwolennicy zróżnicowania pisowni **-иѥ/-иѧ** – twardej wymowy spółgłoski przed końcówką w określonych typach tematów. Autorzy *Граматыки-2004* postanowili zaznaczać twardą wymowę tematu literą **и** w końcówce. Proponowana reguła nie wydaje się trudna, jeśli zapamiętać, że po tematach zakończonych na prawie wszystkie spółgłoski przedniojęzykowe, czyli **ѡ, т, н, р, с, з, ж, ч, ш, щ** – piszemy w końcówce, o której mowa, literę **и** (**выглядиѥ, котивѥ, паниѥ, сыриѥ, юзасиѥ, мотузиѥ, мужиѥ, ключиѥ, присташиѥ, прициѥ**), natomiast po tematach zakończonych na pozostałe spółgłoski, a więc na **к, г, т, х, в, м, б, п, ѱ, л', н'** – piszemy w tej końcówce literę **и** (**крякиѥ, ворогиѥ, клятиѥ, нмахиѥ, ровиѥ, домѥ, способиѥ, снониѥ, злодиѥ, ковалиѥ, няниѥ**). W tematach kończących się na **ц** mamy warianty (**пальциѥ/пальциѥ**¹⁰).

Stronnicy ujednolicenia pisowni tej końcówki, tj. zawsze **-иѥ**, argumentują, że w obecnej wymowie, szczególnie młodego pokolenia, tematy przeważnie wymawiane są miękko albo (w wypadku tematów na **с, з**) półmiękko, tzn. litera **ц** reprezentuje głoskę [c] (jak w polszczyźnie pierwsza litera **s** w *sinus*, w odróżnieniu od **s** w *siny*), a litera **з** oznacza głoskę [3] (jak w języku polskim litera **z** w *Zimbabwe*, w odróżnieniu od **z** w *zima*). Poza tym jednolita pisownia jest prostsza do wyuczenia.

W perspektywie ogólnorusińskiej, mając na uwadze ideę wspólnego *koiné*, należałoby preferować rozwiązania zawężające, a przy tym zbieżne z innymi wariantami terytorialnymi języka rusińskiego. Problem jednak w tym, że rzeczowniki r. męskiego 2 odmiany w dopełniaczu l. mn. oprócz końcówki **-иѥ**, która jest dominująca w wariantcie preszowskim, a w ograniczonej liczbie rzeczowników występuje też u Rusinów węgierskich (np.

9 Por. w „Słowie wstępnym” do słownika Jarosława Horoszczaka: *братѥ, Русинѥ* – s. 9.

10 Częściej bodajże używana jest forma z inną końcówką: *пальци*. Dodajmy, że w omawianej formie mamy też warianty *ремениѥ / ремени, корениѥ / корени*, ale albo nie jest to problem ortograficzny (podobnie jak w języku polskim wariantywność *napojów / napoi, pokoi / pokojów* nie jest problemem pisowni litery *ó*), albo też istnieją wyjątki od reguły, co w języku nie jest rzadkością.

сьинів), mamy na Podkarpaciu końcówkę *-ує* oraz *-ох*, a ta ostatnia typowa jest dla Baczwańców (*коньох, сушєдох*) i dla Rusinów z Kołmoszki i Muczonia (np. *золубох, опіхох*). Zróżnicowanie w łemkowskim pisowni końcówek *-іє/-ує* wprowadza większą liczbę postaci formalnych, co z tego punktu widzenia nie jest korzystne. Nie jest to jednak, moim zdaniem, mnożenie bytów bez ważnej potrzeby.

Sądzę, że jest to problem oszacowania powszechności określonej wymowy. Mirosława Chomiak twierdzi na podstawie własnego rozeznania, że wymowa tzw. „twarda” nie jest w tym wypadku osobliwością indywidualną bądź wąsko lokalną. W tej sprawie wypowiadał się zresztą na łamach czasopisma *Бесіда* Jarosław Horoszczak,¹¹ stanowczo optując za zróżnicowaniem pisowni **и/і** po literach **ц, з**. Jak wiadomo, łemkowskie spółgłoski miękkie [c’], [z’] mają artykulację środkowojęzykową. Faktem jest jednak szerząca się wymowa z półmiękkimi [c], [z]. Jak jednak oznaczyć na piśmie tę półmiękką wymowę spółgłosek [c], [z]? J. Horoszczak zastanawiał się nawet nad wykorzystaniem tu znaku twardego pomiędzy literami oznaczającymi spółgłoskę i samogłoskę. Jednakże z uwagi na inną funkcję znaku twardego takie rozwiązanie nie jest dobre.

Pozostaje – co sugerują zwolennicy ujednolicenia pisowni danej końcówki – sformułowanie odpowiedniej reguły ortoepicznej. Jest to jednak rozwiązanie niezadowalające dla osób z wymową typu [часиŷ], [морозиŷ], tj. z twardą spółgłoską.

Różne są też preferencje w stosunku do końcówki celownika i miejscownika liczby pojedynczej przymiotników twar-dotematowych, tj. np.: C.=M. *головний/головній*. W *Gramatyce-2004* przyjęto jako standard pisownię *-ий*.

Skoro mowa o wahaniach w pisowni liter **и/і**, to dotyczy to również pozycji wewnątrz tematów, przy czym nie tylko w wypadku kontynuantów wzdłużonych *o, e*, jak w *пує, піє* ‘rów’; *пук, пік* ‘rok’; *пид, під* ‘ród’; *пуй, пії* ‘rój’; *пиз, піз* ‘róg’; *зрум, зрім* ‘grom, grzmot’ czy kontynuantów *јат*: *стрѣха, стрѣха* ‘strzecha’, *пина, піна* ‘rzepa’, *рика, піка* ‘rzeka’, *пиз, піз* ‘rzaz’, ale także w przypadku samogłoski innego pochodzenia: *брѣх, бріх* ‘brzuch’; *стрѣчы, стрічы* ‘strzyc’. Najczęściej, jak pokazują przytoczone przykłady, jest to pozycja po spółgłosce [p]/[p’], ale też po [t]/[t’]: *ластѣвка/ластівка* ‘jaskółka’, *потім/потім* ‘potem’,

¹¹ ГОРОЩАК, Я.: О наший лемківській писовни. *Бесіда*, 1(58) 2001, с. 13 – 14.

потик/потік ‘potok’, стил/стіл ‘stół’, теметив/теметів ‘cementarz’.
po [н]/[н’]: нихті/ніхті ‘paznokcie’, заранишнє/заранішнє ‘jutrzejsze’,
po [л]/[л’]: кликати/клікати ‘mrugać’, a więc, podobnie jak w sytu-
acjach opisanych wyżej, również po spółgłoskach przedniojęzykowych.

W dyskusjach ortograficznych i w praktyce pisarskiej nie ma zgody co
do ogólnej reguły oznaczania miękkości wewnątrz grup spółgłoskowych,
np. зьвіданя/звіданя; сьнівату/снівату itp.. W przytoczonych przy-
kładach początkowa spółgłoska jest miękka: [з’v’ідан’a], [с’п’і̯яти],
inaczej niż np. w wyrazach спідниця, спір, спідкы, спіжак, спіриту:
[сп’ідниц’a], [сп’ір], [сп’іткы], [сп’іжак], [сп’ірити].

Właśnie dlatego w *Gramatyce języka łemkowskiego* (w obu wyda-
niach), jak również w *Słowniku* Jarosława Horoszczaka w charakterze
standardowej przyjęto pisownię pozwalającą rozróżniać te sytuacje, tzn. ze
„znakiem miękkim” (ь) po literach с, з w wypadku miękkości odpowied-
nich głosek lub bez znaku miękkiego w wypadku głosek niepalatalnych,
np.: зьбігату ‘uciekać, wykipieć (o mleku, lub czymś innym na ogniu)’,
але: збійник ‘zbójnik’; зьвіря ‘zwierzę’, але: звіриту ‘uwierzyć’.¹²

Inne gorące spory – jak przekonanie, że poprawnie lub lepiej jest pi-
sać, według jednych: сьціна, Усьця, щесьця, посьціль, сьвато, a we-
dle drugih: стіна, Устя, щестя, постіль, свято itp. – znów dotyczą
nie tylko ortografii, ale także wymowy. Stronnicy pierwszego sposobu
pisowni chcą dokładnie oddać wymowę [с’ц’] przeważającą na dawnej
Łemkowszczyźnie, co zostało zarejestrowane w atlasie Z. Stiebera (*Atlas
językowy dawnej Łemkowszczyzny*, Zeszyty I-VIII, Łódź 1956-64, np., mapy
339, 346, 347, 348), w hasłach słownikowych A. Bihuniaka i O. Hojsaka
(1997), P. Pyrteja (2004), w słowniku J. Horoszczaka (2004), jak również
w opracowaniu J. Riegera (1995). Zwolennicy drugiego sposobu zapisu
tych wyrazów – odzwierciedlającej przypuszczalnie także inną ich postać
fonetyczną – przedstawiają różne argumenty, m. in. chcieliby zachować
jednolity zapis grup spółgłoskowych w morfemach: постіль, бо стелю;
щестя, бо щестило ся – (P. Trochanowski, «Бесіда» 3/2006, s. 22).

12 Spółgłoski półmiękkie mamy w polszczyźnie w niektórych wyrazach pochodzenia obcego,
jak sinus, zół ‘marka samochodu’. W łemkowskim w analogicznych wyrazach J. Horoszczak
proponuje pisownię z twardym znakiem: сѣнус. Nie jest to pomysł najlepszy, jako że znak twardy
zasadniczo służy do współoznaczania joty w wypadku tzw. liter „jotowanych”, a także do
oznaczania wymowy [ji] (z lekką prejotacją), jak w зьїдату ‘zjadać’, зьїжджату ‘zjeżdżać’
itp.

W wyniku historycznych zmian fonetycznych pojawiają się warianty morfemów (por.: łemk. *уучаць*, polsk. *szczęście*, ale *częstować*, *uczestnik*, etymologicznie: *s-częście* ‘udział w czymś’). W tych przykładach doszło do zmian znaczeniowych. W ujęciu synchronicznym nie czujemy już związku znaczeniowego pomiędzy wyrazami pol. *uczestnictwo* i *szczęście*. Ale pomiędzy *szczęściem* i byciem *szczęśliwym* związek znaczeniowy jest dla nas oczywisty. W łemkowskich wyrazach *уацливуї*, *неуацниї* mamy morfem *уац-*, który jest wariantem *уцесьц’* (czy, jak kto woli *уцесц’*) – z inną samogłoską i brakiem spółgłoski po [c]. Nawiasem mówiąc, w jęz. rosyjskim w wyrazie *счастливый* również nie wymawiamy [т], choć piszemy odpowiednią literę, a połączenie liter *сч* czytamy jako [ш’:] – pisownia jest tu tradycyjna. Tak więc w łemkowskim postaci morfemu *уцесц-* czy *уацс-* (w *уцесцуми ся*, jak podaje P. Trochanowski, czy *уацсцуми ся*, jak podaje J. Horoszczak) nie wyklucza innych postaci z tym samym znaczeniem. Jeśliby uzgodniono pisownię *уцесця*, to trzeba by jeszcze odpowiedzieć na pytanie, jak ten wyraz brzmi – czy jak powinien brzmieć – w mowie. Podobnie z *посьціль/постіль*, *засьцігати/застігати*, *капусьцяний/капустяний*, *кістятий/кісьцятий*, *кісьця/кісьцяк*, *листя/лисьця*, *листяте/лисьцяте*, *лисьцяря/лицяря*, *п(е)рехресьця/п(е)рехрестя*, *розсьцігати/розстігати*, *засьцігати/застігати*. W sytuacjach względnej równowagi w preferencjach co do takiej czy innej postaci fonetycznej danego wyrazu rozsądne byłoby w chwili obecnej dopuścić również wariantową pisownię.

Rozsądnym rozwiązaniem byłoby stworzenie komisji ortograficznej, która podjęłaby wiążące decyzje w opisanych kwestiach. Warunkiem uniknięcia w przyszłości ciągłych animozji jest jednak udział w takiej grupie roboczej wszystkich tych osób, które czynnie uczestniczą w tworzeniu uzusu ogólnej łemkowszczyzny. Rola językoznawcy – ewentualnie zaproszonego do udziału w pracach takiej grupy – byłaby pomocnicza, konsultacyjna. W moim przekonaniu omówione dylematy rozwiązać powinni sami użytkownicy języka i współtwórcy jego normy literackiej.

Ważnym zadaniem na przyszłość jest też opracowanie słownika ortograficzno-ortoepicznego współczesnej łemkowszczyzny ogólnej. Niewątpliwie najtrudniejszym wyzwaniem byłoby przy tym uwzględnianie perspektywy ogólnorusińskiej.

Языкова ситуація на Підкарпатській Руси: проблемы и перспективы

Валерій ПАДЯК

(Выскупный центр карпатістики в Ужгороді, Україна)

Abstrakt

*Autor analyzuje základné tendencie vývoja spisovnej normy na Podkarpatsku, pričom sa zameriava na tri otázky: 1. Akceptovanie jednotlivých princípov rusínskeho pravopisu v spisovateľskej praxi; 2. Reflexáciu etymologického **O** v nových zatvorených slabikách v súčasnom jazyku – v hovorenej aj písanej podobe (ukavizmus, ikavizmus, ükavizmus); 3. Grafematické vyjadrenie nejotovaného **I**.*

Analýza jazykovej situácie svedčí o tom, že proces hľadania normy spisovného jazyka aj na začiatku 21. storočia je pre podkarpatských Rusínov stále aktuálnym problémom. Ani množstvo vydanej beletrie a publicistiky zatiaľ nevyústili k vytvoreniu normatívneho jazyka. Bez spisovnej normy vznikajú problémy s používaním jazyka v spisovateľskej praxi, preto každý spisovateľ vychádzajúc z rodného nárečia rozvíja svoj vlastný štandard. Charakteristika individuálnych koncepcií písanej podoby jazyka svedčí o tom, že kodifikácia rusínskeho jazyka na Podkarpatsku je dosť vzdialenou perspektívou.

Abstract

*This essay has as its goal to distinguish the main trends in the development of a literary norm in Subcarpathian Rus'. The author focuses his attention on the following issues: (1) the main principle of Rusyn orthography used by a given author; (2) the manner in which the historical phoneme **[O]** is pronounced in newly-closed syllables and reflected in writing (u-pronunciation, i- pronunciation, and ü-pronunciation); (3) the manner in which the non-palatalized **I** is reflecting in writing.*

The analysis of the language situation reveals that the process of choosing a literary norm is an unresolved issue for the Rusyns of Subcarpathia. The achievements in literature and the media have so far not resulted in the formation of a literary norm. In absence of such a norm, writers lack a point for orientation. For this reason, each author follows the norms of his or her local native speech (dialect) and on that basis shapes his or her own language standard. All this points to the fact that the shaping of a literary norm (or language codification) for Subcarpathian Rus' remains a long-term prospect for the future.

Ціле, днесь на Підкарпатю суть писателі, и то читавое число, котрі хоснуват русинський язык: Василь Сочка-Боржавин, Славко Слободан, Михайло Кемінь, Юрій Чорі, Анастасія Далида, Владимир Фединишинець, Иван Калинин (†), Тамара Керча, Иван Меденци (†), Иван Петровцій, Йосиф Лемко, Владимир Танчинець, Роман Пищальник, Михайло Град, Иван Фотул, Василь Молнар, Иван Ситар, Дмитрій Сидор, Рудольф Матола, Василь Матола, Валерій Падык, Марьяна Нейметі, Михайло Чухран, Михайло Чекан, Олена Русин-Яринич, Михайло Алмашій а т. д.

Не позераючи на заявы даяких граматистів из Підкарпатя за вто, што русинський язык у регіоні тримле ся (из 2002 года!) кодифікованої норми, тоти заявы скорше мож характерізовати, ги даяке снажіня мати норму, а не сам історико-лінгвістичный факт закладання норми. Бо унормованя значило бы лем вто, што авторы русинської красной літературы и пресы тримавут ся єдной діла ушыткых (ци майже ушыткых) орфографічної норми. А того днесь неє. Нарубы, у сітуації, кідь неє кодифікованої норми, каждый автор нарабляє свій стандарт, и то подля віка (старше ци молоде покоління), подля освіти (має ци ніт філологічну освіту), подля бесіды свого регіона (*у-гваряня*, *і-гваряня* и *ў-гваряня*), подля того, ци яже автора церковно-славлянська тридиція, ци ніт а так дале.

У куртому написі не дасть ся широко описати языкову сітуацію, зато маєме за ціль лем позначити майглавні тенденції розвоя літературной (писемной) норми на Підкарпатю. Будеме, главні, позерати на три такі моменты:

1. Што ся бере автором за главный принцип русинської орфографії;
 2. Як ся выгваряє и пише історичне **О** у новозапертых складах (*y-гваряня, i-гваряня и ѳ-гваряня*);
 3. Як ся передає на письмі в авторському тексті нейотоване **І**.
- За объект досліджіння береме творы, видані по більшшой части за послідні 5 – 7 років.¹

Направду, мож говорити за даякі соціально-вікові групи „писателів” у вопросі хоснованя тої ци другої норми. (Туй слово „писатель” хоснуєме у шырокому значіню – каждый, хто має одношіня до процесу писаня).

Приміром, *подля віка – старше ци молоде покоління писателів*. Патріархы русинської літературы – тоти, што мавут за собов класичні довоєнні гімназії, за главный принцип русинської орфографії тримають етимологічний принцип. Вони хоснують знак **ѣ** (ять). Молоде покоління (тоти, што не мавут філологічної освіти) пише скорше таяк чує, то значит за фонетичным принципом ци, скорше, ігнорувучи сесю проблему. Приміром, найдут ся у В. Фединишинця (*Паруйр Севак. Писнь вирьх піснів*, 2001) такі шорикы:

1 Аналіз текстів бере ся подля видань: ГОДИНКА, А.: Час гурише, ги вода...: Русинські тексти/ Матеріал зобрав, ушорив, коментарії застачив и вступное слово написав Михаил Капраль, Ніредьгаза 2005; ДАЛІДА, А.: Дзвони Карпатського краю: Стихи. Мукачево: Карпатська вежа, 2001; КАЛИНИЧ, І.: Смієся Верховина. Мукачево: Елара, 1996; КЕРЧАН, І.: Вручаніє: Хоры и сп'ванкы на слова Александра Духновича и модерных русинских поет'в. Ужгород: Видавельство В. Падыяка, 2003; КЕРЧА І.: Пудкарпатська Русь. In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык (Redaktor naukowy Paul Robert Magosci). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 115 – 146; КЕРЧА, І.: Словник русинсько-руський. Русинско-русский словарь: У 2-х тт. Ужгород: ПоліПрінт, 2007; КЕРЧА, Т.: Было ци ни было: Казкы і гаданкы. Ужгород: ПоліПрінт, 2003; ЛЕМКО, Й.: Тайстра сміху на потіху. Ужгород: Гражда, 2003; МАТОЛА, В.: Русинська иконка. Ужгород, 2006; МАТОЛА, Р.: Історія церкви. Ужгород: Видавельство В. Падыяка, 2005; МЕДЕНЦІ, І.: Ты прекрасна, Верховино! Мукачево: Карпатська вежа, 2002; МОЛНАР, М., МОЛНАР, В.: Вичурки у вуйны Полані: Етнографічні нарисы. Свалява: Сольво-Прес, 2002; ПЕТРОВЦІЙ, І.: Битангійські співанкы: Русинський ерос. Ужгород, 2001; ПИЩАЛЬНИК, Р.: Молитва русина: Стихи. Ужгород: Видавельство В. Падыяка, 2002; РУСИН-ЯРИНИЧ, О.: Сплету вінок...: Лірика. Тячів: Крок, 2004; СЕВАК, П. (Казарян): Пісьнь вирьх Піснів: Поема (Перетовмачив з армянського языка на карпато-рутенський Владымыр Федынышынец). Ужгород, 2001; СОЧКА-БОРЖАВИН, В.: Зазвонили в селі на вичурню: Проза и вершы. Ужгород, 1999; ТАНЧИНЕЦЬ, В.: Тямте нас!: Стихи. Ужгород: Видавельство В. Падыяка, 2002; ЧОРІ, Ю.: И днись голя й завтра голя: (Обрядово-обичаєва поема). Мукачево: Елара, 2002.

Кров народа єї вікового
Я рахую таков пречистов,
Як носія дітини під *сирцьом*.

У другому місті: „під тяжістьов власного *сирця*”.

Мож поруняти из другим стихом В.Фединишинця:

Що любов моя ниськы,
Ги єї ши дітоцькоє *серце*
Або днешна денниця.

Як видиме, подля выговора, у автора „*серце*”, айбо „*сирцьом*”.

Тото саме найдеме у молодого поета В. Матолы (*Русинська иконка*, 2006): темно, айбо: „*тимінь* на дворі”, два разы, айбо „та прости *рас* мені йсі гріхи”, тото саме: „*динь*”, „*огинь*”, „я *малиньким* був...”, „*чиряйте*”. Айбо нарубы: у „*серцьови*”, „*землю* нашу”, „на дворі новий *день*”, „у монастырь до Ракошина *днесь* не пуйду”.

Тото саме найдеме у поетеси Т. Керчи (*Было ци не было*, 2003): „гребе *зимлю* руками”, „коли *отиць*... ходив”, „спровадив за *третю* гору”, „*позиравут* жадно”, „посідали у *кирті*”. Айбо: „лізат пуд *землѣв*”, „на вутцѣвуй *земли*”, „на *перву* гору”.

Одмітувучи етімологічне написаня, котрого ся тримаवут по більшій часті старші генерації писателів, нові покоління писателів у процесі активного хоснованя русинського языка пристаवут на то, обы за главный принцип русинської орфографії узяти морфемно-фонематичный. Тото видко из текстів І. Керчі, М. Капраля, В. Падыка, М. Алмашія, М. Кемія и др.

Теперь, приміром, ***подля освіти – має автор ци ніт філологічну освіту и ци знає за традицію письма.***

Не є розуміння того, якый розділ є межи старославянським и русинським языками. Природа языка доста консервативна. То значит, што русинська бесіда и у XV століттю, и днесь звучит єднако, ци майже єднако. Приміром *Няговські поучаня* – образчик живой бесіды из XVI столітя.

„Милыи братья мои, христяне! Имали есме слово у минувиую

недѣлю, што бесме не имали боговъ инъшихъ, окремъ одного Бога во тройци, котрый небо и землю учинивъ, а у нинѣшнюю недѣлю имаеме другую науку тогожъ десятеро Божого приказаня, што бесме ся не божили гамѣшно именемъ Божіимъ противъ ближнему нашему, чом у тумъ приказаню Божумъ заказуетъ Господь Богъ, што бы есме на имя Божіе задармо не божили ся, анѣ што бы ся нимъ проклинали, анѣ што бы зле мовили, анѣ чаловали, анѣ ужали, тай не учинили кривду ближнему своему. Такъ приказуетъ Господь Богъ, што бесме имя его святили и бѣчеловали и дяковали ему за усѣ доброты его, котры намъ подаетъ...”²

На основі живой русинської бесіди формовався русинський літературний стандарт (письмо) и у XV століттю, и в майпізні епохи. И хосновав ся сесь язык у многих сферах людського газдованя. А церковнославлянський язык усе мав звужену сферу функціонування – лем у церкви и як офіційно-писемна форма. Свій (русинський) язык як живый організм розвивав ся, бо говорив на нѣму цілий народ. Церковнославлянський язык мало хосновали, и він перейшов у стадію мертвого языка.

Правда, у XIX століттю, из часу цілославлянського єднання яла ся тенденція паралельно до свого русинського языка хосновати ги літературну норму російський язык. Айбо кідь го не знали місні люде (и неошколовані, и інтелігенція), бо и не чули той бесіди, так ся снажили увести у свою бесіду (так їм ся виділо, же бесіду російську!) слова, котрі знали из лексикона церковнославлянського языка або котрі из російського языка перенесли у русинський по законах церковнославлянського. Из того часу и по днесь маємо у русинській бесіді окремых авторів цілий пласт лексики, котра лем засмічує язык, подміняючи русинські аналоги: *собраниє, заседание, правление, са-моуправление, отношение, приказание* а т. д. Приміром: „на ниву духовно-національного возрожденія”, „в ділі... сохрaненія... языка” (Д. Сидор), „до появиленія релігійных книг”, „на протяженіі довговіковий исторіі”, „у душі уваженія”, „патріотичное воспитаніє”, „для увіковіченія памняти будителя” (В. Сочка-Боржавин), „было прийнято

2 Няговские поучения: Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л.Попова с вводной статьёй Ласло Дёже. Ньиредьхаза, 2006.

рішення о возродженіи общества”, „в правленіе избрані...”, „первое искренное честованя”, „он (дом) нам повностю не освобожденый”, „зачаток составленія календаря” (Л. Філіп), „изображеніе... существованія людей”, „по отношенію к христіянству”, „по изслѣдованію источникѣв а жизненных познаній”, „мое стремленіе”, „слѣпым давал зрѣніе” (Р. Матола) а т. д. Тото саме мож видіти на сторонах журналу *Русинський світ*, котрый ся выдає в Мадярщині, и у редакції котрого доста робітників из Підкарпатя, што ся попереселёвали з даякой поважной причины у Мадярщину. Приміром, „день почитанія памняти”, „склонити єпископа... и його окружение до воссоединения из православіем”, „єпископ и сопровождающи его лица”, „місто преступленія”, „організовав покушение” и так дале.

Суть и образчики брутального одношіня ид языковій традиції, што ся формовала через тысячолітя. Приміром, інж. Рудолф Матола, репрезентант майстаршого поколінія русинських писателів. У своїй книзі (*Исторія церкви*, 2005 р.) автор яв ся змінити звукове наповніня даяких літер. Приміром, літера **Ы**, котра усе позначує заднѣязычний голосный, у Матолы (и то без даякой сїстемы) усе ся хоснує, ги позначка діла звука [о], а даколи – діла діфтонга [yo]. Приміром, у тексті „потверждает, **ыш** Поткарпатя было заселено...”, „на **выю** будущу историчну родину”, „испывнити **вылю** Отця”, три с половины **ыв** рока”, „105-тоho **рыку**” „**высьму** заповѣдъ” а т. д. Але и у тых позиціях, де літера **Ы** стоїт на свому так бы мож уповісти „законному” місті, вона позначує не звук [ы], але звук [о]. Мож поруняти: из под надвлады, „нечистыма рѣчами”, „литературы”, „народы”, „державы” а так дале.

И при тому „азбука” Р. Матолы уміщує и літеру **О** для позначіня звука [о]. Приміром, *борьба, область, было, апостол, объединил, древность, окрем* а т. д.

Так ся видит, автор и сам не годен писати за „своєв” орфографічних нормов. Приміром, у назві книги пише ся „исторія”, айбо у тексті веце раз ся найде варіант „истырія” (с. 6, 7 и др.).

До того мож додати и нияк не оправдане выговорюваня звука [y] замісто звука [о] (собі – [субі], тобі – [тубі]).

Наконець, нияк ся не яже из традиційв кириличного письма уведіня автором літер для позначкы пары **g – h**. Так, у автора звук [g] по-

значає літера Г (а не І), а звук [h] – латинська мала літера h – **h**. Не знати, чом автор так ігнорує традицію: чом одмітує літеру І діла позначкы звука [g] и чом діла позначкы звука [h] уводить не літеру Г, а латинську малу літеру **h**, яку и не знати як писати у позиції, де бы мала стояти прописна (велика) буква h (котра ся збігає из кириличнов літеров **Н**)! Зато автор Р. Матола удумав собі и прописну літеру h, котрої неє ани в латинськім алфавіті. Позерай написаня: *Григорій, Георгій – hаврійил, герман, hрушовський манастирь*.

Кідь говорити за **групы авторів подля регіона**, діалектні знакы котрого писатель ся снажит усокотити, и кідь туй позерати, як ся выгваряє історичне **О** у новозапертых складах, маєме три тіпы выгваряня: (*у-гваряня, і-гваряня и ю-гваряня*). Тота проблема є специфічною діла регіона Підкарпатської Руси. Кідь неє кодифікованою нормою, писателі тримають ся народной бесіды, и при тому каждый нарабляє даяку свою норму мимо того, обы уєдно формувати єден літературный стандарт. Туй домінантов є регіон, з котрого походить тот ци иншакый писатель, котрый ся снажит „легалізувати” и підняти на рівінь писемного стандарту свій (и лем свій!) діалект.

То значит же подля діалекта суть три групи писателів, котрі хоснують *у-гваряня* вадь *і-гваряня* ци *ю-гваряня*. Приміром, *кунь, кінь и кюнь*. То значит, же норма ся сперат на єден из діалектів: 1. мароморошський ци ужанський; 2. верховинська бесіда; 3. бережський діалект.

Верховинське *і-гваряня* майближе стоїт ид нормі руснаків Пряшівської Руси и кідь бы го прийняти як кодифікований варіант, то бы помогло зближіню граматичных норм Пряшівської и Підкарпатської Руси, а до того и Лемковины. Айбо граматисты Підкарпатської Руси одмітуют таку можливість; даколи то ся мотивує політично: *Варіант і-гваряня зближит русинський язык из українськым, што посиленит асимілативні процеси*.

Днесь граматисты на Підкарпатю скорше готові пристати на то, обы увести ги стандарт *у-гваряня*. Тота концепція розвила ся из лінгвістичных варіацій майавторітетного писателя и научника, академіка *Мадярської академії наук* Антонія Годинкы (1864 – 1946), котрый підпоровав ідею *у-гваряня*. У теперішні часы тот ідея найшла своє продовжіня у першій граматичі під титулком *Материнський язык*:

Писемница русинського языка (авторы І. Керча и С. Попович, помочні авторы М. Алмашій и В. Молнар).³ Авторы исперли ся на чеського лінгвіста Франтішка Тіхого, котрый писав: „*Основу місного підкарпатського языка треба глядати у Маромороши*”, то значит, же авторы „...Писемници” выбрали за основу мароморошський діалект, котрый, як они пишут, „*покрыват булишу часть ареала и історично обоснованный як корінный пудкарпатський говур*”.⁴

Кідь говорити за ареал ширіня діалекта, то авторы „...Писемници” до того ареала капчавут и теріторії из бережськими говорами, то значит тоті, де ся хоснує *у-гваряня*. И то зато, же звук [ү] не признає ся за окремый звук, а лем за варіант звука [у].⁵

Так ся видит, же на зачатку процесів возроджіня карпаторусинського языка таку ультимативну (радикалну) концепцію – перейти в літературному хоснованню лем на основы *у-гваряня* – прискіпити не подарило ся. Бо ниякой теоретизованя не годно подмінити собов языкову практику и слобідное хоснованя ушытких варіантів, и конкуренцію тых варіантів, майсилный из котрых и мав бы ся убрати у перспективі за літературну норму.

То значит, же замісто унормованя писемного языка радикална концепція *у-гваряня* першой підкарпатської граматикы (из 1999 года), нарубы, породила контраверсійні ідеї, в основу котрых ся кладе иншакый базовый діалект. Як то, приміром, уйшло из хоснованям звука [ү]. Часть писателів перейшла на хоснованя того звука и одличає го од звука [у].

Лавреат *Літературной премії им. А. Духновича* поет Иван Калинич, приміром, у своїй книзі фіглярських стихів *Смієся Верховина* хоснує звук [ү]: *рүдна* (мати), *мүй* (сын), *рости – рүс*; *жоны – жүнка*, а до того: *молоденькүй* (дівці), *дүстати*, *слобүдно*, *пүйшов* (народ), (дзюгат) *лүктём*, у *түй* (групі), в *күнци* (бытя), (губы) *пүдвели* а т. д. Тото саме мож уповісти за поета И. Петровція, котрый не лем хоснує [ү], але діла позначкы того звука „авангардно” увів у русинський ал-

3 АЛМАШІЙ, М., КЕРЧА, І., МОЛНАРЬ, В., ПОПОВИЧ, С.: *Материнський язык: писемница русинського языка*. Мукачево, 1999.

4 КЕРЧА, І.: *Пудкарпатська Русь*. In: *Русинський язык. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Русинський язык (Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, с. 123.

5 *Материнський язык: писемница русинського языка...*, с. 5.

фавіт літеру латинської абетки у-умлаут – *Ü*, што ся потовмачує, скорше, як факт лінгвоанархізма, чим, приміром, снажіня до унормованя языка (*співанкы, дївка, вичїр, гїд*).

Контраверсійнов до норми *у-гваряня* стала доста продуктивна норма інтегрального знака-буквы на місті голосного звука [о] у ново-запертых складах, котрі історично были отворені. (Тот знак має тоту саму функцію, што у старославянськیم языку буква **ѣ** (ять), котра для носителів діалектів сигналізувала усе своє – [э] вадь [і]).

Ідея інтегрального знака перейшла дакілко етапів за послідні десять років. Для тої місії хосновали на зачатку літеру *ѣ* (позгори стоїт півкарічка), дале літеру *у* (у з наголосом зліва направо), и літеру *ѣ* (из двома точками позгори). Замісто того знака носитель того ци другого діалекта выговорёвав свій звук. Приміром: *возити: віз – вуз – вѣз*; *твого: твій – твуй – твѣй*; *договореное: договір – договур – договѣр*; *русинові: русинів – русинув – русинѣв* а т. д.⁶ Послідный час у да-яких текстах на тому місті (історичного **О**) хоснує ся (и то ся нам видит майлогічним) літера **Ô** (з дашком).⁷ Тота ідея позволяє хосновати ушытки три варіанти: *у-гваряня*, *і-гваряня* и *ѣ-гваряня* як рівні варіанти, што помежи собов конкурувуть, и лем языкова практика из часом позволит вызначити, котрый из них ляже в основу літературной норми.

И кідь днесь норма *у-гваряня* лежить в основі творчости Славка Слободана (літературный псевдонім І. Керчі), М. Кеміня, М. Капраля, Т. Керчі, М. Града, В. Танчинця, В. Матолы, И. Ситара, то *і-гваряня* силувуть ся изреалізувати ги норму В. Фединишинець и Й. Лемко, а *ѣ-гваряня* найде ся у творчости И. Калинича, В. Молнара, Ю. Чорі, И. Петровція, Р. Пищальника. Суть и писателі (В. Сочка-Боржавин, И. Меденці и др.), котрі на письмі у тій позиції ставлять букву **О** и выгварявуть звук [о]. Приміром В. Сочка-Боржавин хоснує в тій позиції то **У**, то **О**:

6 Еволюцію тої проблеми мож видіти у написаню текстів у таких виданнях: АЛМАШІЙ, М., ПОП, Д., О. ДИМИТРІЙ (СИДОР): *Русинсько-українсько-руський словарь. Ужгород: Удавательство В.Падяка, 2001*; ПОП, Д., ПОП, Д.: *Подкарпатські русини, їх історичні былины и легенды. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2001*; Слово за словом: *Практична граматику русинського языка для недільної народної школы (2-3 цвіт). (Склали: Михаил Алмаший, Михаил Молнар). Ужгород: Выдавательство В.Падяка, 2004*; Сидор, Д.: *Граматику русинського языка... Ужгород, 2005*.

7 Позерай видання: МАГОЧІЙ, П. Р.: *Народ нивыдыкы: Глустрована історія карпаторусинів (Потовмачив по русинськы В. Падяк). Ужгород: Выд-во В.Падяка, 2007*.

Не журися, *муй* миленький
Шуга не журися,
Лем на *вечур* из роботи
Идо мні вернися.

(*Не журися*)

Я много *цѣмборѡв* в Європі маю:
У Польші, в Чехіѣ и при Дунаю,
але и яничар лукавых знаю,
што чисть Руснакам нищат
в *роднѡм* краю...

(*Кто брат и кто не брат*)

За проблему мож уважати и диференціацію букв **Ї** и **І** в словах, де по м'ягкѣм согласнѣм стоѣт неѣтований звук [i]. При тѣм за основу диференціації є приятый принцип хоснованя на тѣм мѣстѣ в історичных текстах буквы **ѣ** (*ять*). Знаѣме, же в російськѣм языку на тѣм мѣстѣ сѣ-темно выужывають ся буква **Е** (примѣром, *лето*), в украинськѣм языку – буква **І** (*літо*). Іншима словами: котра з букв маѣ ся писати в русинськѣм языку на мѣстѣ історичного **ѣ** в сучасных текстах – **Ї** ци **І**?

Веце писателѣв у тѣй позиції поужывавут букву **І** (не диференціювут **І/Ї**). Примѣром: *ніжно, в лісі, дівча, идо мні, свѣжый, вітка, малолітка, літом, дітьом, вітер, тіло* (В. Сочка-Боржавин); *осінь, по толоці, мліє, у боці, коріня, у марті, у говіня, свѣт, просонцвѣт, ніколи, пофігльовати, стемніє, вечорниці, легіні, уددаниці, сміх* (Ю. Чорі); *місто, харківськый, на сцені, в небі, кінь, дівка, дідо, літо, діти, втік, звѣдаю, совість, біда, нігда-шуга, заміню* (Й. Лемко); *втікали, співати, цѣмборство, німці, вічно, сімнадцять, вітер, у Тисі, діти, сині, безгрішний, біда, вікы, другі, цілый, у віках, звѣрька, вічно* (В. Танчинець); *віровати, хотіти, постаріти, на крилі, на свѣті, стріха, свѣчка, віра, грішник, діти, ліпше, хлѣб, дітвак, біда, сніг, на колінах, вірный, вічний, у віках* (Р. Пищальник); *оріх, на базарі, Діма, потіха, видів, мені, в тумані, сідый, діти, у неділю, дід, білый, свѣт, вік, літо* (И. Калинич).

Друга група писателѣв диференціювут на мѣстѣ неѣотованого звука [i] на письмі буквы **І/Ї**. Примѣром:

— *хотіла, сіла, у лісі, в книзі, на місті, при біді, цїмброра, трїски, неділя, сусід, літературний, дідо, латиніка, древні, айбо: холошні, дві, фрічка, карічка, вічно, до приміру, чоловік, світовий, мудрі, геній, собі, світ, гріх, многі* (И. Петровцій);

— *заділити, хотіти, залетіти, залізти, досїгати, улїзти, у Шопуриці, на слободі, на дні, по поляні, цілі, цілий, німий, дні, у діцтві, хлів, хліб, ліс, дівка, сестры-близниці, птиці, жсоні, ціна, мені, нікому, літаня айбо: звідати, звідовати, віровати, бігати, цїмборовати, різати, чоловік, міх, сміх, гріх, на газдувстві, собі* (Тамара Керча);

— *тліти, увидіти, Нїредьгаза, дідо, діло, гнів, сосід, наслідство, дітина, у статі, у радї, у новембрї, у науці, по році, на березі, послїдний, цїнний, ліпший, научні, опубліковані, осталі, приправлені, айбо: вповісти, набідовати ся, Відень, Ясіня, ид темі, у архіві, по містах, містний, старенькі, довгі, генерація, цісарь, віха, універзітет, реалїзована, собі* (М. Капраль);

— *хотіти, наліпити, увидіти, розділяти, слїдовати, умлівати, мусти, столітя, покоління, бесїда, гніздо, розділ, пословиці, окремішності, нині, у Земплінї, в центрі, у складі, по силі, у текстї, цїнні, поправді, комплікованійша, сесі, сі, айбо: змінювати, вік, камінь, зміна, цїтата, благі, порідко, відповідно, в собі, вудані, цїнні, устояні, подані, у нормі, такі, сякі* (И. Керча).

Тото діференціювання потовмачує ся характером русинської фонетики – у языку суть 9 пар твердых и мягких согласных фонем: [т] – [т´]; [д] – [д´]; [н] – [н´]; [л] – [л´]; [с] – [с´]; [з] – [з´]; [р] – [р´]; [ц] – [ц´]; [дз] – [дз´]. Позад тых парных мягких согласных (окрем [р´]) на місті історичного **ѣ** (ять) пише ся **ї**, а позад других согласных (и [р´]) пише ся **і**.

До того, обы діференцієвати **І/ї**, треба уважати на то, же позад [р´] у флексіях (закінченнях) пише ся **ї** (поруняй: *різати, рік, ріньча – в центрі, у новембрї, в Унгварї, дверї*).

А до того ищи, обы діференцієвати **І/ї**, треба уважати на то, же у назывниках на **г, ґ, к, х** перед закінчінєм (флексієв) у містному зміннику (позад **з, ц, с**) подля правила пише ся **ї** (*Шопурка – у Шопуриці, наука – по науці, рік – по році, берег – на березі* а т. д.).

Подля нас, правило діференціювання **І/ї** ускладнює норму правописа, бо в обох позиціях высловлює ся єден и тот істий звук. На практи-

ці на слух простому носителю языка, незаінтересованому у деталях языкознання, у тій позиції не дасть ся видіти розділ в написаню букв **І** и **Ї**. Тото буде проблемов у школах при учіню орфографічних норм. Мож проілюстровати: даколи и кваліфіковані лінгвісты авадь писателі из філологічно-освітов не годні подля правила написати сесю орфограму. Приміром, *Ніл*, *Ніагара* (чуже слово, у І. Керчі) – *Ніредьгаза* (чуже слово, у І. Керчі, М. Капраля); *цїнні* (у І. Керчі) – *научні* (у М. Капраля); *трїска* (у І. Керчі) – *трїскы* (у І. Петровція); *література* (у І. Керчі) – *літературный* (у І. Петровція); *Ясіня* (у М. Капраля) – *ясїнь*, *Ясїня* (у І. Керчі); *устояні* (у І. Керчі) – *древні* (у І. Петровція); *холошині* (у І. Петровція) – у *Земплині* (у І. Керчі); *опубліковані*, *реалізованя* (у М. Капраля) – *последный* (у М. Капраля); *діалектарій* (у І. Петровція) – *діалектарій* (у І. Петровція) а т. д.

Аналіз языкової ситуації указує на вто, же процес глядана норми писемного языка и на зачатку ХХІ столітя все ищи є актуалнов проблемов діла підкарпаторусинів. Здобытки русинської красной літературы и пресы не привели до унормованя языка. И кідь неє кодифікованой нормы, писателю у плані языка неє на што ся орієнтовати и на што ся исперти. Зато каждый писатель тримле ся народной бесіды (свого діалекта) и подля того нарабляє даякый літературный (писемный) стандарт. (До того, писателі Підкарпатя нияк ся не понаглявут уважати на процеси унормованя языка на Пряшівській Руси ци на Лемковині, де вже суть кодифіковані варіанти). Екзістує тверде виджіня (мож уповісти – регіональний лінгвоєгоїзм), што тоти „другі регіоны” мавут из часом перебрати „нашу” літературну норму. Айбо характеристика окремых концепцій письма указує на то, же історико-лінгвістичный факт закладаня нормы (кодифікація языка) на Підкарпатській Руси – то доста оддалена перспектива.

Який язык мають кодифікувати мадярські Русини?

Михаил КАПРАЛЬ

(Ніредьгазька высша школа, Мадярьско)

Abstrakt

Michal Kaprál' sa vo svojom článku zaoberá históriou minulej a súčasnej situácie rusínskeho jazyka na území dnešného Maďarska. Článok poskytuje stručný historický prehľad v oblasti daného problému počas posledných 250 rokov, analyzuje jazyk používaný v moderných rusínskych periodikách v Maďarsku a popisuje vyhliadky kodifikácie spisovného jazyka v Maďarsku. Autor sa s čitateľmi delí o svoj názor na spôsoby riešenia daného problému a ponúka konkrétne kroky na predloženie spisovného rusínskeho jazyka maďarským Rusínom s využitím skúseností Rusínov žijúcich v Srbsku, na Slovensku a v Poľsku.

Abstract

Mihaly Kaprally's article deals with the historical past and present situation of the Rusyn language on the territory of today's Hungary. The article gives a short historical review about the given problem during the last 250 years, it analyses the language of modern Rusyn periodicals in Hungary, it describes the prospects of codification the literary language in Hungary. The author shares his opinion with the readers about the ways how to solve the given problem, he offers specific steps how to introduce the Rusyn literary language for the Hungarian Rusyns, using the experience of Rusyns from Serbia, Slovakia and Poland.

Не позераючи на довгу и многостранну історію, мадярські Русини нігда не мали кодифікований літературный язык на повный кіп, як тото днесь принято про каждый європський народ. Не є се чудным, кідь повзерати на їх історичный розвой за прущлі хоть лем три стороча. Мож уповісти, же стартовав сесь процес лем у послідній

четвертині XVIII віка, коли за Марії Терезії зачало са переписовання обывательства імперії языками вшиткых народув. И хоть была ся урбаріална реформа предпринята у первый шор про економічні причини, ипен вна и обявила слабость неконсолідованого русинського народа у языковуй сфері. Урбаріалні грамоты заповняли са на велику радость днешньых діалектологув на бесіді каждого села окремо з хоснованєм по булшуй части тогдашньої мадярськуй графікы (ипен на теріторії Мадярського королівства и проживала булша часть Русинув). Уповісти мусай, што сяка, вадь подобна сітуація была характерна на тот час про многі народы. Доста лем припомнянути за латинський язык у літургії, вадь науці сьых народув.

Проблема про Русинув зачала рости по тому, як сосідні народы еден за другим зачали нормовати свої литературні языкы на базі їх демократизації, т. е. приближавучи їх гу живуй народнуй бесіді, а сегінь Русины пушли у цалком другый бук. Педіг зачали, ги булшость. Граматика букваря Іоана Куткы 1797 года была цалком у дуці такої демократизації. Вна де-факто (кідь уважати на ї функціоналну вагу про русинську сосполность тых годов) кодифіковала нараз три стилі тогдашнього русинського литературного языка. Тот про каждодені світські потреби був доста приближений гу живым народным говорам. Через кажді дакулько годов сесь *Букварь*... переуздавав са и заганяв са на каждую парохію (булше ги 600 на тот час), так же ипен ёго яло кваліфіковати як перву и доста резултативну пробу кодифікації языка про обывателюв южных склонув Карпат на основі містных діалектув. Айбо не пушли Русины за велёчестованым ужгородським каноником, а, як єм казав переже, у другый бук. Майпознатый містный граматик Михаил Лучкай прямо заявляв у своуй роботі 1830 года, ож бесіда простакув нияк раз не валовшна быти возвигнута на высоту литературного языка. „Закріпили“ сесь вектор двиганя сосполных сил, коли Русины взяли на ся функцію объединяти вшиткых восточных славлян пуд єдным прапором, політики во главі з Добрянським и славні будителі половкы XIX стороча и пудзніше.

Не є ниякого чуда, ож лем на самому кунцєви прошлого тисячрочя булшость Русинув дозріла до наладження властного литературного языка на базі живых народных діалектув. Не мож повісти, же и скорі не было мудракув межи Русинамы, котрі ратовали за сесь путь. Доста

туй припомнянути славное имня академика *Мадярскуй академії наук* Антонія Годинки, котрый ищи на зачатку 20-ых годов прошлого стороча зачав писати на руднум про нёго южномарамороськым діалекті. Айбо містна інтелігенція и надале игнорувала цалком природню, як было ясно про булш серенчливі народы ищи перед стовков годов до сёго, путь у языковум будованю. Булше того, хоснувучи преклонный возраст старого академика примудрили са робити се демонстративно и в 40-ві годы у діятелстві *Пудкарпатського Общества Наук* (прообраза *Русиньскуй Академії*(!)), ліпші на тот час ї представителі Николай Лелекач и Федор Потушняк. Прозріла унгарська научна еліта скоро и такой нараз по прибытю братув з востока в октовбрі 1944 года, айбо было вже пuzдно...

Такой по войні традиційні русинські культурні центры были удорвані од мадярських Русинув, хоть то вже и нич фактічно не рішало ни про них, ни про самых пудкарпатцув.

Днешный русинський ренесанс повстав у Мадярщині, як и всяди инде, вже лем на зачатку 90-ых годов XX стороча по крахови комуністичных режимув у Централнуї Европі, коли сегінь Русины зачали зясь двигати голову и глядати властну ідентичность. Мож уповісти, ож заново, як и у других державах, зачали од нулы, бо такой дві генерації містных обывателюв, хоть и дашто чули уд дідув за Русинув, не доставали ниякого властного вошколованя; была перервана хоть яка-така писемна традиція.

На момент заложеня *Організації Русинув* у Мадярщині, первых публикацій на материньскому языкови у цілуй державі обстали два села на периферії, де булш-менш компактно жили люде, котрі не были докус асимілівані: Комловшка и Мучонь. Ипен родакы Комловшкы Габрел Гаттінгер и Юдіта Кішшова перві авторы и редакторы новодобых мадярських изданій. Містный рудный комловшський діалект вны намагали са воздвигти до уровня литературного языка. Што само по собі нелегка праца, тым булше што вна, ся праца, потребує як мінімум булше сил, як и самых авторув. Чим дале, тым булше вливають са в сесю роботу и пудкарпатські авторы. И ту явным и вострым образом повстає перед нима, як и перед булшов частёв днешніх Русинув Мадярщины (а нима суть родакы Пудкарпатя) перва и природна проблема, комловшський діалект про них є малопринятным, тым

булше, што и влив литературного словацького языка на вуходивших словацьку школу редакторув (у русинській Комловшці за соціалізма фунговала словацька школа!) давав са знати доста ясно. Уровень языковий, як и фаза асимілованости містных русинув добрі замітна на сторонах русинській періодики первых рокув. Вуходячи з аналізу русинських мас-медій 90-ых годов у Мадярщині, накурто мож повісти лем едно: языкова ситуація была катастрофална...

Не наладило ї до кунця и майдорогоє, што са тыче типографської роботи, періодичное вуданя *Вседержавный Русинский Вісник*, котрое зачало вуходити у кунцєви 1999 года у журналному форматі и было, так ми са видить, крочайом уперед не лем за формалнов мінтов. Булше міста на сторонах центрального русинського періодичного издания достали и родакы з Пудкарпатя, котрі, печатавучи са у містных новинках, чим дале, тым активніше зачинавуть вмішовати са у русинське языкове будованя у новонавернутуй про многих из них Утцюзнині – Мадярщині. Сєся тенденція у языковому вопросі ищи булше усилила са позад кардинальных політичных змін у руководстві *Вседержавного русинського самосправованя* у Будапешті 2002 года, котра лем закріпила на формалнум уровні домінованя у русинському сосполному животі Мадярщины родакув из Пудкарпатя, котрі, однако, донесли за собов и тамошні нерішені языкові проблеми. Проблеми сї носять як об'єктивний (богатство діалектув, котрі гу тому ищи и доста силно розличавуть са межи собов), так и суб'єктивний характер (катастрофалный положай днешніх Русинув в Україні, брак моралных, а утєї – языковых авторитетув, функцію котрых у булш цивілізованых народув исповнявуть писателі, політики, новинарі и т. д.). Ипен язык періодики у первый шор є тым глядилом, у котрому добрі видиме вшыткі слабї и муцні (кедь дако найде такі) боки днешной языковуй ситуації у Русинув Мадярщины.

Ипен на сьом полю, як ми са видить, у подалшому мала бы са формовати єго будучность. Надїяти са на школу у тому состоянню, у котрому суть недільні класы у Комловшці и Мучоню, не мож. Добрі бы было, кїбы вны сповнили хоть лем функцію захраненя, „конзервованя“ тых позостаткув містных русинських діалектув у мадярській провінції. Час про того не є майгурший.

Кедь уже-м заговорив за періодику як глядило днешнєї языкової

ситуації в Малярщині, треба спершу вповісти за журнал *Русинський Світ*. *Общественна, інформаційна новинка русинув у Малярщині*, котрый регуларно раз на місяць (што само по собі уже добрі, порувнюючи з тым, што было!) вуходжать у Будапешті з октовбра 2003 года (на август 2007 года вуйшло вже 46 чисел). Нараз уповім, ож по выштыках параметрах, котрі яло сповняти періодиці вседержавного уровня, се доста замітний крочай допереду. Радує, наприклад, то, што послідні годы усі двадцять сторон новинки писані лем по русинськы (по малярськы вуходжує каждый другый місяць отдільна прилога). Дякувучи робутникам редакції за ту велику працу, што и привела гу днешнім красным резултатум, мушу ищи раз напомними їм, ож од їх подалшого каждоденного труда над каждым словом, каждым шориком у текстах новинки буде у многум зависіти судьба русинського языка в Малярщині днесь и у майблизжуй будучности. Што са тыче якустных характеристик языка *Русинського Світа* и ежегодника *Календарь-Альманах* (вуходжовав у 2000 – 2006 годах), уповім лем едно: вун, язык днешной малярськуй русинськуй періодики, добрі илюструє выштыкі тоти слабости, што характеризувуть зачаток становлення новуй языковуй нормы. Гу идеалным стандартум, накурто кажучи, ищи далеко. Беручи у руки свіжу новинку, все собі думаву: кедь Русины будуть писати так, ги малювали чи малюють їх малярї прошлости и днешнёсти (до теперь такой каждое число *Русинського Світа* богато илюстрованое майліпшымы їх роботами), сміло зможуть уповісти, ож їх русинський литературный язык є межи иншыма европейськыма языками ничим не гуршый и не заопстальный.

Айбо ищи раз мусай признати, ож судьба русинського языка днесь рїшає са на май ширёму полю. По русинськы мавуть са писати днешні новинки, говорити радіо, функціоновати выштыкі русинські інституції, котрі фунгують у державі. Парадоксално, айбо того ищи не є днесь усягды. Русинське радіо днесь, наприклад, наполовку сякоє-такое русинське, наполовку малярське...

Задача днешніх передашув русинського самосправованя номер єден – пудготовити кодифікацію малярського варіанта русинського литературного языка.

При сёму, ми са видить, майпервое, сохранили позостатки бесіды обывателюв Комлошкы и Мучоня на лексичнум уровню, годно

быти, и даякі їх граматичні особености. Лем у толерантнум и демократичнум языковум „котлові“, при вухоснованю языковых окремостей ушыткых Русинув Мадярщины, їх інтелектуалного и творчеського потенціала на конець годен повстати язык, котрый и захранить у будучности малый наруд. Ясно, ож Русины Мадярщины будуть чувствовати влив сосїдуд. При такому пuzдному зачатку у сюй роботї, мавуть вони и свої преференції: годні са без великуй намагы приспособити гу тым языковым нормам, котрі суть єднакыма про Русинув з иншых стран, максимално вухосновавши богату практику сосїдуд у сёму, як указує са, сложному вопросї.

Менї са видить, ож ипен сяк, не перенимати готову языкову норму у словацкых Русинув (бо вна, як дако каже, ближа гу діалектум Комловшкы чи Мучоня), не міряти на са пудкарпатські варіанти (бо вны рудні суть булшуй части днешньых мадярських Русинув), а формовати свуй окремый варіант русинського литературного языка (при сёму максимално намагати са глядати путї гу общерусинському койне, за котрый зачали вести бесїду Русины на третюм языковум конгресї в септембрї 2007 года в Кракові; туй, наприклад, лично я хоснуву „ї“ на позіції давнєго ятя, котрый сповняв колись сї графичні функції (указовав на мнягкость подакотрых переднєязычных), и розділный „ѣ“, уніфікуючі вшыткых нас новостї, заведенї недавно нашыма словацкыма колегами). Се значить, ож спершу отвітити на простенькі вопросы. Возьмім до рук наші печатанї тексты, побзерайме на ні, мерькувучи за каждую букву, каждый печатаный знак. Як маєме писати: *русинський* чи *русинский*, вадь *русинський*? *Приглашения*, чи *приглашение*? *Мадярський*, чи *мадярської*? *Майбулшый*, чи *наибольший*? *Жывот*, чи *живот*? *Вісник*, чи *вістник*? и т. д., и т. д. Мусай формовати и свою властну лексику. Хыбить Русинам, наприклад, сосполна, научна термінологія. И туй не грїх поглядати дашто по словарях (їх не є так мало, ги дако каже), а даколи не буде хыбов и властный неологізм. Русинські писателї, новинарї и філологы не мавуть са бояти словотворчества. Час ушытко поставити на місто. Вуверичи усе легше, ги наладити, создати дашто новое, ищи гу тому животосхопное.

Задача мінімум на днешньому етапі, як видиме, – упорядоченя (чи упорядкованя) ортографії (чи правописаня?). Се первое и май (вадь най) важное, на муй (вадь мій/мүй) взгляд! Нико из філологув не впо-

вість, як має са писати, бо на того не є об'єктивнуй мірky. Вшиткi лексичнi i граматичнi варіанти мавуть єднаку годноту, важно иншое: вуробити ЄДНАКУ языкову норму про вшиткых културных людий, каждый из котрых має доброволно признати сю норму, даколи при сёму и одказати са от свого рудного, материнського, про благо властного народа у цілови.

Кедь конкретніше, мені са видить, зачати треба зо складання ортографічного словаря тисяч хоть лем на 25 – 30 з граматичныма таблами, де буде мінта русинськуй словозміны про вшиткi филі слов містного варіанта русинського литературного языка. Из словарём, як ми са видить, не мало бы были великих проблем, доста припомнянути туй словарі, што увіділи світло світа у Словакії, свіжі роботи у суй області Митра Попа и Ігоря Керчи, на базі котрых, не забывавучи за властні „мадяризмы“, мож составити властный словник. Туй, хоснувучи тоту можность, же-м межи колегами языкознателями, уповім за послідній словарь, же є фантастичным дарчиком про Русинув в ушиткых країнах. Сякого високофахового словаря ищи зьме не мали. Днесь лем єдна проблема, як го якмай ефективно вухосновати на благо народа, што все мав недостаток філологув, з єдного боку, а з другого – фурт му хыбило похопління вшиткуй туй важности як про днешню екзистенцію, так ищи булше – будущность народа, ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА. Доста лем послухати, як са гризуть межи собов поєдні „писателі“, я вже не кажу за безапелационность аматерув, котрі нияк не годні похопити, ож каждый литературный язык є дакус штучный. КАЖДЫЙ, лем єден є сяким булше, другый – менше. Ниякий литературный язык не годен быти идентичным материнському языкови, тым булше про Русинув з їх богатством локальных діалектних особенностей.

Мало тяжє буде з граматиков, де ми са видить, треба бы вухосновати языкові особенности майзападных про Пудкарпатя ужанських діалектув, котрі булш-менш природно зєєдинили бы Русинув Мадярщины з родаками у Пудкарпаті и на Пряшовщині. Туй на помуч мала бы прийти днешня языкова сітуація в Мадярщині. Вшиткi, ко пише по русинськы днесь, годні са умістити за єдным не онь таким и великим круглым столом и найти консенсус у майважному на днешній день про Русинув Мадярщины ділі, котрым є кодифікація литературного языка.

**СУЧАСНА РУСИНЬСКА СПИСОВНА
НОРМА НА СЛОВЕНЬСКУ І
ПРОЦЕС ЗБЛИЖОВАННЯ ТРЁХ
ВАРІАНТІВ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА**

Орфографічны проблемы в русиньскім языку в Словакії з орьєнтаціов на зближованя варіантів русиньского языка

Василь ЯБУР

*(Институт региональных і народностных штудій Пряшівской
універзіты, Словакія)*

Abstrakt

V roku 2005 jazyková komisia pri Oddelení rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity po prvýkrát od kodifikácie rusínskeho jazyka na Slovensku (1995) realizovala zmeny v pravopise. Autor zdôvodňuje opodstatnenosť jednotlivých zmien s ohľadom na zblížovanie jednotlivých spisovných variantov rusínskeho jazyka.

Abstract

In 2005, for the very first time since the codification of the Rusyn language in Slovakia (1995), the language committee at the Department of Rusyn language and Culture at the Institute of Regional and Ethnic Studies, University of Prešov, carried out changes in its orthography. The author rationalises the legitimacy of these particular changes as a result of the individual standard variations of Rusyn having been brought together.

Языкова комісія при Одділіню русиньского языка і культуры Інституту регіональних і народностных штудій Пряшівской універзіты вирішыла реалізувати в правилах правопису дакотры зміны од 1. септембра 2005 року.

Уж од самого зачатку, т. є. од кодифікації языковых норм 1995 році, сьме просили вшиткых читателів русиньских текстів розлічного характеру, слухателів русиньского говореного языка, вшиткых тых,

што люблять русиньске слово, русиньский язык, абы нам заганяли свої припоминки, свої рекомендації на зміны, на выліпшованя нашого варіанту языка, бо все сьме говорили, же кодифікаціов лем зачінать властна серьёзна робота над языком. О тім, же інтерес з боку ужывателїв языка є дость великий, свідчить і факт, же пришло од них выше 50 припоминок, главно к области графікы, орфографії, формотворіня, словотворіня і ужываня лексікы общого і термінологічного характеру.

Мы не были (главно я як автор орфографії) цалком пересвідченны, ці уж 10 років є дость на то, жебы ся робили в правилах зміны. Чекали сьме, главно на реакцію молодшого покоління, про котрых властно тоту норму твориме. Акурат в тім році був закінчений цікл учебників од першой аж по девяту класу основных школ і про першу аж четверту класу середніх школ, де сьме наші правила овирёвали, а погляды молодых сьме до увагы брали, бо бы сьме хотіли, жебы ся їм наш і їх язык любив. Ясно, же сьме овирёвали фунгованя правил і у штудентів одбору Учительство про основны школы з росшыренным навчанём русиньского языка, магістерський титул з якого був уділений веце як 15-єм з них.

Доведна было зроблено в правописі коло 30 змін, што є дость великий засяг до першых правил. Треба признати, же сьме мали приготовленых іщі веце алтернатів змін, але не усднотили сьме ся на них повностёв і будеме чекати на далшу реакцію, а кідь будуть і надале жаданы, при далшій зміні правил їх до правил правопису включіме.

Реакції на зміны были і суть позитівны і негатівны. Дякуєме за єдны і другы, бо з того видно, же людём не є єдно, який язык поужывають, подля яких правил пишуть.

При єднім з послідніх розговорів у наших *Народных новинках* ся ня редактор позвідав, який є мій погляд, главно на критичны припоминки дакотрых Русинів на єднотливы зміны в правописных нормах. Одповідь на такий вопрос не є проста, зато єм одповів кус діпломатічно в тім змыслі, же каждый ужыватель русиньского языка, котрый є нашим народным языком, має право высловити ся к ёго норматівній подобі уж хочьбы лем зато, же літературный язык бы мав быти найдоконалішов формов народного языка. Як є каждому знаме, каждый кодифікованый літературный язык бы мав діспоновати двома комуні-

качними нормами – говоренов (бісіднов) і графічнов (писомнов). Я, як автор норм графічної (писомной) подобы языка, не можу і не хочу нікому заказовати висловлѣвати ся к тым нормам, главно тогды, кідь їх чоловік висловлює із заміром, же тыма крітичними припоминками поможе выліпшыти правописны нормы. Припоминки писаны або висловлѣваны з таким заміром приїмам вдячно, бо з них видно, же їх авторам проблематика языка не є чужда, же їм не є єдно, як пишеме.

Лемже суть і припоминки висловлѣваны з іншакым заміром, котры мають за ціль ранили, зосмішнити, уразити, а то нелем мене як автора, але іщі і моїх крайнів із сниньской, убляньской ці уліцькой долины, як кобы я, ужываючі дакотры явы з їх говорів, не выліпшовав, але засмічовав (!) русиньскый язык. А може іщі веце ня гнівать факт, же дакотры з крітиків нароком не дотримують норму лем зато, бо суть уразены, же не были при змінах правил акцептованы їх пропозиції. Нашастя, таких припадів не є аж так много.

А теперь конкретно к змінам:

1. Вывставав і вивстає проблем, котрый треба скоро выяснити і притримовати ся го або го ігноровати: є то тзв. цілорусиньскый аспект в єднотливых варіантах русиньского языка. Інакше повіджене – ці брати огляд і на іншы варіанти русиньского языка (лемківський і підкарпатський) в области графіки і орфографії, або творити нашу норму лем з нашого аспекту, прісно ся дотримуючі базового говора, взятого за основу нашой літературной нормы. Хто хоць лем кус познать наші першы правила, так знає, же мы там маєме дакілько одказів на тзв. цілорусиньскый аспект. Кідь го не будеме брати до увагы, розділы міджі нашыма нормами ся будуть збівшовати, а то мы не хочеме, бо чім дале, тым веце сьме пересвідчены, же Русины бы мали мати снажіня зближовати ся, а писемный прояв є к тому на зачатку найпригодніший. Жебы сьте дістали хоць лем малу представу о яки явы іде, уведьме сі пару прикладів:

а) Правопис вербалной інфінітивной формы: як в правилах правопису з року 1994, так і в новых правилах рекомендуєме писати флексійну морфему інфінітива **-ти**, а не як бы належало, виходячі з базового діалекту взятого за основу нашого варіанту літературного языка (а не лем з нѣго, але скоро з цілого русиньского ареалу Словакії), писати в даній формі флексію **-ті**, напр: *ба́брати*, *бу́бнова́ті*,

вариті, граті, гониті, дароваті, даваті, зимоваті, коситі, проситі і т. д. Ту сьме ся приклонили к писаню *-ти* главно зато, же так пишуть і на Підкарпатю, і на Лемковині. Дало бы ся то высвітлѣвати і як захованя історичного прінципу (то зн., же „*и*“ треба писати на місті староруського *И*, бо во векшині припадів оно переходить в карпаторуських діалектах на „*и*“). Або бы ся дав іщі тот яв перенести до области орфоєпії і створити правило, же в тій позиції в формі інфінітива треба высловлѣвати „*і*“. Але факт зістає фактом, переважна векшина інфінітивних форм русиньских діалектів Словакії має на кінцю „*і*“ а не „*и*“. Зато многы лінгвісты ся дожадовали такой зміны і высловлюють неспокійність з теперішнім правилом. Треба посудити, што є потрібніше, бо виходячі з живых діалектів, правду мають критіки.

б) Далшым прикладом може послужити правопис адьєктивів і адвербій на *-ічний/-ічно* типу: *практичний/практично, історичний/історично, комуністичний/комуністично* і т. д., де ся рекомендує критіками писати так, як ся в говореній подобі ужывать – *практицький, історіцький, комуністіцький* і т. п. Мы ся ту знову приклонили к векшиновому русиньскому правопису, а тым не дотримуємо поужывану говорену подобу наших діалектів.

в) Подобным прикладом є і правопис суфікса *-ець*, котрый пишеме з мягкым „*ц*“, хоць векшина Русинів у нас хоснує в устній подобі *-ец* (з твердым „*ц*“), напр.: *конец, отец, палец, клинец* і т. д. Знову сьме ся приклонили к векшиновому цілорусиньскому яву, хоць тым порушуємо народну бісідну реч.

г) Так можеме посуджовати і правопис суфікса *-іця*, котрый рекомендуємо писати з – „*я*“ (т. є з мягкым „*ц*“), хоць знову як в базовім діалекті (так і многых далшых) ту высловлюють тверде „*ц*“, то значить, же бы ся ту жадало писати, напр.: *паліця* (не *паліца*), *пишеніця, Богородіця, ковбіця, кланіця* і т. д. То є з нашого боку знову приклоніння ся к тзв. цілорусиньскому векшиновому яву. А таких прикладів, за котры нас по тій причині критікують, є в нашім правописі вець. Уведьме сі іщі ходем єден приклад: писаня рефлексівного прономіна в подобі „*ся*“, котре ся высловлює в базовім говорі як „*са*“, де видно приспособлїня ся словацькому *sa*. Лемже в подобі „*са*“ го чуємо не лем на території взятій за основу нашого варіанту русиньского языка, але і в цілій улічско-убляньській долині, дале на запад од Ондавы і

Хотчанкы поступно переходить до подобы *ša* і *š'a*. І ту сьме заховали в нашім правописі векшинове русинське написаня в подобі „ся“, хочь рекомендована была зміна на „са“, виходячі з живого говору (діалекту) – основы літературной подобы языка.

2. Зміны в области графікы:

а) В области графікы основнов рекомендаціов на зміну было выпущіня з азбуки йотованой буквы „ѣ“ і ей заміну споїнем *й + о* або споїнем *ь + о* в завислости од позіції і функції (як є в українськім языку). О даній проблематіці ся вела діскузія і в нашій пресі. Главным доводом выпущіня было тверджіня, же „ѣ“ є чужім елементом в русинськім языку і є незвыкле го ужывати, напр. на зачатку призви́ск, мен, міст, рік і т. п. Нашы рекомендації на ёго захованя не буду теперь уводити, суть публікованы в одповідях в пресі і в правилах правопису із заключінем, же „ѣ“ може єднако повнити тоты самы функції, як і остатні йотованы буквы. Але і так сьме в новых правилах часточно змінили ей правопис в тім змыслі, же в чужоязычных (перевзятых) словах як на абсолютнім зачатку слова, так і в позіції по гласных, намісто буквы „ѣ“ ся пише споїня *й + о*, напр.: *йога, йогурт, йод, йот, йотація, йотований, Йосафат, майор, район* і т. п. Далє в чужоязычных словах як в середині слова, так і на кінці слова в позіції по гласнім „і“ пишемо споїня *і + о*, напр.: *міліон, патріот, шпіонаж, радио, Токио* і т. д. З таким рішінєм не суть дакотры читателі спокійны, бо жадали ёго абсолютне выпущіня.

б) В области графікы главна зміна настала в тім, же до азбуки (алфавіту) сьме доповнили іщі єдну букву – **ѣ** (твердый знак), котра має функцію розділового ці розділюючого знаку і служить на сигналізацію йотації тогды, кідь ся префікс (предпонка) кінчить на парну подля твердості/мнягкости согласну фонему в позіції перед йотованов буквов, напр.: *зъявити ся, одъѣсти, адъѣтант, конъѣнктура, розъярити ся, безъѣдровый, інъѣкція* і т. д. Тота зміна не выликує даякы важнішы протесты, є прията позітивно, хочь были і рекомендації писати на ей місті апостроф, або охабити став з першых правил, де тоту функцію повнив „ь“ (мнягкій знак).

в) До той области можемо заділити і часточну зміну фунгованя йотованой буквы „ї“, значіня котрой ся росшырило іщі о єдну функцію.

Што до значіня букв, то подля старых правил буква „і“ означала

фонему *[i]* (а ніч інше). То значить, же буква „і“ в позиції по кождей согласній означала лем гласну фонему *[i]*, а у попередней согласной мягкость або оставала неозначена (*літо, сіно, тіло*), або не была дифференціальным признаком даной фонемы (*очі, гірський, міджі* і т. п.). З того выходило, же в дакотрых позиціях ся мягкость ці твердость фонем на писмі не сигналізувала. Напр.: сполія „ті“ могло одповідати і *[t'i]* – *тісто*, і *[ti]* – *тілько*, „ді“ могло сигналізувати і *[d'i]* – *діти*, і *[di]* – *дім, діван* і т. п. Так было і у фонем *с, з, н, л, р, ц, дз*. То значить, же буква „і“ означала все лем гласну фонему *[i]* во шыткых позиціях по согласных фонемах.

Подля новых правил, буква „і“ ся вжывать тыж на сигналізацію мягкости согласных в позиції по парных по твердости/мягкости согласных фонем: *т, д, н, л, с, з, р, ц, дз*, напр.: *дідо, діти, ліс, літо, німий, сніг, тіло, сіно, ціловати* і т. д. Выяснять ся так часты недорозуміння у высловности многих слов, напр.: *дім, стил, ніж, ніч, сіль, зіпс, лінія, сірун* і т. д. (будуть ся высловлєвати тверды согласны перед „і“). Выяснить ся тым і семантичне значіння многих слов типу: *ніс (носа) – нїс* (мин. час од часосл. *нести*), *ліс* (на лісованя даякого матеріалу) – *ліс* (стромы), *рік (рока) – рік* (мин. час од *речи*), *тік – тік*, (пять) *волів – волів* (єм їх не выганяти) і т. д.

Є то зато, бо „і“ з *б* (ятя) є єдиним гласным звуком, сигналізуючим мягкость передстоячого согласного парного подля твердости/мягкости.

К тому правилу є найвеце припоминок і буде робити найвекшы тяжкости при єго практичній реалізації главно зато, же в многих говорах дошло к часточній діспалаталізації дакотрых із девятєх спомянутых согласных.

Дошло і к далшым правописным змінам нелем в цілых группах слов, але і в правописі єднотливых слов різних частей речи. Вшыткы їх найдете в наших правилах, выданных особитнов публікаціов. Зміны сьме зробили у вірі, же допоможуть выліпшыти дотеперішні правила а єдночасно дакус нашы нормы приближать іншым варіантам русиньского языка.

Уж раз сьме споминали, же мы чім дале тым веце пересвідчены о зближованю Русинів в языковій области, а писомный прояв (писомна реч) є к тому найпригодніший, зато бы сьме ся могли і мали

догоднути спочатку хоч лем на єднакій графіці, жебы розділны знакы (т. є. розділны буквы) уже в азбуці не сігнализовали розділы міджі єднотливима варіантами русиньского языка. Азбука бы мала быти єднотна і што до розположіня букв в становленім порядку, бо і ту суть розділы, што потім має вплив на порядок розположіня слов у словниках і в інших законах языка. Зьєдночінём азбуки бы ся поступно на основі того могла зачати зближовати і орфографія. Не буде то простый процес і не можемо чекати, же рішінём даякого конгресу ці даякой научной конференції од якогось терміну будеме єднако писати. Тот процес зближованя мусить быти поступный, не насилно на-нучений, мусить выплинути з дискусії одборників, векшина котрых ся мусить на нїм згоднути. Бо як справно твердить професор Г. Фонтаньскі, „*ідея єдиного русиньского языка є єдна річ, але конкретна реалность – друга. Тот вопрос мусять рішити Русины – то значить поужывателі языка*“.¹ На зачаток мож раховати з уніфікацій графікы, одборной термінології (напр. грамагічної, літературной, методічно-школьської і т. п.), мож ся догоднути на єднаких назвах географічных і їх написаню, на зьєдночіню способів переписованя до інших языків і т. п., але бісїдовати о єднотній формі языка (так писаной, як і устной подобы) є іщі скоро. Треба почекати на реакцію першых спроб на практиці, а потім адекватно реаговати. Язык має служыти на комунікацію а нанучовати людём якесь готове *койне* на уровни вшиткых языковых ровин і выголосити го за літературный язык вшиткых Русинів не може принести позітивны резултаты. Зближованя треба підпорити, але радикалны акції треба одмітнути. Зближованя мусить быти поступне і мож з ним зачати такой, але єднотный язык є задача мінімально єдного цілого наступного покоління.

А теперь конкретно к єдній з можных тем зближованя – русиньській графеміці. Графеміка як наука о графічных средствах творить составну часть літературной нормы языка. Русиньске писмо є звукове і зато єго графічна сістема є заложена на прінципі корешпонденції міджі графемами (знаками) і фонемами як основныма єдиніцями звуковой сістемы языка. Графемы суть фактічно знакы фонем, хочь того одношіня не є все цалком сіметрічне. В шырокім розуміню

1 КОПОРОВА, К.: Зближованя окремых варіантів русиньского языка до сполочного койне – утопія, або неминучий процес? *Ін: Русин, XV, 6, 2006, с. 11 – 12.*

суть але графемы знаками графічної системи, де напроти ним стоять в говореній подобі фонемы в своїй конкретній реалізації у wypowiedжіню. Хоць корешпонденція між графемами і фонемами не є абсолютна, і так обидві тоты системи все будуть творити цілостну систему, бо то суть властно все два варіанти єдної системи.

З того виходить, же каждый кодифікований літературний язык (враховано русинського) мусить діспоновати двома комунікачними нормами: говоренов (бісіднов) і графічнов (писанов). Каждая з них має в процесі комунікації своє функчне заміряня і свої особитости.

Основным графічним средством русинського звукового писма суть буквы. Совокупность букв, расположенных в становленіи порядку, хоснованных на фіксацію і передачу на писмі основных єдиніць звуковой системи, называться алфавітом або азбуков. Уж ту настає перший проблем неєднотности што до множества букв і їх расположения:

- а)** азбука словацького русинського варіанту має 36 букв,
 - б)** азбука підкарпатського варіанту І. Керчі має 35 букв,
 - в)** азбука підкарпатського варіанту Д. Сидора має 39 букв,
 - г)** лемківська азбука авторів М. Хомяк і Г. Фонтанського має 34 буквы;
- з того:

1. на передачу гласных фонем:

а) словацький варіант має:

- сім (7) нейотованих букв: *a, e, u, i, y, o, y;*
- пять (5) йотованих букв: *я, ю, є, ě, ĭ;*

б) підкарпатський варіант І. Керчі має:

- сім (7) нейотованих букв: *a, e, u, i, y, o, y;*
- пять (5) йотованих букв: *я, ю, є, ě, ĭ;*

в) підкарпатський варіант Д. Сидора має:

- сім (7) нейотованих букв: *a, e, u, i, y, o, y;*
- пять (5) йотованих букв: *я, ю, є, ě, ĭ;*
- букву *b* (ять) як кобы діфтонг *ie;*
- три (3) буквы з діакрітичними знаками: *ô, ŷ, î;*

г) лемківський варіант має:

- сім (7) нейотованих букв: *a, e, u, i, y, o, y;*
- три (3) йотованы буквы: *я, ю, є.*

2. На передачу согласных фонем вшыткы варіанти хоснують єд-

нако 22 буквы: *б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ*.

3. На виражіння йотації і м'яккості вшиткы 3 азбуки хоснують 2 знаки – *ь* (єрь) і *ѣ* (єр), не має твердый знак (*ъ*) лем азбука І. Керчі в учебнику з 1999 року.

З того можеме зробити такий вывод:

Што до з'єднчіння множества і єднакості букв в азбуці, так оно бы ся могло досягнути міджі трёма варіантами (лемківським, словацьким, підкарпатським І. Керчі) дость просто такыма двома способами, котры бы ниякраз не нарушыли основны прінціпы зложіння азбуки.

Першый способ: выпущіння йотованой буквы „*ě*“ із словацького і підкарпатського варіантів, доповнїня підкарпатського варіанту І. Керчі розділовым *ъ* – твердым знаком і лемківського варіанту йотованов буквов „*ĩ*“, бо єм пересвідченый (выходячі з лемківських словників єднотливых сел), же она ся може в тім варіанті хосновати в припадах типу: *їдо, їхати, їмати, зїхати, підїмати, доїти, шугаїв, в редакції, мої, твої* і т. д., бо йотацію в них ясно чути. Тогды бы во вшиткых трёх спомянутых варіантах было по 35 єднакых букв. Порядок їх росположіння, хоць теперь не є єднакый, бы не мав быти нияким важным проблемом. Бо ці буде буква „*ы*“ стояти по *і, и*, або перед *ю, я*, є діло догоды єднотливых авторів графічної сістемы.

Другый способ: **а)** на виражіння гласных фонем бы ся хосновало сім (7) нейотованых букв (*і, у, и, ы, е, о, а*) а пять (5) йотованых (*я, ю, є, ї, є̣*); **б)** на передачу согласных фонем бы ся ужывали двадцять дві (22) буквы (*б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ*); **в)** на виражіння м'яккості і йотації (розділовості) бы ся поужывали два (2) знаки (*ь, ѣ*) не означаючі ниякы звуки. Тогды бы азбука вшиткых трёх варіантів мала 36 букв.

Я сам єм застанця другого варіанту, бо І. Керча у своїй азбуці в словнику з 2007-го року уж твердый знак має (чім ся з'єднотив з нашов азбуков), также доповнити свою азбуку в такім припадї бы мусили вже лем Лемкы о дві йотованы буквы – *ї, є̣*. Тот другый способ преферую і зато, же многы лінгвісты уж на ІІІ. Міджінароднім конгресі русинського языка в Кракові будь в особных діскузіях зо мнов, або і в діскузії по моім рефераті, ся высловили за захованя буквы „*ě*“ в азбуці (маю на думці, напр.: проф Г. Фонтаньського, проф. М. Капралю, проф. П. Р. Магочія, проф. С. Пюа, проф. Р. Ротштейна і інших).

Найтяжшов бы была згода з підкарпатським варіантом Д. Сидора, причінов котрой бы были ним ужываны буквы *б, ђ, ѣ, і*. І при творіню нашого варіанта азбуки сьме дость довго мусили выяснёвати, чом графему *б* не треба включати до азбуки, кідь уж давно прошла єй рефлексация на „*і*“ (а в дакотрых мало припадах і на іншы звуки). Рефлексацию *б* на „*і*“ в наших говорах можеме вважати за дослідну, не выкликуючу потребу вертати ся знову і знову к тій проблематіці і знеішовати тым многих людей главно старшого поколіня.

Кідь страту редукованых гласных в слабых позиціях і їх проявліня на звуки повного (ясного) творіня называють лінгвісты посліднім цілославянським фонетічним явом, так рефлексация *б* на „*і*“ стала єдным із найвыразнішых фонетічных явів диференціації восточнославянських діалектів (говорів), вплинувша до значной міры на цілу систему гласных, як і на завершіня палатальной корреляції согласных. Зато лем „*і*“ з *б* в говорі взятім за основу нашого варіанта русиньского языка став єдиным гласным звуком, сігналізуючим мнягкость передстоячого согласного. Выходячі з выслідків многих выскумів можеме сміло выголосити, же фонему (ці звук) *б* не треба вводити до русиньского алфавіту.

Кідь хочеме серьёзно говорити о орфографії з орьєнтаціов на зближованя варіантів русиньского языка, вывстає ту іщі єден великий проблем: який сполочный знак хосновати на місті гласного в новозакрытых складах, т. є. там, де в ікаючіх варіантах ся ужывать звук і буква „*і*“, але в остатніх (главно на Підкарпатю) ся ужывають главно буквы „*у*“ і „*ѣ*“ (але і дакотры іншы знакы). Моя рекомендація є така: найскорше бы ся мали доїднати „підкарпатці“, понукнути своє єднотне (!) рішіня, аж потім можуть зачати серьёзно їднати представителі єднотливых варіантів о даякім єднотнім знаку про тоту позицію. В публікації *Народ нивыды* ся нукать наворачнутя ся к даколишнєму *ѡ* про область орфографії. Але нихто не нукать ніч про область орфоепії. Высловлюй в тій позиції што хочеш? Якы то буде мати дослідкы про область формотворіня, словотворіня і т. д. Над тым ся треба барз добрі задумати і провїрити допад такого знаку на язык до найменшых подробностей про вшыткых ужывателїв єднотливых варіантів русиньского языка.

Література

- АЛМАШІЙ, М., КЕРЧА І., МОЛНАР, В., ПОПОВИЧ, С.: *Материнський язык, письменниця русинського языка*. Мукачово: Общество им. А. Духновича, 1999.
- АЛМАШІЙ, М., ПОП, Д., СИДОР, Д.: *Русинсько-українсько-руський словарь*. Ужгород: Уд. В. Падяка, 2001.
- HOROSZCZAK, J.: *Словник лемківско-польскій і польско-лемківскій*. Warszawa: Rutenika, 2004.
- КЕРЧА, І.: *Словник русинсько-руський, т. I, II*. Ужгород: Полі Прінт, 2007.
- MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Русинський язык. Opole: Uniwersitet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- ПОП, Д.: *Словарь русинсько-українсько-руський і русско-украинско-русинский*. Ужгород 2007.
- ПАНЬКО, Ю. а кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.
- RIEGER, J.: *Slownictwo i nazewnictwo Lemkowskie*. Warszawa: Semper, 1995.
- СИДОР, Д.: *Грамматика русинського языка для русинів України, центральної Європи и Америки*. Ужгород: Carpathian Rus, 1996 – 2005.
- ХОМЯК, М., ФОНТАНЬСКИ, Г.: *Граматыка лемківского языка*. Warszawa: Rutenika, 2004.
- ЯБУР, В., ПАНЬКО, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.
- ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

К вопросу о лексических заимствованиях в литературных языках: в центре внимания – русинский язык

Stefan M. PUGH

(University of St. Andrews, Scotland)

Абстракт

Каждый узнаваемый языковой штандарт (тзв. літературный або списовный язык) має верьству або дакілько верьств перевзятых слов, котры почас дакілько сторічного або тісячрічного вжываня ся стануть інтегралнов частёв говореной подобы языка. Інтегралнов частёв кодифікованого (списовного) языка ся такы слова стають омного пізнііше, як ся зачнуть хосновати в каждоденній бісіді. При таких языках ся не похыбує, же (орігінальны) перевзяты слова належать цалком до сістемы языка – т. є. суть функчны і зрозумілы. Про русиньскый язык платить вопрос часу і вопрос вольбы. В сітуації, де маєме новий кодифікований язык (а русиньскый язык є все в процесі кодифікації – причім мож повісти, же кідь тот процес ся уж раз зачав, же ся нігда не скінчить), про нас є найважніший вопрос: доволиме переберати слова од самого зачатку? Кідь гей, та котры з них мож перевзяти? Тот короткий реферат ілюструє прінціп перебераня слов на базі недавно выданой книжкы Марії Мальцовской Зелена фатаморгана.

Abstract

Every established literary/standard language has a layer or layers of loanwords which has become part of the language over centuries or millennia: they are included in the codified standard long after these words have been part of the spoken language. For such languages there is no question that (original) loanwords are fully functioning members of the system, used and understood by their speakers. For Rusyn the question is one of time and choice: as the language is newly codified (and still in the process of codification, one might argue, as the process never really

ends once begun), the question is whether or not to include borrowings at the outset – and if so, which ones? The short answer is: if a word is used in speech and understood, it is already part of the system. In this short study a number of words of foreign origin are culled from a Rusyn novella (Green Fata Morgana, Marija Mal'covska) in order to illustrate the principle.

Настоящая короткая статья называется на русинском языке *Проблематыка вводжыня чужых слів* (варианты: *слўв, слув, слов*) *до літературных языків (языкув итд.)*. Говорящим на разных неславянских языках слово „проблематыка“ может звучать несколько отрицательным. Даже на английском языке, этому термину соответствует слово „problems“! Существует ли здесь „проблема“? На наш взгляд, „проблемы“ нет; но всё-таки может быть лучше сказать, что речь идет о „вопросе“ заимствований. До некоторой степени можно надеяться, что читатель с нами согласен по этому поводу, но ответ на *этот* „вопрос“ может стать ясным одним читателям только после теоретического и практического обсуждений предмета в нашей статье. Но если речь идет конкретно о понятии „заимствования, заимствований“, то здесь, по нашему мнению, *есть* (или по крайней мере, может быть) проблема касающаяся семантики этих слов. Так, русинское слово „вводжыня“ напоминает русское „введение“, или английское „introduction“; эти термины нам кажутся более подходящими чем „loanword, borrowing, Lehnwort“: последние намекают идею, что такие слова можно или надо „вернуть“ дающему языку после их употребления! Не будем больше продлевать дискуссию этой проблемы: нам хотелось только указывать на пригодность русинского термина.

В нашей сравнительно короткой статье, мы хотели бы рассматривать понятие заимствования в общем, с более или менее теоретической точки зрения; определив теоретическую основу вопроса, нам предстоит сосредоточиться конкретно на главном предмете пряшевской конференции, именно русинский язык: что можно сказать о русинском языке в этом отношении?

1. Общие замечания

Что касается литературных языков, процесс заимствования происходит на двух уровнях: на сознательном, и на несознательном. Первый относится к введению иноязычных лексем в словарный состав литературного языка кодификаторами. Второй относится к обогащению языка в течение многих лет в результате значительного контакта с носителями другого языка (или других языков). Естественно во втором случае подразумевается конечное включение таких словарных элементов в литературный язык; и весьма ясно, что поэтому и в этой области процесс *кодификации* играет огромную роль: кодификаторы как бы удостоверяют, что такие слова/лексеммы составляют часть лексического ядра языка. И теперь поподробнее.

2. Кодификация

Совсем неудивительно, что на пряшевской конференции (как и на краковском конгрессе) присутствовали главные представители русинского кодификационного коллектива (или даже все!). Перед этими кодификаторами нам надо сразу извиниться за то, что автор статьи не специалист по кодификации: это они, безусловно. Но, тем не менее, что касается вопроса о заимствованиях, у нас и есть кое-что сказать.

В связи с теоретическими проблемами можно очень просто утверждать, что среди целей кодификации (если говорим о лексике) считаем самыми важными следующие: **1)** эффективность коммуникации (в этом случае особенно письменной) – т. е. способность человека выразить то, что хочется (или что надо) посредством своего литературного языка; **2)** способность самого языка действовать на самом высшем уровне общества, во всех сферах (политическом, экономическом, академическом, итд.); **3)** признание языка как литературного учёными и государствами за пределами страны или стран, где говорят на нём.

И вот почему вопрос о заимствованиях входит в дискуссию: чтобы отвечать всем этим требованиям, без сомнения нужны сотни или тысячи новых терминов (почти исключительно латинского – или менее часто греческого – происхождения), которые уже существуют в

других языках, славянских и неславянских. Здесь спора нет: не имеет смысла выдумывать новые слова с родными корнями в основе когда все соседние (родственные и неродственные) языки давно употребляют такие же заимствования. И это нас доведёт до последних замечаний про кодификацию. Включение в лексику литературного языка лексем/интернационализмов и всех слов, которые носители языка действительно употребляют – единственный возможный подход к проблеме. При другом подходе нам предстояла бы настоящая проблема, а именно: если бы кодификаторы решили, что надо выдумывать новые слова *вместо* включения **1)** интернационализмов и **2)** слов которые считаются и украинскими лексемами (чтобы русинский как можно больше отличался от украинского), то мы могли бы представить себе развитие диглоссовой ситуации: один живой русинский язык дома, в семье, в устной речи; другой (не совсем но более чужой) вариант в школах, в письме. Совсем вообразимо, что такая ситуация помогла бы способствовать конечную смерть языка. И так, мы должны искренне поздравлять кодификаторов с решениями принятыми в этом отношении.

3. Языковые контакты

История и развитие всех славянских языков тесно связаны с понятием языковых контактов, следствия которых конечно в самой значительной мере заметны в области лексики. Здесь можно добавить к предыдущему только то, что лексемы проникавшие в систему в течение веков из разных других языков составляют неразделимую часть любого – но здесь именно русинского – языка. И поэтому весьма естественно, что они и появляются в литературном языке. То, что много из них (например в пряшевском варианте) по происхождению словакизмы – просто факт, и никак не является отрицательным фактом. Конечно, этот особенный лексический компонент языка имеет огромное значение для дальнейшего развития *одного* койнэ (или литературного языка – если это вообще возможно) для всех русинов: каждый вариант, разумеется, имеет свой слой более или менее местных заимствований.

4. Слова, слова, слова...

По пути к концу нашей мини-статьи, к нашим конечным заключениям, нам хотелось бы привести немало примеров в качестве иллюстрации вопроса о заимствованиях. Пусть читатель читает следующие слова, считая какие впечатления или чувства они вызывают в его/ее языковом сознании:

лем, шпыталь, нормальный, цісарський, кралёвський, антибіотіка, вшитко, електрарня, цімра, доктор, метер, центіметр, планета, проблем, емоція, попробувати, енергія, ритуал, фляшка, фалишивый, шампон, зареаговати, нервозно, сітуація, революція, школа, гімназія, почітач, інтернет, інтернат, біцігель, псіхолог, ароганція, штат, контейнер, мінус, ангел, мелодія, вітамін, пензія, штадій, цигарет-лі, агресівний, апатічний, екстаза, героїн, август, контрареволюція, окупант, цукерь, партія, демократічний, ходник, мейкап.

Никто не может утверждать, что даже *одна* из этих приведённых лексем *не* может считаться *русинским* словом; конечно даже мы не сказали бы, что они „чисто“ русинские слова (а что, именно, значит „чисто“?). Самое важное в этом отношении: если любой читатель может искренно сказать, что эти лексемы не русинские, то это значит, что (более или менее) половина русской лексики можно считать нерусской. Во всяком случае, мы их выписали из недавно опубликованной новеллы *Зелена фатаморгана*, написанной всем русинам знакомой русинской писательницей Марией Мальцовской; и конечно надо сказать, что каждый современный русинский (русский, украинский итд.) писатель употребляет много таких слов. Не надо определить ни *откуда* происходят эти слова, ни *когда* вошли в русинский словарь (хотя это интересно для *лингвисту*); достаточно знать, что они считаются русинскими словами (для русинского читателя это само собой разумеется).

5. Заключение

Вопрос о словарном составе какого-нибудь нового литературного языка всегда может быть спорным: какие лексемы можно и надо исключить (и почему), и какие можно и надо включить (и почему).

Но главным образом речь идёт не в частности о заимствованиях, а о том,

(1) употребляется/употребляются ли данное слово/данные слова в живой речи,

(2) способна ли *совокупность лексем* этого языка соответствовать требованиям данного общества,

(3) достаточно ли развит словарь языка чтобы выполнить все нужные функции *за пределами* общества (в этом случае русинского) его носителей?

Заимствования могли бы стать проблемой только тогда, когда их включение в систему вызвала бы трудности понимания и употребления для носителей языка. В случае старых заимствований, такого не может быть. В случае сравнительно новых лексем и интернационализмов (особенно в областях технологии, экономики, итд.), можно предполагать, что они уже понятны большинству людей потому, что они с детства знают другие языки, в которых такие слова тоже – часто давно – употребляются, хотя иногда в немного другом фонетическом виде.

Что касается „идентитета“ любого языка, то заимствования играют важную роль в его создании: современный английский язык был бы совсем другим (и более бедным) языком без тысяч и тысяч по происхождению норманско-французских слов – более „германским“, наверное. То же самое можно сказать в связи с русским: русский язык без церковнославянизмов и тысяч западноевропейских заимствований был бы гораздо беднее чем он и есть сегодня. „Идентитет“ (заметьте: заимствование) русинского языка во многом зависит от заимствований в каждом его варианте (будь это пряшевский, подкарпатский, лемковский, итд.): этот слой лексического фонда обогащает язык в мере, которую мы даже не можем представить себе. И если думаем серьёзно о своих языках, мы замечаем, что имея ряд заимствований, перед нами часто стоит возможность употреблять слова, которые в своей очереди могут иметь синонимы... но чаще всего не совсем: члены таких пар могут отличаться друг от друга самым мелким образом, и именно в *этом* можно понимать каким способом заимствования обогащают язык.

Кроме того, много из заимствований вызывают крайне специфич-

ческие чувства и представлений связанных только с ними. Так, можно очень коротко вернуться к русинскому (в частности к словам нашей писательницы), и выбрать только три слова из выше приведенного списка, чтобы иллюстрировать эти мысли:

1. *мейкап*: безусловно по происхождению английское (англо-американское) слово; вызывает моду, западно-европейское (или теперь просто современное) общество; молодежь; не очень (в культурном смысле) нейтральное слово.

2. *ходник*: ежедневное конкретное явление, существует везде; в пряшевском варианте без сомнения заимствовано из словацкого (употребляется и в чешском); совсем нейтральное слово; в других вариантах русинского языка возможны и другие слова – но для носителя русинского языка в Словакии, каждый его понимает.

3. *антибіотіка*: имеет медицинское значение, существо без которого трудно представить жизнь в современном мире; нет другого слова, даже в других европейских (славянских, неславянских) языках; нейтральное слово.

Наше самое последнее замечание касается языка молодёжи. В связи с термином „заимствований“ нельзя исключить лексемы иноязычного происхождения, которые прежде всего употребляет молодёжь (теперь часто англицизмы, как и в русском, украинском, немецком, итд.: смотрите „мейкап“ выше). Чтобы любой язык *выживал, сохранялся*, просто *необходимо* чтобы он и был *живым*... особенно для молодых людей. Как в разговоре так и в письме. Каждый литературный язык (здесь имеем в виду „кодифицированный“) имеет целый ряд стилей, даже в письме: пусть русинский – каждый живой вариант, особенно после создания нового интеррегионального или „суправариантного“ койнэ – тоже имеет возможность развиваться таким образом. Только тогда, когда реальность этого ряда стилей и растущего лексического фонда (включая заимствованные лексемы) акцептируют носители языка, кодификаторы, учителя, писатели и языковеды-лингвисты, сможет русинский язык стать несомненно самостоятельным, полноправным членом семьи славянских литературных языков.

Нормативность і чужоязычны впливы

Алена БЛЫХОВА

(Институт региональных і народностных штудий Пряшівской
университеты, Словакия)

Abstrakt

Slovná zásoba každého, teda aj súčasného rusínskeho jazyka je aktuálnym odrazom spoločensko-politickej a kultúrnej situácie, ako aj odrazom vedecko-technického rozvoja a taktiež odrazom historického kontextu a geografickej polohy, v ktorej daný jazyk existuje. Vyššie spomínané faktory mali značný vplyv na rusínske nárečia vcelku. Tieto vplyvy sú najviac badateľné najmä na lexikálnej úrovni, pretože lexika je najdynamickejšou zložkou jazyka, ktorá najflexibilnejšie reaguje na celospoločenské zmeny, zatiaľ čo fonetiku, morfológiu a syntax môžeme pokladať za relatívne najstabilnejšie zložky jazyka, ktoré sa len v malej miere prispôsobujú vonkajším vplyvom prostredia.

V dôsledku pôsobenia vonkajších, mimojazykových faktorov sa prehlbujú v slovanských jazykoch – vrátane rusínskeho – procesy, ktorých opis si vyžaduje prekročiť rámec systémového chápania jazyka, a v opise jazykových prostriedkov je potrebné uplatňovať aj komunikatívny, sociolingvistický a lingvokulturologický prístup. To znamená, opierať sa o živý národný jazyk a procesy v ňom fungujúce. V príspevku sme sa snažili poukázať na proces preberania lexiky zo slovenského jazyka a slovenských nárečí, ktorý súvisí predovšetkým s dlhodobou existenciou rusínskeho etnika v slovenskom jazykovom prostredí, a taktiež s rusínsko-slovenským bilingvizmom, ktorý funguje v rusínskom jazykovom prostredí na Slovensku. V súčasnosti práve spoločenské a komunikačné potreby podmieňujú základné vývojové procesy a tendencie v slovnej zásobe súčasného rusínskeho jazyka.

Abstrakt

Language is social phenomenon, which is fixed to group people, to ethnical groups that are using this language. Ethnical group has been formed

in long historical process during territorial expansion of the world, and consequential language differentiation. On the other hand, social contacts of various etnical groups will result in language integration.

Lexis is one of the most dynamic component of language, which promptly reacts to the socio-economical changes. But on the other hand, phonetics, morphology and syntax are relatively stable components of the language, which adapt to the outside world only in small degrees. The rusyns lexis is in this moment excessively influenced by Slovak language and Slovak dialects. It is testimony of proximal, natural and long-run interrelationship between Rusyns, who live in Slovakia and Slovak political, ekonomical, social, cultural life.

Assimilation of Slovak definition connected with diferent aspects of modern lifestyle ane their adoption according to phonetic and morphological rules of Rusyn language is one of the most significant feature of current language process.

В даній статі хочемо описати актуальний став, динаміку лексичної системи сучасного русинського языка, респ. русинських діалектів на території Словачії. К тій проблематичі не хочемо підходити з погляду списовности – несписовности, ці нормативности – ненормативности языковых средств. Хочемо реаговати на актуальний став живого языка і ёго хоснованя в русинській языковій середі.

Лексична система кожного, значить і сучасного русинського языка, є актуальним одразом сполоченско-політичної і культурной сітуації, як і одразом научно-технічного розвоая а тыж одразом історичного контексту і географічного поставління, в котрім ся даний язык оддавна формовав. Выше споминаны факторы мали великий вплив на формованя русинських діалектів цалково. Тоты впливы найвеце видно на уровни лексікы русинських діалектів, зато бо лексіка є найдинамічнішым компонентом языка, котрый найфлексібільніше реагує на цілосполоченскы зміны, покы фонетіку, морфологію і синтаксис можемо поважовати за релативно найстабільнішы компоненты языка, котры ся лем в малій мірі приспособблюють впливам вонкашніх факторів.

В дослідку реакції на вонкашні мімоязыковы факторы ся в славянських языках – враховано русинського языка – проглублюють

процесы, котрых опис собі выжадує, жебы сьме перекрочіли рамки сістемового розуміння языка, а при описі языковых средств є потрібне смотрити на язык і з комунікачного, соціолінгвістичного і лінгвокультурологічного аспекту. Значить, є потрібне заміряти ся на живый народный язык і актуалны процесы, котры в нїм фунгують. Праві сполоченьскы і комунікачны потреби діктують основны вывоёвы процеси і тенденції в днешній лексіці русиньскых діалектів.

Приклады, котры в статі уваджаєме, сьме найчастіше выбрали зо сфер публіцистики і красной літературы, бо праві в тых двох сферах ся стрічать і переплітатъ лексіка вшыткых функчных штїлів. Пописуєме, головно лексіку переберану зо словацького языка або лексіку взяту із іншых языків через словацькый язык.

Про перебераня слов є барз важна контактова сітуація окремых языків ці діалектів. Контактowa сітуація може настати непосреднє, прямо, або книжнов дорогов, респ. іде ту о непосредній, прямый взаємный вплив окремых языків, або о літературны языковы впливы. При перебераню лексікы з чужіх языків є важный і ступінь афініты (близкости) языків, а далшым важным фактором є і час взнику контактовой сітуації, значить історічний контекст.

Поки іде о русиньскый язык і русиньскы діалекты, непосредня контактова сітуація ся односить к сусіднім языкам, головно к словацькому языку і словацькым діалектам (головно к выходословацькым), дале к мадярьскому, польскому, німецькому і іншым языкам, што виходить з історічной адміністративно-політичной сітуації і географічного положіння русиньскых діалектів на теріторії днешній Словакії. В теперішніх часах головный пруд слов чужого походжіння входить до языка словацькых Русинів через словацькый язык. Головно прічінов того є факт, же у русиньского як мінорітного етніка в Словакії все фунговав і фунгує білінгвізм. Русиньскы діалекты, котры екзистують на теріторії днешній Словакії, ся оддавна формовали в прямім контактї зо словацьков языковов средов, є зато нормалне, же тот довгодобый контакт зохабив в языку свої слїды.

З давніше здомашненой лексікы, як уваджають і Ябур, і Плїшкова (Ябур, Плїшкова, 2004) є до русиньскых діалектів інтегроване велике множество чужіх слов, котры суть еднакы з лексічнов базов выходословацькых діалектів. Є то переважно новша лексіка, звязана

з названём потреб, явів і предметів každоденного жывота. Найчастіше іде о перебратах назвы облечіня, обуви, бутрора, їдел або інших предметів звязаных з každоденнов робтов в обыстю ці на полю. Векша часть той днесь уж здомащенной лексікы перешла до словацкых і русиньскых діалектів через інтеракцію зо сусідніма народами, і кідь тоты языковы впливы не мусили быти фурт беспосередні. Зато є тяжко єднозначно повісти, ці іде о языковы впливы выходословацкых діалектів на русиньску лексіку, або наспак, о языковы впливы русиньскы на лексіку словацкых діалектів. Іде найчастіше о лексіку перебрата з німецького языка: РЯ (русиньскый язык) *облек/аницур* – СЯ (словацкый язык) *oblek* – СВС (северовыходны словацкы діалекты) *ancug* – НЯ (німецькый язык) *Anzug*, РЯ *герок* – СВС *gerok* – НЯ *Gehrock*, РЯ *мундур* – СВС *mundur/munder/mundir* – НЯ *Montur*; РЯ *фартух/шурц* – СВС *fartuch/fertuch* – НЯ *Fürtuch/Shurz*, РЯ *скриня/касна* – СЯ *skriňa* – СВС *kašňa* – НЯ *Kasten*, РЯ *лада* – СВС *lada* – НЯ *Lade*, РЯ *бігляйз* – СВС *bigl'ajz/biglajz* – НЯ *Bügeleisen*, РЯ *гіц* – СВС *hic* – НЯ *Hitze*, РЯ *дах* – СВС *dach* – НЯ *Dach*, РЯ *дылі* – СВС *dil'e* – НЯ *Diele*, РЯ *друшляк* – СВС *drušlak/drujšlak* – НЯ *Durchschlagen*, РЯ *шпаргет/шпорак* – СЯ *sporák* – СВС *šparhet* – НЯ *Sparherd*;

З мадярьского языка напр.: РЯ *барацкы* – СВС *baracki* – МЯ (мадярьскый язык) *barack*, РЯ *бетярь'* – СВС *beťar* – МЯ *betyar*, РЯ *боканчі* – СВС *bokanče* – МЯ *bakanacs*, РЯ *капура* – СВС *kapura* – МЯ *kari*, РЯ *капча* – СВС *kapča* – МЯ *kapcsol*, РЯ *корман* – СВС *kormaj* – МЯ *kormány*, РЯ *серенча* – СВС *sereňča* – МЯ *szerencse*, РЯ *фіргант* – СВС *firhang* – МЯ *firhang*, РЯ *менуша* – СВС *tepša* – МЯ *tepsi*, РЯ *наплан* – СЯ *raplón* – СВС *raplan* – МЯ *raplan*, РЯ *топанкы/боканчі* – СЯ *topánky* – СВС *bokanče* – МЯ *bakanacs*, РЯ *калан* – СВС *kalap* – МЯ *kalap*, РЯ *гаміжак* – СВС *hatizak* – МЯ *hátizsak*;

З польского языка напр.: РЯ *барз* – СВС *barz* – ПЯ (польскый язык) *bardzo*, РЯ *блядый* – СВС *bl'adi* – ПЯ *blady*, РЯ *віпрата* – СВС *virgac* – ПЯ *wiergać*, РЯ *вишелякый* – СВС *všelijaky* – ПЯ *wselaki*, РЯ *збуй* – СВС *zbuj* – ПЯ *zbój*, РЯ *яловець* – СВС *jadlovec/jadlovec* – ПЯ *jadłowiec*, РЯ *штахітки* – СВС *štachitki* – ПЯ *sztachety*, РЯ *склен/обход* – СЯ *obchod* – СВС *skl'ep* – ПЯ *sklep*; но не треба забыти ани на лексіку перебрата з румуньского языка іщі в часах волоськой колонізації напр.: РЯ *бача* – СВС *bača* – СЯ *bača* – РМЯ (румуньскый

язык) *baci*, РЯ *брындза* – СВС *bryndza* – СЯ *bryndza* – РМЯ *brânză*, РЯ *жынтиця* – СЯ *žinčica* – РМЯ *jintitā*, РЯ *колиба* – СВС *kol'iba* – СЯ *koliba* – РМЯ *colibă*, РЯ *руметати* – СВС *rumegac/rumigac* – РМЯ *rumega*, РЯ *салаш* – СВС *salaš* – СЯ *salaš* – РМЯ *sālaš*, або інші новша лексика перебрана з англійського языка.

Тоты лексичны впливы суть выслідком не лем історичного і культурного розвиваня, но, як уж было спомянута, і выслідком географічного положіння русиньскых діалектів, бо на терітірії Карпат ся од давных часів крижовали пути торгової і міграцны. Єднак силным фактором была і потреба назвати новы явы і потреби каждоденного жывота, котры принесла зо собов конкретна історична доба. Дакотры назвы в русиньскых і словацькых діалектах здомашніли, інші ся хосновали лем куртый час а потім з языка выпали.

В днешній добі ся многы русиньскы слова і назвы, головно в языку молодшой генерації ужывателїв, нагороджують лексиков перебранов переважно зо словацького языка, а старша, давніше здомашнена лексика, як і стары русиньскы назвы ся ужывають ведно з новшыма інтегрованыма назвами. Часом дакотры старшы русиньскы назвы зужують або мінять своє значіння, або поступно одходять на уровень архаїзмів, чім ся в істій мірі збогачує синонімічний ряд сучасного русиньского языка. Перебераты слова ся в повности приспособлюють фонетичным і морфологічным законам русиньскых діалектів. Наприклад, назвы облечіння і обуви: РЯ *боканчі/топанкы* – СЯ *toráňky*, РЯ *скірні/гумбуцы/гумаки* – СЯ *gumové čížty*/говор. *gumáky*, РЯ *кошулька/трічко* – СЯ *tričko*, РЯ *слотник/доджівник/пыршіплашт* – СЯ *pršiplášť*, РЯ *кабаты/сукня* – СЯ *sukňa*, РЯ *лахы/шматы* – СЯ *šaty*, РЯ *герок/кабат* – СЯ *kabát*, РЯ *облек/анцур* – СЯ *oblek* – СВС *ancug* і ін., еднакы законы платять і при дакотрых назвах бутора, домашніх потреб і потреб каждоденного жывота: РЯ *касна/скриня* – СЯ *skriňa*, РЯ *лада/комода* – СЯ *komoda*, РЯ *талаш/петал* – СЯ *regál/polica*, РЯ *шерблик/ночник* – СЯ *počník*, РЯ *кобрик/кошарик/кошик* – СЯ *košík*, РЯ *фінджа/горня/шалка* – СЯ *šálka*, РЯ *шваблыкы/запалкы* – СЯ *zápalky*, РЯ *друшляк/цедник/сито* – СЯ *sito* а ін.

Сінонімія є важным фактором при диференціації функчных шттілів де ся выберає языковых средств операть якраз о богатство синонімів. Сінонімія є важна, головно при творіню домашньої і перекладовой лі-

тературы, через котры ся до языка тыж доставать даяка часть чужіх слов, головно в припадах, кідь в домашній лексїції абсентує потрібна реалія або лексема. Бо в писанім слові дорога гляданы старшой лексеми, ці путь вытворїня чїсто нової лексеми, не мусить быти все акцептовательна семантиков тексту. Выразным знаком дінамікы лексїчної бази сучасного русиньского языка є процес проявлюючий ся як сїнонімія, конкурентность ці варіантность коекзїстуючїх лексем. Рух в творїню новых лексїкалных средств, в перескупованю уж готовых лексем видно найвеце в рамках комунїкачнх сфер, головно при їх міграціях до іншых комунїкачнх сфер, чїм ся зужує або росшырує значїня даних лексем, а тым ся тыж до значной міры росшырює сїнонімічний ряд.

В русиньскім языку є процес перебераня до істой міры споєный і з тым, же русиньска култура як така ся оддавна розвивала і утримовала, головно на селах, зато в нїй хыбує богатство абстрактной лексїкы, котру зато треба нагородити пожычаныма чужїма словами, головно в днешніх часах глобалїзації, а так vznikають новы лексеми і їх варіанти.

Про области як техніка, інформатика, медицина а под. платить, же з научно-технічним прогресом vznikать потреба назвати новы явы і предмети. З тым ся появлюють і лексеми, переважно інтернаціоналізмы, пожычены з англїцького ці латиньского языка, котры дале впливають на домашню русиньску лексїку, як уж было споминане, часто не беспосереднє, но в днешніх часах через лексїку переберану зо словацького языка. Треба підкреслити, же процес інтернаціоналізації мать досяг на вшыткы языкы а засягує найвеце одборну комунїкачну сферу і окремы термінологічны сїстемы. Но з оглядом на сучасну вагу і актївность одборной комунїкачнх сфер, процес інтернаціоналізації лексїкы впливать на фунгованя языковых средств і в других комунїкачнх сферах, до котрых тот лексїка входжать, головно через публіцистіку.

В русиньскій лексїції можеме найти много інтегрованих слов зо словацького языка і зо сфер адміністрації, політїкы, масмедій а под., што є звязане з адміністратївным, кутурным і політїчним жывом в Словакії і з названєм реалій, котры сїстематїчно входжають до языка Русинів Словакії. Напр.: *СЯ úradník* – РЯ *урядник*; *СЯ mestský*

úrad – РЯ міський уряд; СЯ *obecný úrad* – РЯ общинный уряд; СЯ *daňový úrad* – РЯ данёвый уряд; СЯ *daň* – РЯ дань СЯ *daňové priznanie* – РЯ данёве признаня; СЯ *vodičský preukaz* – РЯ водіцький преуказ; СЯ *europoslanec* – РЯ европосланець; СЯ *Európska únia* – РЯ Европська унія; СЯ *predseda vlády* – РЯ прецеда влады; СЯ *odborný* – РЯ одборны; СЯ *plat* – РЯ плат; СЯ *návrh zákona* – РЯ наврз закона; СЯ *rozhlasové vysielanie* – РЯ розгласове высыланя; СЯ *noviny* – РЯ новинкы; СЯ *časopis* – РЯ часопис а под. Многы з тых слов перешли до нашого языка нелем теперь, в послідніх роках, но тот процес ту видно уж од першой половины 20 стороча. Наприклад, в творах Е. Кубека, котры были зачатком 20. стороча писаны в русиньскім языку, можеме най-ти слова, як напр.: *урядник*, або *дань* (Кубек, Е.: *Народны повісті і стихи*, 1922, с. 181)

Старшы назвы і в тых сферах одходять на уровень архаїзмів, напр.: СЯ *starosta* – РЯ *староста/рыхтарь/биров*; лексеми *рыхтарь* і *биров* ся в днешніх русиньскых діалектах ужывають лем чисто як архаїзмы.

У сфери культуры і уменя можеме видіти аналогічний процес інтеграції і адаптації словацької лексикы до русиньского языка, што є выслідком довгодобого процесу екзистенції і вывою русиньской культурной лексикы в словацькій культурній атмосфері. Напр.: СЯ *umenie* – РЯ *уміня/уменя*; СЯ *umelecký vedúci, umelecký riaditeľ divadla* – РЯ *умелецький ведучий, умелецький директор театру*; СЯ *opona* – РЯ *опона*; СЯ *herec* – РЯ *герец*; СЯ *viacrozmernosť* – РЯ *вещерозмірность*; СЯ *osoba a obsadenie* – РЯ *особы і обсаджіня*; СЯ *maľovať* – РЯ *малювати, малёвати*; СЯ *folklórny súbor* – РЯ *фолклорный субор, колектів*; СЯ *ľudový kroj* – РЯ *народный крой*. (Приклады суть выбраны з булетінів ТАД). Домашні лексеми, як напр.: РЯ *красити* (в значіню малёвати) ся днесь ужывать лем в узкім значіню, лем в конкретнім споїню слов *красити яйчка* (на Пасху).

Як сьме уж уваждали, в лексікальній системі русиньского языка ся одражають цілосполоченьскы зміны нелем послідніх десятків років. Суть то зміны політичны, економічны, зміны сполоченьскы (в рамках домашнього і міжнародного контексту), зміны у сфері науки, культуры, матеріального і духовного жывота русиньского етніка, што є звязане з екзистенціов етніка в історічному, геополітичному і культурнім контексті.

За послідніх пятьдесят років у звязи з технічним прогресом і потребов назвати новы реалії прибыло в русиньских діалектах много новых лексем, найчастіше то суть назвы людей, професій, новых реалій звязаних з технічним прогресом. Є інтересне слідовати, же дакотры назвы, головно на переломі сполоченьско-політичних змін, можуть набыти негатівны конотації. Наприклад, в 50-ых роках вошли до словной засобы слова, як: РЯ *дружественник, комбайніста, агітатор, агроном* і іншы – СЯ *družstevník, kombajnista, agitátor, agronóm* і ін. По році 1989 суть то слова, як РЯ *говорця, ділер* – СЯ *hovorca, diler*.

Тоты лексічны єднотки были перебраны зо словацького языка а в повности ся приспособили русиньській фонетичі і морфології.

Аналогічно як при субстантивних назвах, сполоченьскы зміны ся дотулили і часословных лексем. То є звязане з потребов назвати новы діятельства, напр.: РЯ *програмувати, моніторувати* – СЯ *programovať, monitorovať*. Взяла комунікачна потреба назвати екзистуючі і новшы навывы і цивілізацны хвороты, напр.: РЯ *дроговати, абстїновати*, говорovy лексеми: *мародувати* – СЯ *drogovať, abstinovat', maródovať*.

По сполоченско-політичних змінах в р. 1990 вошли до языка актуалны назвы різных діянь, котры были звязаны з тыма змінами, напр.: РЯ *одштанїти, полімізувати, перерокувати* – СЯ *odštátniť, politizovať, prerokovať*.

Про сучасный русиньський язык є характерістичне і перебераня часословных лексем зо словацького языка уж зо звышенов полісеміов метафорічным, метонімічным переносанєм, напр.: СЯ 1. *odkrútiť*/2. *odkrútiť si vojenčinu* – РЯ 2. *одкрутити/одкрутити сі воєнчину*. В першім значіню *кручїнєм поволити* в русиньскім языку оставать домашня лексема з префіксом *рос-*: 1. *роскрутити*, значіть перше значіня ся не переберать. Зо словацького языка ся переберать лем друге значіня, як ціла словна конштрукція з перенесеным значінєм: 2. *одкрутити сі воєнчину*. СЯ 1. *oslovit'*/2. *kniha ma oslovila* – РЯ 2. *ословити/ книжка ня ословила*. Перше значіня *обернути ся на дакого бісїдов, пригварити ся*, ся в русиньскім языку не мінить, оставать: 1. *обернути ся/ пригварити ся*. Мінить ся, переберать ся лем споїня слов з другим перенесеным значінєм 2. *ословити/ книжка ня ословила*. СЯ 1. *šafárit'*/ 2.

šafárit', gazdovat' / 3. пеєратів. „šafárit“ – РЯ 3. пеєратів. *шафарити*. Лексема в першій і другій значіню ся в русиньскім языку не мінить: РЯ 1. быти шафарём, господарьскым справцём маєтку – *справовати таздівство, газдовати*. 2. господарити з дачім – *господарити, газдовати*. Зо словацького языка ся переберать лем лексема з перенесеным значінём і негативнов конотаціов: 3. справовати дашто, нарабляти з дачім негосподарно, самовольно.

В сучаснім русиньскім языку можеме видіти і перебераня слов зо словацького языка уж з новым значінём в говорowych, сленговых словах, як напр.: СЯ *oxidovat', sùkromník* – РЯ *оксидовати* (в значіню *отравлѣвати*), *сукромник* (в значіню *скупый*) і ін.. Тоты слова были перебраны уж зо негативнов конотаціов.

Слова перевзяты до лексичной сістемы русиньского языка і русиньских діалектів прямо з окремых языків, або через словацькый язык ці словацькы діалекты, займають в нашій лексичі значну часть. І о русиньскім языку можеме повісти, же перебераня слов є процес збогачованя і росшырѣваня лексичной базы, котрый біжить на вшыткых етапах розвиваня народного языкового сполоченства. З погляду лексичного перебераня до русинчіны, іде найчастіше о словакізми, мадярізми, германізми, полонізми і інтернаціоналізми, творены помочов грецьких і латиньских елементів, як і слова пребраны з англійського языка.

Найновшов тенденціов у русиньскім языку (за послідніх 5 – 10 років) є перебераня англіцизмів, будь беспосереднє, або через словацькый язык. Міджі такы уж давніше здомашнены слова належыть лексіка з области шпорту, напр.: РЯ *біцигля, фотбал* – АЯ (англійський язык) *bicycle, football* – тоту лексіку находжаме і в словацькых діалектах: СВС *bicig'la, fotbal*, но не суть то лем слова зо сфери шпорту, але і лексіка каждоденного жывота, як напр: РЯ *амбрела, табла, мей/мея, шыфа* – АЯ *umbrella, table, tea, ship* – СВС *ambrela, tabla, tej, šif/šifa*.

По році 1989 вошли до русиньской лексікы многы англіцизми, найчастіше слова звязаны з модернов техніков, як напр.: *софтвер, скенер, лізінг, сервер, сурфовати по интернеті*, а тыж сленговы англійскы слова, як напр.: *бізнис, шеф*. Но слова перебраны зо сленгу можуть у звязи з контекстом і семантиков тексту нести окрем не-

утралного і негатівне значіння.

За послідні роки квантітатівно росте лексіка называюча розлічны новы реалії, напр.: *інтернет, камп, сайт, прінтер* і ін.; назвы новых технологій і поступів, напр.: *фрітовати, реціклація, енвіроменталістіка* і ін.; назвы новых ліків, медичинських поступів, напр.: *кардіостімулатор, анопірін* і ін.; новы назвы реалій каждоденного жывота, напр.: *бездомовець, утеченець* і ін.; новы явы в адміністрації, політіці, в сполоченьскім жывоті, напр.: *проект, дедлайн, незісковы організації, третій сектор, клієнтелізмус, легіслатіва* і ін..

Нарастать чісло сленговых і говоровых актуалных назв зо сферы техніки, напр.: *пецечко – PC, цедечко – CD*.

Перебераня словацькых лексем звязаных головно з модернов комунікаціов і модерным животным штілом є єдным з выразных знаків сучасного русиньского языкового процесу в Словакії. Свідчіть то о природнім, тіснім, но головно довгодобім контактї Русинів жыючіх у Словакії зо словацькым політічным, економічным, культурным і сполоченьскым жывотом. І кідь тот природный процес перебераня і інтеграції словацькой лексіки до значной міры зближує русиньску і словацьку лексіку, не можеме го єднозначно кваліфіковати як процес словакізації. Лексікальні єднотки převзаты зо словацького языка ся не перебирають в повности зо вшыткыма значіннями і споїнями слов. Значіння перебранных лексем ся часто жуе, росшырює ці посувають, а перебраны слова ся адаптують в згодї з фонетічными і морфологічными нормами русиньского языка, а таким способом ся інтегрують до русиньского языкового сістему а збогачують сінонімічний ряд лексікальной бази сучасного языка Русинів у Словакії. І про русиньскый язык платить, же соціалны і культурны контакты з другыма народами зохабили в языку свої сліды. Екзістує много слов, котры в языку остали, часом здомашніли, а іншы слова лем перешли через язык, ужывали ся коротку добу а потім ся потихонькы вытратили з языка так, як до нёго вошли. Жыва бісіда ся нам таков путёв явить як глядило культурного, геополітічного і історічного розвоја сполочности. То свідчіть о тім, же язык жыє а розвивать ся так, як солочность, же языковы средства не мають чісто певны значіння, но суть флексібілны в рамках часу і контексту. Многы значіння старіють, многы ся з языка вырачають або до нёго входжають, іншы мінять свій обсяг. І про

язык платить закон перманентного розвиваня, язык ся буде розвивати доты, докы ся буде розвивати людська сполочность.

Література

BARANDOVSKÁ-FRANK, V.: *Úvod do interlingvistiky*. Nitra: SAIS, 1995.

BUFFA, F.: *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Náuka, 2004.

VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns/Jazyk slovenských Rusínov*. New York: Columbia University Press, 2000.

HNÁT, A.: *Krátky rusínsky slovník*. Trebišov 2003.

JABUR, V.: *K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *A New Slavic Language Is Born/Zrodil sa nový slovanský jazyk*. New York: Columbia University Press, 2000, c. 43 – 52.

ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПБ, 1991.

MAGOCSI, P. R.: *Rusíni na Slovensku*. Prešov: Rusínska obroda, 1994.

MISTRÍK, J.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

ПАНЬКО, Ю а кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.

RUŠČÁK, F.: *Štandardná komunikácia ako reflexia súčasnej jazykovej situácie*. In: *Človek a jeho jazyk/jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava, 2000, c. 98 – 101.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *II. Літературний язык. Пряшівська Русь*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, c. 190 – 196.

Акцептація нормативности в русинській публіцистичі в Словакії

Александр ЗОЗУЛЯК

(Редакція Русин і Народны новинкы
в Пряшові, Словакія)

Abstrakt

Analýza akceptácie normatívности rusínskeho jazyka na základe štúdia periodických vydání v rusínskom jazyku na Slovensku po roku 1989.

Abstract

Analysing acceptance of the standard Rusyn, based on the study of periodicals issued in Rusyn in Slovakia after 1989.

К даній темі єм приступив як каждоденный поужыватель русинського літературного языка в писаній подобі, не як теоретичный лінгвіста, хочь без знання теорії ся нияк не заобыйдеме, зато ся на ню буду і часто операти. Міру акцептації нормативности русинського літературного языка у русинськیم писаній публіцистичі єм увів на конкретных прикладах із русинської періодичной преси в Словакії, конкретно з культурно-сполоченьского тыжденника Русинів СР – **Народны новинкы**, культурно-хрістіаньского часопису **Русин**, інформачного місячника Русинів Словеньска – **InfoРусин**, „časopisu Obščestva sv. Joana Kresťiteľa“ – **Artos**, **Русиньского народного календаря**, **Русиньского літературного алманаху** і **Grekokatolíč'koho rusiňského kalendar'a/Трекокаатолицького русиньского календаря**.

Мож спомянути дость много проблемів, котры ся обявляють в русинській писаній публіцистичі, але я ся зосереджу главно на штирі, подля мене, важны проблемы:

1. проблем: ПОУЖЫВАНЯ БУКВ „Ё“ І „І“ В РУСИНЬСКО-ЯЗЫЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ НА ОСНОВІ СУЧАСНОЇ ПЛАТНОЇ НОРМИ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА В СЛОВАКІЇ

Як на єднім боці редакторы *Народных новинок, Русина, Русиньского народного календаря, Русиньского літературного альманаху, Artosa і Grekokatolic'koho rusiňskoho kalendar'a* дотримують поужывання буквы *ě* у вшыткых позиціях, так редакторы *InfoРусина* прінципiально нїт, а в дакотрых припадах і в альманасі є непослїдовность в ей поужываню, котра выходить наїсто лем із непрецїзной текстовой коректуры. В *InfoРусині* не поужывають графему *ě*, але споїня букв *й + о* у словах: *його, йойкати, мойов, войовати, крайовый, Йолкін, Соловійов* і т. д., але в єдній статі *Русиньского літературного альманаху* слово *ěго* ся поужывать правильно з *ě*, але тыж неправилно з *е* або *е* на зачатку того слова. *InfoРусин* поужывать на місці, де мать быти подля нормы графема *ě* споїня *мнягкого знаку і о (ьо)* у словах по парных по твердости і мнягкости согласных *т, д, н, л, з, р, ц, дз* на означіня мнягкости согласных, напр.: *мальовати, кральовати, цукрьованый, теперішнього, переціньовати, трьох, од нього* і т. д. У норматівнім русиньскім языку в Словакії ся в спомянутых прикладах всягды пише йотована графема *ě*. Суть і вынятки, де ся *ě* не пише, а то є зафіксоване в найновшых правилах русиньского правопису (Ябур, В., Плїшкова А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка, Русин і Народны новинки, Пряшів 2005*). Іде главно о чужоязычны (перевзяты) слова, де як на зачатку слова, так по гласных місто єдної графемы *ě* ся пишуть дві: *й + о*, напр.: *йогін, йогурт, йод, йодоформ, Йоркшір, йотація, йон, йоносфера, Йоан* (але і *Іоан*), *Йоакім* (але і *Іоакім*), *Йозеф* ці *Йосиф, майонеза, майор* і ін.

Але не важны суть спомянуты приклады, де ся пише *ě*, а де нїт, але ці цалково поужывати, або не поужывати графему *ě*. Хто дотримує сучасны платны нормы русиньского літературного языка, тот *ě* пише, хто нїт, тот ю просто ігнорує, а дакотры ю ігнорують од самого зачатку, наперек кодифікації русиньского норматівного языка в році 1995, коли была заведена. Ту, може, на місці бы было спомянути аргументацію русиньского лінгвісты з Пряшова – Др. Юрія Цігры,

к. н., який мав і має важні аргументи проти екзистенції букви **ѣ** в русиньскім правописі, кідь уводить, же є „нераціоналним“ писання **ѣ** в чужіх словах, во властных менах домашніх і чужіх, в тім числі і в словенських, напр.: **маѣр, Ёгансон, Ёнаш** і ін. Тоты аргументы были взяты до увагы при змінах нормы русиньского языка в Словакії у 2005 році, але зясь мож опоновати, позераючи на міру здомашніня чужіх слов, напр. таких, як слова **йогурт, майонеза, майор, район** і ін. Тым, же ся акцептовав даный погляд, настав хаос у правописі буквы **ѣ**. Подля мене, зміна нормы ся мала дотыкати писання споїня **Й + о (Йо)** намісто графемы **Ё** лем у властных менах на зачатку слова, што бы была єдина зміна в порівнянню з першыма правилами русиньского правопису (Ябур В., Панько Ю.: *Правила русиньского правопису*, Русинська оброда, Пряшів 1994). Очівісно графема **ѣ** у русиньскій писаній публіцистіці Русинів Словакії „розділила“.

Так то є і з букв **ї**, конкретно з ей заведжінєм у дакотрых позиціях у новій нормі русиньского языка, платній од 1. 9. 2005 в Словакії (Ябур В., Плішкова А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*, Русин і Народны новинки, Пряшів 2005), подля котрой: „Букву **ї** пишемо по парных по твердости і мягкости согласных (**т, д, н, л, с, з, р, ц, дз**) на означіня (сігналаізацію) мягкости согласных, напр.: **тїнь, дїдо, нїмый, лїто, бісїда, цїловати** і т. д.“ Ту зясь настала ситуація, же перша група редакторів *Народных новинок, Русина, Русиньского літературного алманаху, Artosa і Grekokatolyc'koho rusiňskoho kalandar'a* приjala букву **ї** в даных позиціях, бо поважає за повинность дотримувати норму русиньского літературного языка, а друга група людей в *InfoРусині* категорічно ся поставила проти поужывинню буквы **ї** в спомянутых позиціях, де ся на основі першых правил русиньского правопису з року 1995 не поужывала. Але тото неприяття буквы **ї** треба раціонално высвітлити, нелем поступати на основі принципю „нам ся то не любить, зато то не будеме поужывати“. Но ту уведу єден приклад, де букву **ї** поужыли в алманасі і там, де правильно ся чітатъ твердо, а то в слові **минулїм**, значіть, під впливом українського языка або і части русиньских діалектів в околиці Лабірця.

Ани нам ся не вшытко любить, але респектуєме актуалну норму русиньского літературного языка в Словакії, бо потім настає хаос і

анархія і виходить так, же Русинам у Словачії по році 1989 не треба було кодифікувати свій язык. Так бы і дале каждый собі писав як ся му захоче, як то часто видно на сторінках уведжених періодік.

А кідь єм зачав, же і мы, редакторы *Русина* і *Народных новинок* не сьме згодні зо вшыткым, так ту мушу припомянути, же розумлю поужываня *ї* по *т, д, н, л* на вызначіня їх м'ягкости, де в минулости было ять (**ѣ**). Лемже в сучасности ся тяжко мож зорьєнтовати, де треба написати *ї* по *с, з, р, ц, дз*, хоць в минулости ся в тій позиції писало ять (**ѣ**), але днесь ся тоты слова высловлюють в русинськым языку твердо, напр.: *бісида, сіно, сісти, на конгресі, цівка, ціловати, ціль* і т. д., бо в русинських діалектах у Словачії є сильний процес діспалатизації тых м'ягких согласных під впливом словенських діалектів і словенського языка. Поужываня *ї* по тых буквах ся мі видить хоць логічне, але непрактичне і компліковане з боку сучасного писателя і приімателя русинського языка в писаній подобі.

2. проблем: ПЕРЕПИС РУСИНЬСКОЙ АЗБУКЫ ДО ЛАТИНІКЫ

Курто ся хочу приставити коло проблему перепису русинської азбуки до латинської графічної системи. Ту треба повісти, же прияті найновшу норму з року 2005 дость послідовно дотримують творці тых русинськых періодичных выдань, де дакотры статті суть писаны азбуков а дакотры латиніков. Іде о кварталник *Artos* і *Gregokatolic'kyj rusiňskij kalendar' / Грекокатольцькый русинський календарь*. На місці вызначіня м'ягкости за помочи м'ягкого знаку (**ѣ**) у тых выданнях поужывають апостроф (**'**) або словенський „mekčej“ (**ˇ**), напр.: *schodit', namiriň, kl'aty, d'il, vol'i, zapovid'i, blahodat', chtos', grekokatolyc'kyj, teper', štos', cer'kvî, s'te, Rus'ko* і под., але неправильно пишуть спіжня *j + гласный*, напр. в таких словах, як: *serdcjom, sja, virju*, хоць в русинськым языку в тых припадах йотованы ся пишуть по согласных на їх помягшіня, зато в переписі до латинікы споминаны слова бы ся мали писати в тых позиціях: не *c + jo (serdcjom)*, але *c' + o (serdc'om)*, не *s + ja (sja)*, але *s' + a (s'a)*, не *r + ju (virju)*, але *r' + u (vir'u)*.

Так само дотримують приятый найновший принцип перепису, же

азбучне *i* з точков ся пише як латинське *i* з точков, напр.: *svit, sobi, povistí, Sloviňsko, svij, išči, Rusîniv* і под., але в слові *republika* пишуть неправильно *i* з дашком (*î, т. з. графему про азбучне передне високе u*), хоч має там бути *i* з точков. Намагають ся дотримовати і перепис азбучного *u* на латинське *i* з дашком (*î*), напр.: *Spasîtel', zatrubîť, Svjate Pîs'mo* (в тім слові є правильно поужите *î*, але неправильно зась *s'*, бо тото слово пишемо твердо *писмо (Pîsmo)*). Тиж букву *ы* переписують до латиніки як „upsilon“ (*y*), напр.: *žyvot, svjatyj, mertvych, bessmertnyj, spravedlîvyj* і т. д. З тым не мають проблеми, але зясь із азбучним *ï* в дакотрых позиціях гей, напр. пишуть не *škol'ar'iv*, але *škol'ariv, r* не з апострофом, хоч має бути в тім слові *r'*, значіть висловлює ся і пише мягко. Так само поужывають у множинім числі неправильно *grekokatolíky*, правильно має бути *grekokatolîcî* і т. д. Але тоты проблеми при переписі суть з причіны не незнання правил правопису, але скоріше з неприятя їх в дакотрых мало припадах або з непослідовности при переписі азбуки на латиніку. Но ліпше бы было, кібы у дакотрых позиціях тот перепис не приспособлєвали, наісто главно про своїх вірників-чітателів, но дотримовали го в сучасній платній нормі русинського языка.

Кідь єм зачав із темов перепису азбуки до латиніки, єго сучасну норму мушу порівнати з попереднєв, кідь розділы были при переписі двох букв: *u* а *ы*, кідь тоты ся переписовали перша як латинський „upsilon“ (*y*) а друга як „upsilon“ з рисков на верьху (*ÿ*). Кідь пишете на компютері, та таку букву (холем у Словакії), не мож найти, і зато при переписі графемы *ы* є практичніше писати в тій позиції *y* („upsilon“) без будьяких інших значок, но в найгіршім припаді мож бы было писати „upsilon“ із дашком (*ÿ*), як то пишуть Русины в Америці.

Не согласный єм писати графему *o* з дашком (*ô*) во вшитких позиціях на місці етимологічного *o* в новых закрытых складах по латинських буквах *t, d, n, l, s, z, r, c, dz*, причім ей висловность ся реалізує в залежности од регіону (*i, y, ÿ, o*), як то заводять публіцисты, писателі і видавателі на Підкарпатю. То саме роблять і в азбуці, наприклад і **Мгр. Валерій Падяк, к. ф. н.**, прикладом чого є публікація *Народ нивыдыкы: ілюстрована історія карпаторусинѡв*, де є *o* з дашком (*ô*) у слові *карпаторусинѡв*.

3. проблем: ПИСАНИЯ ВЛАСТНЫХ НАЗВ І ГЕОГРАФІЧНЫХ ТЕРМІНІВ

Міджі проблемы нормативности русинського языка в Словакії (або на Словеньску) поважаю писання властных назв, главно мен, призви́ск і географічных назв. В данім припадї, думам собі, бы ся дав цалком просто поужыти фонетічний прінцип при чужоязычных властных назвах, але ту зясь наставать проблем, же не каждый знає, як дане слово ся высловлює в чужім языку, потім ани не знає, як го має написати по русиньскы. Але то уж є проблем міры освіти каждого інтерпретатора.

Чуджі мена і призви́ска в русиньскім языку бы ся мали писати так, як ся высловлюють у країні, де ся поужывають, также, напр., не треба тлумачіти до русиньской нормы мена *Володимир* як *Владимір*, кідь він ся пише *Володимир*; *Стівн*, не *Стевен*, ани не *Штефан* або *Степан*; не треба писати *Михал*, кідь ёго офіціалне мено є *Михайло* або *Михаїл*, або ёго мено высловлює ся як *Майкл*. Так само і призви́ска бы ся мали в русиньскім языку писати так, як ся в даній країні высловлюють або їх высловлюють самы їх носительі, напр.: не *Фонтаньський*, але *Фонтаньскі* (*Fontaňski*), не *Русинкова*, кідь є *Русинко* (*Rusinko*), не *Дуц-Файфер*, але *Дуч-Файфер* (*Duc'-Fajfer*), де *ц* переходить аж до *ч*, бо носителька того призви́ска хоче собі заховати ёго лемківске звучаня.

Тот прінцип бы міг быти приятый і в інших нормах ці варіантах русиньского языка, так бы ходем у тім був зроблений перший крок ку створінію русиньского *койне* (спoločной нормы русиньского языка), котрого процес творіня буде довгорічний, не знаючі ці ся успішно скінчіть, але ходем у дачім уж тепер бы сьме могли быти єднотны. Фонетічний прінцип бы ся мав дотримовати і в географічных назвах, хочь у сучасных нормах русиньского языка, то єсть нелем у Словакії, але і в інших країнах, є то цалком інакше, часто в тім є і много непослідовности, котра впливать праві з абсенції єднотного прінципу писання географічных назв. Так потім пишемо і *Краков*, і *Краків*, але мало бы быти єдотно – *Кракув*, а то подля домашней высловности. Далє *Прешов*, а не *Пряшів*, *Бардеєв*, а не як ся пише в *InfoРусині* *Бардйов* із *йю*, або в *Народных новинках* і *Русині* подля сучасной

нормы русиньского языка на Словеньску – *Бардіов* з *іо*; *Кошице* з гласнов *і* по согласній *ш* і гласна *е* по согласній *ц*, не як ся пише в *InfoРусині* – *Кошыці* з *ы* по *ш* і з *і* по *ц*, а в *Народных новинках* і Русині – *Кошиці* з *і* по *ш* і *ї* по *ц*. Правда, ту велику роль зогравать традиція.

Самособов, же фонетичный принцип ся не дасть апліковати на вшыткы географічны назвы, бо дакотры мусять быти порусинізованы, а то тоты, котры суть зложены із двох і веце слов, притім у них все едно або дві слова ся перекладають і в інших языках, напр., наісто не будеме нігда писати *Грейт Брітн*, але *Велика Британія*. Так само повіме і напишеме, *Сагарьска пустыня*, *Бараганьска степ*, *Мурманьска тундра*, *Остров святой Гелены*, *Таймырьский полоостров*, *Корінтьска шыя*, *Суезький пролив*, *Ламаньский канал*, *Чорне море*, *Тихый океан* (але і *Паціфік*), *Фіньский залив*, *Голфський пруд*, *Вікторины водопады* і т. д. Также то є ворпос на вирішіння лінгвістів.

4. проблем: НЕЗНАНЯ ПРАВИЛ ПРАВОПИСУ, НЕПОСЛІДОВНОСТЬ ПРИ ПОУЖИВАНІУ НОРМАТИВНОГО РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА, ПОУЖИВАНІА УКРАЇНІЗМІВ, РУСІЗМІВ І СЛОВАКІЗМІВ

На зачатку треба підкреслити, же *Народны новинкы*, *Русин* і *Русиньський народный календарь* все ся намагали і намагають дотримувати платны нормы русиньского літературного языка і выдають ся у кодифікаціов приятій азбуці. Азбуку поуживать і *InfoРусин*, і *Русиньський літературный алманах*, але не во вшыткых припадах і не в еднакій мірі решпектують нормы списовного русиньского языка. Даколи цілено, даколи з незнання правил русиньского правопису, даколи зась з непослідовности при їх дотримованю, ці на прічині є слаба текстова коректура. Кварталник *Artos* і *Grekokatolic'kyj rusiňskyj kalendar' / Грекокатолицький русиньський календарь* не виходять цілы в кодифікаціов приятій азбуці, але часть статей у них є в латиніці, но при тім намагають ся дотримувати платны правила перепису русиньской азбуки до латиніки, правда, аж на дакотры выняткы.

З погляду выше повідженого мож спомянути дость много проблемів, котры ся обявляють в русиньській писаній публіцистіці. Тота

тема є така широка, жебы могла быти не єдною малов капітолов мого реферату, но і цілого окремого семінаря. Зато в рамках того проблему спомяну лем немного прикладів, хоць при приправі даного реферату єм прочітав немало статей у вшыткых русиньскоязычных виданях у Словакії і підкреслив єм множество слов, правилне писаня котрых заслужыло бы собі шыршу аналізу.

Зато уведу ходем дакотры приклады з русиньской публіцистики, котры суть у розпорі з сучаснов нормою того языка, котры суть платны од 1. септембра 2005 на основі рішення Міністерства школьства СР. За меншы проблемы поважую тоты, котры мож вирішити, лем треба мати охоту і дотримувати платны правила русиньского правопису. Наприклад, слова, як: *сел* і *сельский*, *меджі*, *Меджілабірці*, але докінця і *Меджілаборец* без м'якого знаку на кінці, *повинність* і *творчість*, *участники* і *священники*, але *співаци*, *орієнтовати ся*, *вінчованя*, але *зорганізувало*, *вінчувати*, *радія*, але і *радіа*, *вечер*, але і *вечур*, *вечір*, *бетяр*, *семінар* і *базар*, *писанкарство*, але *господарський*, *Кошыці* і *кошыцький*, але *лужыцький*, *высший*, але і *вышый*, *ниж*, *Невский*, але і *Нєвський*, *шарішський*, але і *шарішский*, *катедральний храм св. Александра Невского в Пряшіві*, *Гуменська окресна організація РОС*, але *синьська ОО РОС*, *робіт* і *робот*, *школьський*, *кебы*, *іщі*, *позитивно*, *заграничний*, *карикатуриста*, *режисер*, *театр*, *глядачі*, *манджер*, *Владімір*, *ведь*, *хованя*, *вишине*, *класицькы*, *заместнаня*, *опиці*, *сходза*, *мефодійный*. Тоты слова єм выбрав із місячника *InfoРусин*, але многы з них ся обявляють і в *Русиньскім літературнім алманасі*. Є то пару прикладів, на котрых хочу указати недотримованя нормативности русиньского літературного языка, котрый бы ся мав хосновати в русиньскій публіцистиці в Словакії.

Так слово *меджі* бы ся мало писати *міджі*, місто *сельский* ся має писати *сільський*, *повинність* ся пише з суфіксом *-ость*, *участники* ся пише *участници*, *орієнтувало* ся пише по *р* м'який знак (*ь*) і *є*, а тыж не з суфіксом *-ува*, але *-ова*; *радія* бы ся мало писати з закінчінєм *-а*, бо правильно є в номінативі *радіа*, т. з. генітив не має флексію *-я* (тоту хыбу або непослідовність мож відіти і в *Народных новинках*, і *Русині*). Далє не *вечер*, але *вечур* (як є то на бівшій русиньскій языковій території), слово *бетяр* мало бы ся писати з м'якым

знаком на кінці, бо іде о здомашніле слово, як *фіглярь, швінглярь, кобзарь*. Міджі здомашнілы слова мож поважовати і *семінарь*, а так само слово *писанкарьство* бы ся мало писати з *ь*, бо є утворене од *писанкарь*, котре у нашім народі мать довгорічну традицію. К здомашнілым словам мож зараховати і *базарь*, бо при склонёванню ся в локалі висловлюєме мягко – не повість ся на *базару*, але на *базарі*. Дале не *писанкарство*, але зо закінчінём *-рь*, не *-ар*. Слово *Кошыці* ся пише *Кошиці* подля правил платных од 1. 9. 2005, але перед тым ся писало подля норми *Кошиці*. Група слов *кошыцький*, але *лужыцький*, без мягкого знаку по *ц*, што свідчить о ясній непослідовности. То саме правилне слово *высый* ся пише на іншій місці як *высый* без *с*, де якбы доходило до упрощіня групи согласных. Але тото упрощіня ся не аплікує у слові *шарісьський*, на іншій місці зась написано *шарішський* без мягкого знаку по согласній букві *с*, хочь точно має быти *шарісьський* із *-ськ(ый)*. О ясній непослідовности або слабій коректурі мож говорити односно груп слов, котры ся в єднім числі *InfoРусина* пишуть на єдній місці так, але на іншій місці іншак, напр., *вінчовань – вінчувати, Невский – Невский, Думеньска окресна організація РОС* із великов буквов на зачатку слова і *єниньска ОО РОС* із малов буквов на зачатку. Суть там дале слова тіпу: *робіт* (де подля правил ся не рекомендує алтернація *о* з *і*), *шкодський* (має быти з мягкым знаком по *л*), не *нцч*, але правилно *ніч*, не *кебы*, але *кібы*, респ. *кобы*, не *іші*, але *іші*, не *заграничний*, але *загранічний*, не *Владімір*, але *Владімір*.

Потім є ту група слов, котры суть у русиньскім языку новы, але як перевзяты, чужоязычны, виходячі з тзв. еврофонетічного варіанту, пишеме їх у русиньскім языку во вшыткых позиціях по согласных і гласных із *і*, так як ся висловлюють і пишуть у первістных языках: *позітівно, карікатурист, режисер* і т. д., а не з *и*, як в українськім языку. Ту видно вплив українського языка, котрого ся редакторы не можуть збавити, бо тот язык штудовали і перед тым робили в українськоязычній пресі. То є у векшій мірі проблем редакторів *InfoРусина*, а в меншій мірі редакторів *Народных новинок* і *Русина*.

Проблемом є тыж писаня чужоязычных слов тіпу *манажер*, ці го писати як у словацькім языку, ці так, як ся висловлює в англійськім языку, з котрого є перевзятий. Правильно в русиньскім языку бы мало

быти пиш, як чуєш, то значить подля фонетичного прінципу, потім не **манджер**, але **менежер**, не **Нев Йорк**, але **Нью Йорк** і т. д. Сильный вплив українського літературного языка слідно при вживаню українських намісто русинських слов: українського **театр** намісто русинського **театер**, **порадник** намісто **порадця**, **глядачі** намісто **позерателі** і т. д. Інтересный яв є в *Русиньскім літературнім алманасі*, де в єдній статі суть написаны слова **американ**, **славян**, **русинів** із малов буквов на зачатку, як в українськім языку, але в тій самій статі є слово **Українців** із великов буквов на зачатку. В інших статях того самого алманаху уж слова **Русин** і **Русины** фігурують з великов буквов на початку. В алманасі є і часослово **надіятися** з частков **ся** ведно з часословом, тыж подля правил правопису українського або руського языка. Але в алманасі ся поужывать і дость много русізмів, напр.: **перевод** намісто русинських **переклад** або **перетлумачіня**, **содержанієм** намісто **обсягом**, **образив** намісто **уразив** і т. п.

Попри русізмах або українізмах найвеце (што є закономірний яв) в русинськоязычній пресі в Словачії є словакізмів, а то є у вышиткых періодіках. Ту спомяну слова, як: **ведь**, **хованя**, **вшимне**, **класицькы**, **заместняня**, **опиці**, **сходза**, **множество**, **выборный**, або докінця – **англічтіна**, де на їх місці мож поужыти русиньскы: **тадь**, **справованя**, **збачіть**, **класічно**, **робота**, **мавна**, **громада (сходины)**, **множество**, **барз добрый**, **англіцькый язык** або в найгіршій припаді – **англічіна**. А наконець бы єм спомянув слово, котре єм прочітав у титулку **доц. Ю. Панька, к. ф. н.**, в *InfoРусині*, іде о слово **кіріло-мефодійный**. Як знам, має слова **кіріло-мефодьский** або **кіріло-мефодійский**, так чом не поужыти тоты правилны слова?!

Тот реферат не претендує досягнути уровень научной работы. **По перше** зато, бо є лем „надшмарінём“ пару лінгвістичных проблемів із погляду дотримованя норматівности русиньского языка в русиньскій публіцистіці в Словачії, без глубшой і россяглішой аналізу, котру охаблю научным робітникам-лінгвістам. **По друге**, к єго написаню єм приступав не як теоретичный лінгвіста, але як публіциста, значить як каждоденный ужыватель літературной нормы русиньского языка в Словачії в писаній подобі. **По третє**, указав єм на даякы проблеми не зато, же мы, редакторы маєме з тым проблемы, бо мы ся з нима знаєме попасовати і наконець нова норма языка ся нам стане

нормалнов при створёванню періодичных і неперіодичных видань, як то было з першов, але тоты проблемы суть досправды проблемами про читателів русиньскоязычных видань. Также чім менше тых змін буде, чім рідше ся будуть реалізовати, тым менше читатель буде мати проблемів із читанём і порозумінём тексту. А то в конечнім результаті є главне, **жебы русиньский літературный язык был справды языком народным, добрі зрозумілым, але притім норматівным, не неприродным і одорванным од людей, ёго приїмателїв.**

Література

1. ЯБУР, В., ПАНЬКО, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Пряшів: Русиньска оброда, 1994.
2. ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русуньского языка*, Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.
3. ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про 1. – 4. класы середніх школ із навчалным русиньским языком і з навчанём русиньского языка*, Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

Формованя койне з літературных штандартів

Юрій ВАНЬКО

(Універзіта Конштантіна Філозофа в Нітрі, Словакія)

Abstrakt

Lingvistická reflexácia so zámerom ukázať, ako sa na základe niekoľkých nárečí vytvára koiné ako spoločný jazyk, v ktorom sa stierajú nárečové zvláštnosti v prospech spoločných znakov väčšiny z nich.

Abstract

Linguistic reflection with the aim of showing how, based on several dialects, a common language is formed, in which dialect specifics disappear for the benefit of the common features that most of them share.

Назва мого реферату назначує, же то буде лінгвістична рефлексія з амбіціов указати, як ся на базі пару діалектів vytvárajú койне як сполочный язык, в якім ся стирають діалектны розділы на хосен явів сполочных векшому ціслу діалектів. Но думам, же нас, участников семінаря русиньского языка, інтересує конкретніша тема, а то головно як койне, котре ся стало основов русиньского літературного языка, фунгує в русиньскім языковім контексті на выходнім Словеньску. Коротко – **нашим замыслом є в кондензованій подобі рефлектовати став русиньского літературного языка на выходнім Словеньску і скусености з ёго хоснованя. В тім контексті бы было треба дослідити і одношіня ёго поужывателїв як носителїв різних діалектів к своему новому літературному языку.**

Тото одношіня є важным феноменом: **Русины на выходнім Словеньску уж 12 років мають свій літературный язык**, а тым ся про лінгвістіку, головно тоту, яка ся інтересує о новы славянськы языки, отворять нова тема: **як фунгує русиньський літературный язык в языковій практиці ёго поужывателїв, які патрять к двом основ-**

ним діалектним ареалам – виходному і западному. На тот вопрос, на жаль, у своїм рефераті не можемо в повній мірі одповісти, бо на то нам хыблять соціолінгвістичны даны.

В історії языкознательства ся міджі найстаршыма знамыма припадами взнику різних тіпів койне уваджать грецький языковий світ, де ся од половины I. тисячроча перед н. е. зачало проявляти міджінарічове вирівнованя у формі різних тіпів койне. Тоты языковы формы vznikали обычайно на основі даякого ужшого політичного, господарського або культурного споїня. Такой розвой в послідніх сторочах перед н. е. кульміновав взником геленістичного койне, якого оснований став атіцький язык перемішаний із дакотрыма йоньскыма елементами; до певной міры в нїм нашов місце і негрецький вплив, головно в словнім фондї (чужді елементи абсорбовав геленістичный грецький язык у новых містських центрах Егіпта, Сирії і Малої Азії). Тото койне мож згруба датувати до періоду Александровых выправ у 4. ст. перед н. е. по владу Юстиніана в 6. ст.

З історії розвоя славянських і неславянських літературных языків мож увести ще прикладів документуючих подобный процес створення койне обычайні на базі теріторіально векшого наріча, якого елементи експандовали до других діалектів, то значить, же таке наріча надобывало наддіалектну платность.

На першый погляд ся нам може здати, же скусености з розвоя головно близких славянських літературных языків мож хосновати і в процесі планованя (языкового менежменту) русиньского літературного языка (головно) на Словеньску, но на другій стороні собі усвідомлюємо, же познаткы впливаючі з вывоя єдного языка не мож механічно переносити на другий язык, бо скоро каждый язык ся розвивав в інакшій соціолінгвістичній контекстї. То значить, же єго формованя і єго етаблованя в данім народнім сполоченстві было детерміноване цілым рядом шпеціфічных сполоченьско-політичных і культурных факторів. Но шпеціфічність літературного языка не є в розпорї зо сполочныма рисами, які видиме в розвої літературных языків. На основі сполочных і розділных знаків ся робить тіпология літературных языків а становління приналежности літературного языка к даному тіпу мать значный вызнам і при рішіню конкретных проблемів даного літературного/списовного языка, головно в области норми і кодифікації.

Сполочным знаком русиньского літературного языка на Словеньску (РЛЯС) і других славянських (в дакотрых припадах і неславянських) літературных языків є факт, же русиньский літературный язык на Словеньску був кодифікований на основі живого діалекту, а то конкретні на базі западоземплінських і выходоземплінських діалектів. То значить, же РЛЯС мать своє коріня в русиньскім діалектнім континуі на території Словеньска, є частів того континуа.

З погляду типології літературных языків (Kloss 1952) РЛЯС – подобні як і други славянські языки – патрять к типу т. зв. *Ausbausprachen*, то значить таких літературных языків, які ся вытваряли на базі діалекту/діалектів або ся крішталізують як діалектне континуум; нім. *Ausbauen* значить „выбудовати”, але і „росшырѣвати”, „розвивати”. На другій стороні тзв. *Abstandsprachen* ся визначають векшов діштанціов, векшым одступом (Abstand) од діалекту/діалектів. Самостатность, самобытность таких языків є дана векшов матеріаловов і/або типологічнов діштанціов, діференціов од других, головнов сусідніх языків.

З лінгвістичной точки зору є сігніфікантне і то, же русиньский діалект на Земпліні, який ся став основов кодифікації літературного языка Русинів на Словеньску, патрять до выходной группы русиньських діалектів, яка є територіально менша як западна, лемківска група. Обгрунтованя, предкладане кодифікаторами, же западоземплінські і выходоземплінські діалекты суть найросшыренішы і же суть переходныма діалектами од лемківських до середнёкарпатських (Ябур – Плїшкова 2004: 148) не одповідать цалком реальности. Як сьме уж припомянули, територія русиньських діалектів на запад од рікы Лаборець є векша як територія на выход од Лабірця, а то ся тыкають і числа сел, в котрых ся говорить по русиньскы (посм. Ганудель: 1989 – окол 80 сел на запад од Лабірця а окол 45 сел на выход). Што ся тыкають конштатованя, же западоземплінські і выходоземплінські діалекты суть переходныма діалектами од лемківських до середнёкарпатських, то є стереотіпна формулація, яка закрывають головны діференчны знакы міджі выходнов і западнов группов русиньських діалектів. Зато, же ся о них уж вѣце раз писало, не будеме їх ту повторяти, але к дакотрым ся достанеме на далшых місцях того реферату.

Подля мене, о рішінню прияти за основу кодифікації РЛЯС земпліньскы русиньскы діалекты вирішыли скорше другы факторы, а то:

1. Русиньска еліта, яка ся найвеце ангажовала за створіня літературного языка про выходословеньскых Русинів, походить з регіону Земпліна. В культурнім центрі словеньскых Русинів, у Пряшові, де спомянута русиньска інтелігенція діяла, в інтерперсоналній а поступно і в дугых сферах комунікації поужывала – так речено – „культурну форму” русиньского діалекту свого регіону; дакотры в тім діалекті і публіковали. В тім споїню мож припомянути, же з області около Снины, Лабірця, Гуменного ся в минулости згруповали – а правдоподобні і тепер ся організують – так працівники культурных організацій Українців, як і лідры русиньскых організацій на выходнім Словеньску. Людей з околиці Свідника, Бардіова або Старой Любовні там скоро не было а, на жаль, їх націонална свідомость ся мі видить нижша. Зато є цалком нормалне, же за основу РЛЯС были прияты праві русиньскы діалекты земпліньского регіону, а не западны русиньскы діалекты.

2. Зо земпліньского діалектного ареалу походять і такы носителі того діалекту, якы русиньскый літературный язык были схопны реалізовати в практиці прямо по ёго кодифікації. Мам на мысли головно публіцистіку і літературу як найвпливнішы комунікачны сферы (М. Мальцовска, Ш. Сухий; редакторы русиньскых періодік і др.) І з того погляду рішіння прияти за основу літературного языка Русинів земпліньскы русиньскы діалекты мож поважовати за правилне.

3. Із чісто лінгвістичных аргументів, же спомянуты діалекты суть переходны од лемківських к середнёкарпатьскым (Ябур – Плішкова, тамже), бы мало впливати, же кодифікована русиньска літературна норма буде загорновати холем найважнішы елементи і другых русиньскых діалектів на выходнім Словеньску, но головно найхарактерістичнішы знакы западного русиньского языкового ареалу. Але реальность є інакша: РЛЯС є кодифікований дость рігоровно, строго і прямолінійно, не припушчатъ ниякы варіанти (зо западного ареалу) – коротко речено так, як кібы в языку выходословеньскых Русинів, окрем кодифікованых языковых средств,

выразів, явів другы языковы средства, выразы, явы або формы не были, а нелемже не были, але як кібы ся в языковій праксі не поужывали і не мали перевагу над кодифікованыма явами. Кодифікація РЛЯС не бере ниякий огляд на языковы шпеціфічности теріторіально векшого западного русиньского регіону на выходнім Словеньску, а так фактічно ігнорує жывый, реальный язык. Выходословеньскы Лемкове суть тым способом з русиньского языкового процесу вылучены і знову мають одчуття чуждости, а то в тім змыслі, же язык, який ся їм предлагать як літературный, чують як чуждй, не їх, бо скоро ніч у нїм зо свого языка не найдуть; то припоминають часы, кідь ся їм як їх літературный язык предлагав український. Притім треба підкреслити, же ту не іде о даякы периферны діалектны елементи, але о такы языковы явы, які характеризують цілый западорусиньський языковий ареал на выходнім Словеньску, а нелем на Словеньску: велё з тых явів є характерістичных і про язык польскых Лемків. Тыма явами ся тоты діалекты диференціюють од кодифікованої земплінської нормы, а в дакотрых припадах і од цілої выходославянської группы. К таким явам мож загорнути:

а) прозодічны: стабільный акцент на передпоследнім складі, на пенултімі,

б) дерівативно-морфологічны: (головно) часословна модіфікачна або дерівачна морфема **-ув-а:** купувати, вылучувати; обходувати, бачувати, голодувати – голодуваня; пор. выходны, кодифікованы формы зо суфіксом **-ова:** купувати, голодовати – голодованя,

в) морфологічны: (головно) форма **л-ового** партіципія: *чітал, ходил, сиділ* – пор. выходны, кодифікованы формы на **-в:** *чітав, ходив, сидів*.

З далшых выразных морфологічных розділів міджі обидвома групами русиньскых діалектів треба увести флексію **-ам** в інштр. єд. ч. жен. р. (зо *женом*) напроти кодифікованої флексії **-ов** (*женов*) характерістичній про выходну групу. Флексія **-ам** в інштр. єд. ч. ся окреом того хоснує при муж. і при сер. роді (*хлопом, містом*). То значіть, же ту іде о векшу уніфікацію падовых флексій як у выходославянських літературных языках, де є лем в датіві і локалі мн. Споминана уніфікація флексії **-ам** в інштр. єд. ч. є характерістична про сербський і хорватський язык (*gradom, ženom, m(j)estom*).

В тім контексті бы было треба увести іщі пару познамок:

З історії головнo найближшых славянських літературных языків є знаме, же **при кодифікації ся выходило з єдного діалекту як основы, но до увагы ся брали і дакотры знакы других діалектів, головнo такы явы, якы были характерістичны про векшый ареал як є теріторія кодифікованого наріча**. З історії словацького літературного языка мож спомянути Бернолакову кодифікацію. Антон Бернолак (1762 – 1813) выходив з тзв. культурного западного словацького языка („úzus vzdelancov z trnavského centra”), но в ёго кодифікації нашли місце і середнєсловацькы языковы явы, напр. мягкы согласны *t', d', ň, l'* ся в Бернолаковім словенськім языку трафляють приближні в таким россягу, як в середнєсловенськім языку; подобні і припады типу *rakita, rasocha, rážd'í* суть середнєсловацькы.

Іщі ліпшым прикладом є Штурова кодифікація списовного словацького языка на базі середнєсловацькых діалектів („культурного середнєсловенського языка“). Ёго кодифікація, як є знаме, была під тиском дакотрых особностей (головнo М. М. Годжы, М. Гатталы, но і Я. Коллара, П. Й. Шафарика) в 50-ых роках 19. ст. модифікована, „оправена” в тім змыслі, же дакотры явы тіпічны лем про середню словенчіну были вымінены за явы характерістичны про тзв. культурну западну словенчіну, припадні і про далшы словацькы діалекты, а, правда, і про чеськый язык. Мартін Гаттала в роботі *Krátká mluvnica slovenská* (1852) представлять тзв. „оправену словенчіну”, в якій опроти Штуровій кодифікації настають, окрем іншых, і такы зміны: формы адъектівів *dobré, dobrého, dobrému* намісто штуровского *dobruo, dobrjeho, dobrjemu*; ном. єд. ч. серед. роду *umenie* намісто *umeňja*; про нас є інтересна форма минулого часу *robil* намісто штуровского *robiu*. Форма *л-ового* партіципія была прията нелем зато, же была в бернолаковскім і чеськім языку, но і зато, же ся хоснує і в словацькых діалектах: є характерна про выходословенський ареал і про дакотры западословенськы діалекты.

4. При штандартізації головнo малых языків, якы лежать міджі генетічно подобныма языками, важну роль грать захованя рівновагы міджі явами ідентічныма з генетічно близкыма языками і явами, якыма ся даный язык диференцує од близких языків. Як є знаме, русинський язык на Словенску, но в основі і в других кра-

їнах, споюють з українським языком важны фонетичны рисы, якими ся так український, як і русинський язык одлишують од других славянських языків. До них мож зачленити головно: *i* за псл. *o, e* в новых закрытых складах (*кінь, шість*), *'i* за псл. „*ять*” (*л'іто/літо*), споїня псл. переднього *i* і заднього *y* до середного *u* (*вити*), але і дакотры явы сілабічны, головно тверда высловность складів *де, те, не, ле* а мягка высловность складів *ді, ті, ні, лі*. То суть, так речено, наддіалектны явы, яки ся при кодифікації нелем русинського літературного языка на Словеньску, але і при кодифікації других русинських літературных варіантів, респ. перспективно і при гляданю сполочного русинського койне, мають брати до увагы. При кодифікації русинського літературного языка на Словеньску было треба, подля мого погляду, – окрем першых трёх явів – мерьковати і на факт, же на векшыні русинської языковой теріторії на выходнім Словеньску ся склады *де, те, не, ле* высловлюють твердо а склады *ді, ті, ні, лі* мягко, а не обмеджовати ся при тім яві на став на Земпліні. Кібы ся тот факт решпектовав, кодифікаторы бы не мусили компліковати русинський правопис тым, же літеру *ї* зтяжыли іщі єднов функціов навыше: окрем йотованости сігналізує і мягкость (о тім іщі будеме говорити).

На другій стороні, бы ся, подля мого погляду, при описі языкового систему і при кодифікації такого языка як русинський мали акцентувати явы, яки суть про даный язык шпеціфічны. Не мам на мысли умело вытворёвати диференцованость, яка бы вела к языковій ізоляції, але замір брати при кодифікації до увагы захованя шпеціфічных явів даного языка як ёго вонкашніх атрібутів, якими ся одлишує од других, головно близких языків. Тым ся єдночасно звышує самосвідомость языка опроти остатнім языкам а фактично ся обґрунтує ёго самостатна екзистенція.

Подля дакотрых лінгвістів (п. Данеш 1968: 123) **списовны языки** мають дві головны функції – інтеграчну і диференціачну (або ізолячну) – а споминана снага підкреслити диференчны знакы свого языка і їх хранити, ся покладать за елементарный постой языковых соціет. Окрем явів описаных в дотеперішніх публікаціях (Ябур – Плїшкова, тамже; Ванько 2000) – напр. тройчленный *i-овый* сістем, дістрібуція закінчіня 1. ос. єд. ч. презента *-у, -м* (*чітам, пишу*) – к ним патрить і споминана уніфікація падовых закінчінь в єднотнім і

множнім числі – (з) *мужом, женом, містом; мужам, женам, містам; мужах, женах, містах*, яка є характеристична про западний языко-вый ареал на выходнім Словеньску. Протикладна, інтеграчна тенденція випливать головно з языковых контактів і з потреби збогачованя языка. В русиньскым языку таких явів є дость.

5. Скусености зо штандартізації дакотрых языків (нижнєлужіцький сербський язык, білоруський язык) указують, же в сучасній постмодерній добі, яка ся визначує змыслом про розмаїть, плураліть і розділность, при штандартізації языка не мож уплатнєвати такы поступы, якы ся поужывали при штандартізації языків у ранім періоді модернізації (або і пізніше). В тім часі ся штандартізація не робила в інтересі обычайных носителїв языка, але в інтересі еліты. Їй головно мотиваций была соціально-економічна інтеграція і сімболізація штатной єдноты (п. Неквапіл 2003: 120). Дакотры лінгвісты (тамже) справні упозорнюють на то, же снага о уніформны, общо (про вшыткых поужывателїв) повинны і комплексно елаборованы штандарты, т. є. поступы, якими ся визначовала штандартізація великих языків, уж патрять минулости. Будучность, перспективу мають варіантны плуріцентричны, селективно вироблены штандарты. Вyroба або лем іновация штандартів спрацованых старыма поступами, яка не бере огляд на реалный языковый живот, правдоподобно не мать перспективу. Як алтернатива ся ту понукать толеранція к варіантности. А она бы мала найти місце і при кодифікації русиньского языка на Словеньску а, може, і в других русиньских регіонах. Як говорить знамый чеський лінгвіста Алойз Єдлічка (1974: 70), норма не є абсолютно єднотна, єдным з ей знаків є варіантность. А варіантность, як сьме спробовали указати выше, в языку Русинів на Словеньску є, а при кодифікації бы ся мала брати до увагы, окрема спомянутых причін/факторів, і зато, же явы характеристичны про западний русиньський ареал на Словеньску суть тіпичны і про польских Лемків. **Загорнутя тых елементів – холем як варіантних – до нормы бы было єдным із лінгвістичных кроків, кідь і не к формованю єднотного списовного русиньского языка про вшыткых Русинів, так холем к зближованю їх норем. Теперішня кодифікація РЛЯС вызерать так, як кібы ішло о штатный язык з довгов, неперерушенов традицій списовности, парламент того**

штату приймає в тім языку закони, в тім языку ся учать на вшыткых тіпах школ, масовокомунікачны средства в нїм публікують тексты, якы ся перекладають до далшых языків, і под. Але і великы языки мають свої варіанти, порівнай такы парціалны варіантны нормы, як австрійска і швайцарська німчіна, англійська і америцька англїїна, до роспаду Югославії сербський і хорватський варіант сербохорватського языка. То є єден тіп варіантности, тзв. **парціалны варіанти**, на якы ся членить дана літературна норма. Другый тіп варіантів ся тыкає языковых средств, ествуючїх в релативно єднотній списовній нормі, напр. в списовній словенчині є варіантность морфологічных средств у ген. єд. ч. *autobusu/autobusa*, *Mika/Miku*, в ген. мн. жен. і сер. роду *výhra – výher/výhier*, *číslo – čísel/čísiel*, при часованю часослов *trestá/tresce* і под. Таку варіантность, но заміряну головню на споминаны шпецифічності западного русиньского регіону, бы мала акцептовати і русиньска кодифікація. (В теорії пражькой школы ся в подобнім лінгвістичнім контексті оперовало з терміном *pružná stabilita*).

6. Спомянута концепція русиньского языка як книжного, літературного, ёго строга, прямолінійна кодифікація ся рефлектує і в правописі, який був скомплікований в управі 2005-го року. Попри традично вычленёваных прінципах – фонетичный, морфонема-тичный/морфологічний, етімологічний – **при кодифікації правопису треба в першым ряді мати на увазі єден „надпрінцип”, а тым є простота, некомплікованость. А праві тот прінцип, орьєнтований на поужывателя языка, кодифікаторы русиньского правопису не беруть до увагы.** В інтересі економікы выядрёваня, коротко выраху-єме проблемы: окрем старого проблему з буквов *ě*, іде іщі о *ĩ* на означіня мягкости пред ним стоячого согласного і уведжіня твердого ера – *ъ*. При правописі про Русинів на Словеньску ся треба, подля мене, орьєнтовати на языковий тіп ёго поужывателів. В припаді словеньских Русинів іде обычайню о білінгвістів або і о трілінгвістів – мам на мысли тых Русинів, якы окрем свого діалекту, овладають іщі єден або два славянськы языки (окрем словеньского, обычайні український або руський язык), а што є головне – овладають правопис тых языків, якы мають овелё довшу традицію, як русиньський правопис і який словеньскы Русины поужывали овелё довше, як русиньський. Словеньський правопис Русины хоснують найдовше, зато під ёго

впливом будуть елементарно внимати і русинський правопис. Напр. в словенському правописі ся мягкость согласных *д, т, н, л* перед *і, е*, як і перед діфтонгами *іа, іе, іу* окремов графемов не означає. (Подобні в українському правописі ся мягкость складів *ді, ті, ні, лі* не означає). Словенські Русини на запад од Лабірця (з малыма вынятками) будуть читати склади *ді, ті, ні, лі* в словах як *дідо, тіло, гнів, літо* мягко і без того, жебы ся мягкость сігнализовала графемов головно зато, же так їх высловлюють, але і під впливом словенського правопису. Окрем того, знак *ї* ся ставать графічно зтяженим, двофункчним, бо означає мягкость і йотованость.

Аргумент, же графемов *ї* ся одстранює „недорозуміння” (Плішкова 2006: 57) в припадах типу *ніс* (часть головы) – *ніс* (минутный час од нести) не мож акцептовати, бо язык, як знаме, собі з таков гомонімів порадиць і без шпеціальних графічных знаків.

Подобно, думам собі, не мать змысел ани уведжіня графемы твердый ер *ѣ*. Русини будуть слова *курєр, барєра, зявити ся, одїсти* і без знаків *ь, ѣ* читати так, як з тума знаками. Подобне „обогачованя” правопису о новы графемы, подля мене, збыточні комплікує цілу графічну систему і знеяснює правописны прінципы.

Може важнішим проблемом як правопис, є лексіка. Уж поверхній погляд на літературны або публіцистичны тексты, написаны по русиньскы, укаже непевность і ваганя авторів при поужываню лексікы на выядріня розлічных абстрактных значінь, але проблемы ся указують властно уж при потребі поужыти лексіку, што стоїть мімо русиньского основного словного фонду. Результатом такой непевности є лексікална різномаїтость літературных, публіцистичных і других текстів, переплетених словенськыма, українськыма, до певной міры і руськыма лексемами, адаптованыма подля русиньских фонологічных і морфологічных правил, а к ним ся причленюють лексеми з русиньского діалектного ареалу. З тым проблемом ся стрічають і лінгвісты при продукції своїх текстів, напр. в єднім з таких текстів автор на єднім місці поужыє слово *обставины*, а на другім *условія*. І я сам мав подобны проблемы при писаню того реферату. Выходячі з того, же найліпше знам словенський язык, глядав єм русиньскы еквіваленты напр. к таким словенським словам як *dôvod, odôvodniť, dôsledok/následok, podmienka, podmieňovať, podmienený; súvislosť; vzťah*;

spoločnosť, spoločenský; vznik; jav; všeobecný, úvaha і веце далшых. Рішення проблеми русинської лексики, яка ся односить до культурной сфери в широком змыслі слова, є в сучасности може найважніша задача (?), завдання (?), улога (?) русинських лінгвістів – в *Орфографічнім словнику русинського языка* нїт ани єдного русинського еквіваленту про визнаам англ. *task*. Проблем такой лексики бы ся може міг рішити сполонні з русинськыма філологами з Польска, України, Мадярьска і Сербії, а то з цілём вытворити єдну сполонну верьству лексики про вышиткы варіанты русинського языка. То бы міг быти зародок будучого сполонного койне.

Ситуацію, в якій ся находить сучасный русинський літературный язык, мож означіти як став глядана, а то в історії літературных языків не є ніч нове. Але з історії, а головно з властной скусености, ся треба поучіти а іти дале.

Література

VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns*. New York: Columbia University Press, 2000.

ГАНУДЕЛЬ, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини II. Ткацька лексика*. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1989.

DANEŠ, F.: *Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků. (Příspěvek sociolingvistický)*. In: *Československé přednášky pro VI. Mezinárodní sjezd slavistů v Praze*, 119 – 128. Praha: Academia, 1968.

JEDLIČKA, A.: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Universita Karlova, 1974.

KLOSS, H.: *Die Entwicklung neuer germanischen Kultursprachen*. München: Beck, 1952.

NEKVAPIL, J.: *O vztahu malých a velkých slovanských jazyků*. *Létopis* 50, с. 113 – 127, 2003.

PLIŠKOVÁ, A.: *Списовный язык карпатських Русинів: проблеми становління, кодифікації, акцентації і сфер функціонування*. Dizertačná práca. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 2006.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *II. Літературный язык. Пряшівська Русь*. In: MAGOCSI P. R., ed.: *Русинський язык. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 147 – 209.

Языковы концепты як елементи культури

Йозеф СІПКО

(Інститут русістики, україністики і славістики Пряшівської
універзити, Словачія)

Abstrakt

Článok je zameraný na výskum lingvo-kulturologických aspektov v rámci filologických štúdií. Zaoberá sa najmä konceptmi, ktoré spájajú jazyk s jeho špecifickou etnickou kultúrou, a aplikuje ich na konkrétne fenomény v rusínskom jazyku. Uvedený výskum používa slovo „poľana“, ktoré sa často nachádza v rusínskych piesňach, prísloviach a porekadiach a ponúka bohatú paletu asociácií s rusínskou vidieckou kultúrou a folklórom. Toto slovo tiež nadobudlo určité konotácie v niektorých ďalších slovanských jazykoch. Článok objasňuje etnicko-kultúrne súvislosti medzi slovenčinou a rusínčinou. Tento komparatívny element napomáha objektívnosti výskumu jednotlivých etnických kultúr.

Abstract

The article is directed on the research of Linguo-culturological aspects of the studies in the field of philology. It deals mainly with the concepts as units which connect language with its specific ethnic culture and applies them to specific phenomena in Ruthenian language. The above mentioned research is using the Ruthenian word “poľana” which can often be found in Ruthenian songs, proverbs and sayings and is creating rich variety of associations with Ruthenian peasant culture and folklore. The same word has also got its connotations in some other Slavonic languages. The article is illustrating its ethno cultural connections in both Slovak and Ruthenian languages. Such comparative element in the research of this type of concepts helps to make the research of individual ethnic cultures more objective.

Язык як комунікачний настрій ся штудує і позорує з многих поглядів, но можеме говорити о двух главных научных приступах ку языку.

1. Семіотичкый погляд інтерпретує язык як **систему знаків**, котры суть **об'єктивним носителём** значіння конкретных языковых одиниць. Тот погляд на язык є старый, знамый іщі в античных часах, і операть ся о такзванный **семіотичкый трикутник**. На тій істій основі ся зачав розвивати **штруктуралізм**, в рамках котрого ся язык скумать во своїм внутрі, во своїй системі. Внутролінгвістичны штруктуралістичны выскумы преважовали в 19. і в значній части в 20. ст. Но шырока міжнародна комунікація, богаты контакты во вшыткых областях жывота окреме по першій світовій войні зачали силно впливати на гуманітны науки, з котрых в центрі зачали быти науки філологічны. Язык ся зачав штудовати як найглавніша часть етнокультуры, як єй главный код, через котрый можеме найти об'єктивны характерістікы народа.

2. Так ся зачали розвивати **когнітивны методы** скуманя языка, в центрі інтересу котрых є препойня чоловіка і языка. Коротко повідже-не, скумать ся то, што чоловік, котрый говорить, хоче повісти своєв выповідєв. Головне є не то, што повів, а то, што хотів повісти! Так ся зачали розвивати філологічны дісціпліны, як психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, прагмалінгвістика, а в посліднім часі **когнітивна лінгвістика і лінгвокультурологія**.

Когнітивый погляд на язык значить штудованя языка з позиції **суб'єктивной**, з позиції чоловіка-комуніканта. Языковый знак може мати не лем певне **об'єктивне значіння**, но к нёму ся придавать значіння нове, котре зависить од цілого комплексу факторів. Можеме то указати на прикладі слова *окно* в руськім языку. *Русский ассоциативный словарь* (2002) приводить слова-стимулы і слова-асоціації, котры ся записують спонтанно. Велике множество таких асоціачных одношінь, стимулів і реакцій было позбєраных од 11 тїсяч руськых штудентів філологічных одборів, што є дость об'єктивный образ о руськых етнокультурных цїнностях. Они суть в языковых одиницях, главно тых базовых, котры выкликують тіпичны асоціації лем у Русів. Часто к **базовым словам** ся заряджують і бежны лексемы, котры вдяка визнамным етнокультурным текстам суть **кодowymi носителями етнокультуры**. Єдным з таких визнамных базовых слов в руськім языку є слово *окно*, котре в позиції стимулу мать і такы асоціації:

ОКНО – спальні, дверей, в Європу, на Волгу...

Першы дві асоціації указують на об'єктивну сторону мовного знаку *окно*, другі дві суть носителями суб'єктивного значіння того слова а можуть ся появи́ти лем в руській мовній середі. Асоціація *окно в Европу* є в руській культурі знама главно вдяка поемі А. С. Пушкіна *Медный всадник*, в котрій автор словами імператора Петра Першого говорить о значіню планованого нового головного міста Росії – Петрограду:

*Природой здесь нам суждено,
В Европу прорубить окно...*

В днешній руській культурі словны споїня *окно в Европу*, *прорубить окно* і розмаїты їх варіанти патрять к найчастіше цитованым пушкінізмам, через них ся выявляє одношіня Росії к остатнім штатам Европы, але і к цілому світу. Слово *окно* в руській мові найперше ся через Пушкінову метафору змінило на код одношіня Росії к остатньому світу, і поступно ся **концептуалізує**. Наприклад, кідь руськы фотбалісты не поступили на майстровства Европы, дакотры новинкы писали: „*Окно в Европу закрыто.*“

Тот приклад нам дават можности говорити о основі когнітивного, лінгвокультурного штудованя мовы. Як уж было указано выше, в ёго центрі стоїть говоривший чоловік зо своїма особныма схопностями і етнокультурныма выходами. Мовны єдиниці окре́м свого об'єктивного семіотичного значіння маю́ть і богаты **доповнюючі** вызнамы, котры суть часто оригіналны і неповторны в конкретній етнокulturі. Дакотры авторы, як В. Воробев (1998), уведат термін **лінгвокультурема**, што можеме розуміти як **слово, наповнене етнокulturов**. А праві ту зачина́ть перепоїня мовы і культуры. Великы народы маю́ть розвину́ту і богату систему лінгвокультурем, но каждый, і менший народ ёй мать так исто. Главным предпoкладом розвиваня етнокulturного богатства мовы є ситуація, коли мовы є **зсьєднoчyючім елементом**. Словенська етнокultura перешла тым розвитком главно од кінца 18. ст. а тых в 19. ст. од бернолаковчыны і штуровчыны к вытворіню самостатного штату. **Мовна ситуація** стоїть на зачатку народнобудительских снажінь у выштыкых, окре́ме у малых народів, котры мусять доказовати свою екзистенцію, свою ідентіту в першій ряді **мовою** як главным **кодом культуры**. Мовы ту выповнює як єдну з главных своїх функцій – **інтегральну**. З того погляду суть в тяжкій позиції народы,

котры жыють у веце штатах, їх язык ся розділює, што є припад напр. і арабского народа, бо днесь не можеме говорити о єдинім арабскім языку. Тым веце то платить о таких народах і языках, як є русиньскый. В році 2005 вышла в Москві енциклопедічна книга *Языки мира. Славянские языки* (Москва : Academia, 641 с.). В ній ся міджі малыма славянськыма літературныма языками уводять **югославорусиньскый і карпаторусиньскый**. Якбы авторы той енциклопедії были іщі досліднішы, то на тій істій основі бы могли говорити і о других варіантах русиньского языка. Про нас є главне то, же русиньскый язык не є евідований як єдиный, што ся дасть цалком порозуміти в ситуації, кідь Русины говорять на своїх діалектах.

Вытворіня єдиного інтегрованого языка, хочь лем на ограніченій території, є велика і тяжка задача. Мы знаме, же од 1995 року ся на Словеньску зробило много прорусиньской работы, вытваряня єдиной нормы є лем єдным з условій етнокультурной функчности русиньского языка на Словеньску. Но за не менше важну задачу поважую вытваряти, евідовати, давати докопы **лінгвокультурну основу русиньского языка**. У світовій філологічній науці суть на добрій уровни розробены методы лінгвокультурного скупяня языка. І міджі Русинами суть інтегруючі елементи русиньской лінгвокультуры, реалным є глядати наше етнокультурне богатство в найзнамішых русиньских текстах, фраземах і словах. Є істе, же асоціацны, доповнюючі етнокультурны значіня суть росшырены лем в **конкретнім регіоні**. В нашій етнокультурі ся тяжко глядають цілорусиньскы языковы коды, як є то у великих інтегрованых етнокультурах. Ту мать незаступительне місто **єднотный штат**. Гомер, Сервантес, Шекспір, Пушкін як представителі великих історічных народів днесь репрезентують не лем свою енокультуру, но проникли до світової культуры такыма кодами, як *Ахілова пята* (найзранителніше місто хочякого обекту), *вітровы млины* (нереалны і неекзистуючі барьеры), *быти або не быти* (код вічного розгодования ся чоловіка). Штатность є тым найсилнішым імпульзом посилнёваня етнокультурной стабільности, но з приближно 5000 народів мать свою штатность лем дашто выше 200 – коло 2,5 процента. Перед сучасным світом лежать огромна работа заховати своє етнокультурне богатство. Філологове ту можуть зограти єдну з найважнішых ролей і вдяка лінгвокультурному выскуму языка. Тоты

можности мають і представителі малых народів, зато же в кождім языку, великого і малого народа, фунгують тоты істы законы. В кождім языку суть глубинны семіотічны значіня, котры характеризують ёго носителя. Великий німецький філолог фон Гумбольт назвав **язык душов народа**. Душу русиньского народа глядајме в ёго языку.

ПОЛЯНА

На тім місті бы єм хотів указати на дакотрых словах з мого регіону можности їх лінгвокултурного розбору. Єдно з найбогатшых етнокультурных слов у нашім селі є *поляна*. **Етімологія і історія** того слова походить зо слова *поле*, што значіть чоловіком освоєна, оброблена, скултурнена часть землі. Міджі старыма Славянами были племена *Древлянів*, котры жыли в лісах, в центрі їх способу жывота было полівніцтво, збераня плодів, но землю не обрабляли. Друге племя представляли *Поляне*, які жыли зо землі, котру обрабляли од давных часів. Їм ся приписує і заложіня Києва. Староруськы літописы говорять о частім неприязельстві міджі *Древлянами* і *Полянами*. Наше слово *поляна* мать тот істый повод – *оброблена земля*. Лемже їднать ся о тоту землю, котра ся косила, о луки, остатня часть обробленої землі были *ролі*. Нашы русиньскы предкове были главно пастырї. О способі взнику *поляны* і їх освоюваня говорять і назвы части хотаря – они рубали лісы (*Рубаниско*, *Рубане*) і выпалёвали (*Пыдопалінка*), на котрых ся вытваряли *поля* – *поляны*. Так vznikли *поляны* на містах даколишніх лісів, найчастіше во высше положєных містах, котры служыли главно на здобываня *сіна*. Наша *поляна* мать єдну з найблизшых асоціацій зо словом *сіно*, бо то був главный ужыток з нёй.

Около слова *поляна* ся вытваряють **лінгвокултурны асоціації**, за котрыма ся скрывать богатый етнокультурный фон. В першім ряді то значіть найглавніша часть року: *ходити на поляну* значіло цілу сістему робот і літнёго способу жывота: *косити*, *грабати*, *сушити*, *возити*, але і *співати*, *радовати ся*, *зукати*, *збирати лісны плоды*. З кождым з тых слов суть споєны далшы. Так, часослово *косити* мать богатый **асоціачный ряд**: *коса*, *ракушанка* (найліпша коса з твердої оцілі), *косиско*, *кіся*, *кушка*, *оселка*, *покіс*, *голити* (чісто косити), *кебысь цілый день тягав косу...* Кошіня мало главну асоціацію з „тяжков

хлопсков роботов“. О тім ся говорить в співанці:

*Так мі коса косит,
Аж мня в бочку болит,
Приде мила моя,
Та мі го загоїт.*

Косу требало часто *брусити*, кажды дві-три години *кленати*. В нашім селї суть, наприклад, родини *Кленковы*, што не є призви́ско, але другый антропонім, подля котрого ся люде познали ліпше, як подля призви́ска.

Часослово *грабати* ся росшырює словами: *граблиско*, *граблі*, *зубы* – *Мяря грабала*, *Кашия превертала* (іронія над єдним дідом, котрый ся хвалив, як добрі і далеко видів на жены зо своєї родини). З *грабанєм сіна* ся вяжуть далшы работы: *розбивати покосы* (жебы сіно ліпше схло), *складати до качала* (кідь уж было дость сухе – до векшого кругу), *робити валкы* (малы копкы до наруча), *складати до коп* (перед доджом, або кідь уж сіно мож было возити). *Недосушене сіно* ся з *коп* *росимярёвало*. *Высушене сіно* ся *накладало до воза, до драбин*. Жебы ся сіно до воза, до *драбин*, добрі уложыло, во возі ся *сіно доптало*, *главні требало добрі напучіти до бухів* (середня часть драбин, де были намісто *щєблів* тонкы ретязкы). Кідь уж драбины были наложены сіном, требало іщі *ограбати*, потім *навузовати*. *Павуз* мусив быти на верьху в середині фуры, на то ся давав дость великый позор. До такой *фуры* ся запрягали *коні або коровы* а требало з нёв *зыйти з поляны на драгу* („*дрыгу*“). З *луки*, з *поляны* ся сходило до *вывоза*, што были проглубены драгы *главні в лісі*. Притім ся мусило *гамовати*, на то были *ланцугы*, на *острых берегах* ся *гамовало на остро* (узел ланцуга ся зарізовав прямо до землі), на *нерівных драгах* ся *віз нераз поперевертав*, требало *крикати поміч*, *віз двигати*. Кідь уж была *фура* на „*дрыдзі*“, люде ся *здравили*, *учтиво* ся *звідовали*: *Сухе? Везете? Уж фэйронт?* *Фура сіна* ся *годнотила*, ці є *красна*, *гарда*, *велика*, *добрі і рівно запавузована*, або *лем мала*, *над драбины*, *криво запавузована*. Дома уж потмі ся *сіно змітовало з воза до пічылка*, або ся *выдавало на пентро*, *під стріху*, жебы ся іщі *досушыло*, жебы іщі *дошло*.

Так істо можеме вытворити асоціачный ряд з другыма базовыма словами і їх подробный popis вытварять конкретный образ **концепту**

поляна. Концепты нам помагають вытворити што найподробніший образ о кожній етнокультурі.

На *поляны* ішли цілы родини – мали там *хыжкы*, хыжы были в дедині. Там ся ночовало і газдовало часто ціле літо. Хлопи косили од скорого рана, іщі *за бріждія*, жены приходили за нима, *приносили їм їсти часто во відерках, котры были забалены в тлумаках, жебы варене їдло не выхолодло по двой і тройгодиновій дразі на верьхы, на вертебы, приходили з возами, дітми*. Кідь ся *покосило, пограбало, звело, сінны роботы ся скінчили*, но на поляні живот фунговав далше. *Поляны ся зазеленили новов травов, отавов*, котра ся на осінь косила іщі раз, або ся на покошених *полянах* пасли вівіці, яловина, коровы. Часто ся на *полянах* бачовало аж до осени, *городили ся кошары*, тым ся приправовали луку на далшый рік. На осінь і скоро на ярь ся ходило *вырівновати поправляти луку*, главно кідь на них были *копці, кыртовина*.

Асоціачный образ *поляны* ся росшырює піснями. І кідь *поляновы (сінны) роботы* были тяжкы, дединський чоловік знав собі оцінити **красу природы**, прекрасный вигляд далеко аж на Татры (около 30 кілометрів). Зо словом *поляна* є тісно споєна асоціація зо словом *гука-ти*. Молоды люде, главно дівчата, *вышли на верьх, з котрого їх было найліпше чути, і гукали*. В *гуканю* ся выядровали емоції радости, щастя, красы, покоя і сили. При других роботах, наприклад при *копаню груль*, таке *гуканя* сі не знаме представити. Тото своє красне душевне розположіня указовав чоловік і в **піснях**. Найзнаміша з них є:

*Поляна, поляна, вершком малёвана,
Хто же ей малёвав, фарбы не жаловав.
Поляна, поляна, на поляні копці,
Якы то прекрасны, тоты наши хлопці.*

Красота літнєй *поляны* мала силны асоціації з ласков:

*Ей, хлопци луку кошат,
Ей, жєны їсти ношат,
Ей, і я бы носила,
Ей, кед не мам фрайра.*

На нашы *поляны* ся тішыли і діти, бо в тім часі са ходило зберати главно *яфыры, ягоды, малины, гєгадзы, винічкы*. Около *полян* были *буковы і смєрековы лісы*. О силнім хлопови ся говорило, же є *хлоп як*

бук. Єдна наша *поляна* ся зве *Смерекова*. Нашы *поляны* мають і далшы назвы: *Клепова, Кривонякова, Канцирова, Білы Скалы, Шытник, Пашкова, Попова, Жолобки, Шырока*. Гнедь при нашім селі є хотарь *Пыд полянками*. З тых назвів мож вычітати далшы елементы народного жывота. Наприклад *Попова* патрила священикови, который тыж газдовав, но помагали му люде з дедины. Старшы люде споминають, як на нашы *поляны* і на *Попову* пришов облюбеный єпіскоп Гойдіч, як ся шумні знав поросправляти з нашыма людми.

Єдна лука ся у нас называць *Верглічкы*. Но на катаstralній мапі то не є помножный назывник, але другый пад од слова *Річка*, котре є названём нашого главного потока. З першой формы *Верх Річкы* так vznikнув народный топонім *Верглічкы*, і днесь нашы люде повідять: *Были сьме на Верглічках*, не на *Верху Річкы*. Іде о знамый яв **народной етімології**, тота назва ся вытворила фонетічныма змінами, при котрых споїня посліднєй фонемы першого слова *-х-* і першой фонемы другого слова *-р-* ся в народній речі змінило. На граніці указаных двох слов фонемы *хр* ся высловують тяжше, як звязаны фонемы *гл*, і так vznikли камюньскы *Вергличкы*.

Слово *поляна* ся силно вяже на наше село, мать в собі, як є указано выше, богате етнокультурне наповніня. Потверджує то і коментарь, который часто чітать М. Гиряк, кідь на радію *Патрія* поздравує камюньскых юбілантів. Слово *поляна* в ёго поздравнім слові можеме слухати часто.

ПОЛЯНЫ не камюньскы

Лінгвокультурный розбор языка ся збогатить при **порівнанню** культурной позиції того істого аналізованого слова-концепта в других регіонах. Як є знаме, в сусіднім русиньскім селі Орябина, котра є в культурнім змыслі найближше ку Камюнці, тыж мають *поляны*, но не такы великы. Мають і фолклорный колектив *Поляна*. Но далше сусідне русиньске село Литманова уж *поляны* не мать. Литманівці ходили на *майданы*, што дакотры авторы не поважують за славянське слово. З того ся дедукує, же предкове Литманівців пришли з тых областей, котры сусідили зо степныма неславянськыма народами, і того слово převзяли од них. Литманівці тыж співають тоту істу співанку, котру

і Камюнчане, лем намісто слова *поляна* мають слово *майданы*:

Майданы, майданы, веришком малёваны...

Подобну співанку чуємо в програми радія *Патрія*, де ся споминають мотив *малёваної поляны*, што потверджує асоціацію *поляны з красов*. Тот мотив є дость частый, што помагать декодувати одношіня Русинів ку своїй природі. Краса *поляны ся* порівнує з красов молодых людей, хлопців і дівчат:

*Поляна, поляна,
На поляні яма.
Хлопці бесідують,
Же я малёвана...*

Красна, *малёвана поляна* є народна метафора, котра ся вытворила під впливом ей літнєй фарєбности, кідь чоловік видів на ній зачатком літа перед кошінєм много квітя.

В других русиньских регіонах ся поужувать тыж слово *поляна*. Познаме назвы русиньских сел *Крайна Полянка, Нижня Полянка*, але тыж нерусиньских: *Блатна Полянка, Сечовска Полянка, Кошіцка Полянка*, докінца при Острави є *Остравска Полянка*. Можеме лем дедуковати, як vznikли тоты *Полянки*. В істім змыслі ся приближують вызнаму руського слова *Поляна*. В Росії *поляны* vznikали на рівнинах, не на горах. Єден час ся представителі называных *Полянок* регулярно стрічали – ай з обывателями приостравской *Полянки*. Ту можеме найти код глубокой історічної сполуприналежности людей, котры їх заложыли, выбудовали і довгы стороча жыли в селах з назвов *Полянка*. Ай здрібніла форма зо суфіксом *-к-* говорить о тім, же попри великих горьских *полянах* то были меншы части хотаря, перетворены скульптурнієм землі, ей змінов на *поле*.

В словеньській културі слово *поляна* мать значіня тыж *высоко положеной луки*, но не вшиткы такы *поляны ся* косили. Можеме сі спомянути знамы слова зо Сладковічового *Детвана*:

Stojí vysoká divá pol'ana...

Нашы *поляны „дики“* не были, як уж было указано высше, в наших представах о *поляні* в значній мірі переважають позитівны емоції, асоціації і образы.

Русский ассоциативный словарь при слові *поляна* мать асоціації, котры суть подобны, як і в нашім припаді, но не мать асоціації спо-

єны з горами, кошінєм, скорше лем з лісом, з лісныма плодами, з красов, з літом:

ПОЛЯНА – лесная, в лесу, зеленая, Ясная, солнечная, красивая, большая, лето, грибная, круглая, земляничная, ягодная...

Ту ся можеме приставити коло споїня *Поляна Ясная*, што є родне село, в яким ай пережив свій жывот, великий руський писатель Л. Н. Толстой. Є то властно тот істый мотив, што і при наших *Полянках* – выбудованя села на обробленій і приправеній землі. В руській культурі слово *поляна* ся вживать часто у здрібнілій формі з „пестливым“ суфіксом *-очк-*, чім ся творить красне слово *поляночка*. Тоты красны емоції видиме в руській народній спиванці, котра ся зачинать словами, де видиме споїня *сонічка* і *поляночки*, то суть тоты істы асоціації, што і во выше указанных русиньских поляновых співанках:

На солнечной поляночке...

Тыма істыма словами ся называють дакотры славности в Росії, котры ся подобають на нашы фестівалы. Но Руси часто говорят, же *торжества проходят на поляночке*. В новинках *Литераурная газета* (2007. № 30) такой на титулній сторінці є велика фотографія з такой фолклорной акції. Припоминать то кус наш свідницький фестівал і свідницький амфітеатер. Емоції посилює выше уведжений надпис з руськой співанкы. Окрем того автор крітізує руську телевізію, же ігнорує якраз такы культурны акції, в котрых жыє права народна культура.

При слові *поляна* в руській культурі не можеме обыйти руську літературу. *Словарь языка Пушкина* (2000) обсягує выштыкы слова, якы поужыв великий руський поет в своїх творах. При слові *поляна* суть уведжены ёго віршы, де *поляна* без сонця, при місяці-луні, прикрита хмарами-туманами є смутна-печальна:

Сквозь волнистые туманы,

Пробирается луна,

На печальные поляны,

Льет печально свет она.

В романі *Евгений Онегин* тыж найдеме слово *поляна*, котру в сні видить єдна з постав роману в зимушнім часі:

Ей снится, будто бы она

*Идет по **снеговой** поляне.*

Печальной мглой окружена.

А. Блок видить руськы *поляны* як єдну велику сучасть руського жывота, руськой природы, руськой культуры:

*Леса, поляны, и проселки и шоссе,
Наша русская дорога,
Наши русские туманы,
Наши шлесты в овсе.*

Красоту руськой поляны находиме в названю цукриків, де на прекрасній поляночці зберать плоды медвідь.

КОНЦЕПТ

Конкретне слово, котре має богаты етнокультурны асоціації, як в нашім припадї слово *поляна*, ся **концептуалізує**, витварять **етнокультурный концепт**. Концептом розумиме **главну бунку культуры у свідомости чоловіка**. Як сьме могли збачіти, про витворіння концепту потребуєме богаты і обективны zdroї, найчастіше то суть репрезентачны тексты. У великих культурах, як є споминана руська, вызначнов текстовов частєв концептуалізації є **умелецька література**, тексты знамых мыслителїв, історіків, журналістів, політіків і других авторів, які ся своїма текстами записали до народной культуры, котры суть шыроко знамы, на них ся одкликують наслідуючі покоління, з них ся беруть часто главны народны ідеї. Авторьскы тексты великих народів в етнокультурній концептуалізації ся доповняють главно **фолклором**. Малы народы праві тот доповнюючий етнокультурный zdroj мають як **главный**. Кідь то будеме апліковати к Русинам, так выразно нас репрезентують наші **співанкы**. Русиньскы мелодії суть знамы далеко за граніцями нашого регіону. За послідніх пятдесят років велику залугу на тім має М. Мачошкова, ПУЛЬС і други ёго солісты, композіторы, наші фестивалы, фолклорны ансамблі, народностне **высылання словеньского радія**, котры мають у нас великий **інтеграчный вызнам**. Через **фолклор** ся русиньска культура репрезентує **найвыразніше**. В наших співанках можеме найти богату систему русиньских концептів. Можеме перелистовати зборники русиньских співанок, котрых є дость, де найдеме тоты найтіпичнішы образы русиньской культуры. Выше єм споминав концепт *поляна* в Камюнці, но такісто в других селах суть співанкы зо словами о **своій природі**.

Языковы концепты русиньской природы суть єдным з найбогатшых здроїв познания нашої культуры. Лем сі припомняньме співанкы о *Маковіці, о Карпатах, о Бескидах*. Уж єм споминав, же в Орябині є ансамбель *Поляна*, подобный ансамбель в селі Якубяны ся называють *Кычера*, подля єдної горы в якубянськім хотарю. Выше 50-річний ансамбель в Камюнці ся зве *Барвінок*, подля красной фіаловой тягачой квіткы, з котрой ся іщі і днесь роблять покрейды на весіля про дружбів. В Пряшові є знамый фолклорный ансамбель *Карпатянин*. З тых, але і з многих далшых прикладів ся пересвідчуєме на научній основі о тім, же Русины суть од давных часів народ споєный барз тісно з **природов, з Карпатами. Ту найдеме найвєце наших оригінальных концептів.** Про лінгвокультурне скуманя языка, як коду етнокультуры, є барз потрібне вытворити **єрархію** етнокультурных концептів. Іщі раз ся жадать примомянути приклад руськой культуры, в котрій переважають літературны концепты. Руська культура ся поважує за літературоцентричну. Русиньска культура, як і культура других малых народів, є вєце основана на **концептах з фолклору**, котрый ся може тыж ділити. Барз важны суть **історічны концепты**, котры ся часто операють о штатны штруктуры і ідеї штатности. У малых народів історічны концепты не суть такы знамы, но они екзистують, лемже є їх тяжко глядати. Такісто можеме глядати концепты, котры ся вытваряють на основі перевзятых слов з других языків. Наприклад, слово-концепт *шыфа* обягує цілый ряд асоціацій о выстяговалєцтві наших людей главно в 19. і 20. ст..

ПЕРСПЕКТИВЫ ЕТНОКУЛЬТУРЫ

Днесь ся тоты найосновнішы наши коріні нарушують, ба нічать ся. Народ вымерать, кідь не може жыти в своїй первістній среді. Барз важным условієм реалной концептуалізації етнокультуры є ей **інтеграція**, культурна, політична, економічна, релігійозна. Малы народы, котры не мають свою штатность, суть і в культурнім змыслі в тяжкій позіції, чого наслідком є асіміляція. Є найосновнішым інтересом каждого штату, жебы підпоровав малы народы, котры сполувывтворюють культурне богатство каждого штату.

Перед пару роками вышла в Лондоні книга *Смерть культуры*, в

котрій ся говорить о тім, же кідь глобалізація буде продовжовати таким темпом як дотеперь, зо сучасных около пять тісяч языків остане лем пару сто. То є так істо, як кідь счезають з природы окремы сорты ростлин і звірят. Тоты ся заносять до червеной книги огрозеных сорт. Заникаючі народы суть на тім іщі гірше. То сі зачали усвідомлєвати, наприклад представителі англійської влады і вытворили програм обновлєваня кельтських языків у Великій Британії. Є притім парадоксом, же днешні Англічане хотять оживити тоты етнокультуры, народы котрых цілы стороча ліквідовали!

Таки крокы в рамках штатной політики можуть допомі при істім утриманю етнокультуры малых народів. Но як сьме могли видіти при концепті *поляна*, **наипевніше ядро культуры ся вытварять в господарьскім животі, котрый мать своє етнокультурне коріня**. Історічним фундаментом господарьского живота Русинів было польногосподарство в горьских областях, в Карпатах, главно хов овец, коров, около якого ся вытваряло дрібне родинне господарство. Конкретный виробный способ ся доповнєвав лінгвокультуров з богатыма текстами, співанками, обрядами, обычаями, а вшытко то тварило певный цілорічний цікл по цілы стороча. Тоту русиньску виробну етнокультуру нарушыла колективізація а в нашім часі ся економічний фундамент русиньской культуры практично зліквідовав. Карпаты суть без людей, зароснуты буряном, *хлопи луки не косят, жены їсти не носят, поляны уж не сут малєваны*. А кідь їх ай косить даякий величезый трактор, так лем зато, же нас фотять з дружіці, бо за таке кошнія дістанеме дотації. На наших *полянах* остали порожні хыжки, часто розбиты, не стрітите чоловіка, лем даяких, найчастіше польских туристів. В первістно русиньскім лемківскім селі Явырки жыють іщі двоє Русины, котры споминають зо смутком на акцію *Вісла* і на остатні ліквідачны політичны крокы проти них. Кожоденный живот наших людей ніч не припоминать животный способ наших предків, котры нашу культуру вытворили. Способ сучасного живота ся концептуалізує в слові *глобалізація*, котра постигує вшыткы культуры. Всягды є тот істый способ výroby, тот істый способ реалізації вольного часу, тот істый способ обрядів, тот істый способ обліканя, стравання, баваня, лічіння. В условиях такой *глобалізації* выріс етнічно неідентифікователный тіп днешнього чоловіка, што є досправды

смерть культури, котра страчає етнічні фундаменти. Образно можемо повісти, же світ зачинає оволадати *чоловік в рифлях і трічку з мобілом в єдній руці а гамбургером в другій*. В тій єдностранній монокультурі **гомо етнікус** не може пережити. Тоты песімістичны слова представляють реаліту, но ай так перед нами стоїть вопрос:

ШТО ДАЛШЕ?

Знама словенська перекладателька з чінського языка до словенського говорить, же чінська культура ся заховала уж пять тисяч років, главно вдяка тому, же абсолютна векшына обывательства в Чіні цілы тисячроча ся тримала землі. Чоловік і земля є в тім найшыршім змыслі ядром культуры. Европска унія становлять певны квоты, в рамках котрых в польногосподарстві може робити в кожій країні лем пару процент людей. Но ліквідація етнокультурной основы výroby є цілосвітовий процес, тым же перед філологами стоїть найважніша задача – захранити, што ся дасть. Тото, што зникає, або уж зникло, як є культурный концепт нашої *поляны*, треба записати, што найподробніше **здокументувати**. Переважно ся в нашій етнокультурній роботі концентруєме на язык, фолклор, історію, што є барз заслужне, але є неменше потрібне спознати коріня нашої **выробной культуры**. Главно по наших селах жыють іщі люде старшого покоління, котры собі памятають дость подробно способ господарства і жывота наших предків. Кібы єм ся вернув зясь до моєго села, так бы ся міг розробити тот способ через концепт *дрытарь*, што выразно доповнѣвав жытот наших жытелів аж до 50. – 60. років 20. стороча. Істо ся найде в кождім регіоні много подобных базовых слов-концептів, розбор котрых нам поможе заховати ходем в пасівній формі знаня о богатстві русиньской культуры в тім найшыршім змыслі. Таки выскумы бы ся могли робити ай в таких ізованих первістно русиньских селах, як є Пача при Рожняві ці Гачава недалеко Турні над Бодвов. В языку, главно старших обывателів суть слова, котры представляють зникаюче богатство нашого народа.

Недавно была написана монографія М. Чіжмаровой (2007), в котрій ся авторка інтересує ботанічними назвами в наших селах. В них находиме в першім ряді образность і метафорічність нашого язы-

ка. Ту ся жадать цітовати з даной роботы: „*Niektoré botanické názvy sú motivované miestom výskytu rastliny. Napríklad nezábudku močiarnu v skúmanom nárečí nazývajú žabí očka*“ (Čižmárová, 2007, s. 37). Етнокультурне багатство находиме, главно в споїню чоловіка і природи, но в нашім часі ся то явно нарушать, а і тот приклад сі жадать од нас заховати што найвеце лінгвокультурных познатків.

Література

- ВОРОБЬЕВ, В.В.: *Лингвокультурология. Теория и методы*. Москва : Издательство РУДН, 1997.
- КАМЁНКА. Братіслава : Словацьке педагогічне видавництво, 1982.
- КСЕНЯК, М.: *Байкы*. Пряшів : Сполок русиньских писателів Словеньска, 2006.
- КУЗМЯКОВА, А.: *Фольварк на красным мыййцу є. Зборник страянских співанок*. Пряшів : Русиньска оброда, 2005.
- ЛАДИЖИНСКИ, И.: *Карпатороссы в Еуропи і Америци. Примир Камёнка*. Кливленд, 1940.
- МАГОЧІЙ, П. Р. (MAGOSCI P. R.): *Русины на Словенську (Rusini na Slovensku)*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.
- МАСЛОВА, В.А.: *Лингвокультурология*. Москва : Academia, 2004.
- МУШИНКА, М.: *Голоси предків*. Пряшів 2002.
- ČIŽMÁROVÁ, M.: *Botanické názvy v ukrajinských nárečiach východného Slovenska*. In: www.pulib.sk. Prešov 2007.
- PATARÁKOVÁ, H.: *Zborník k 55. výročiu novej školy v obci Kamienka*. Kamienka 2006.

Проблемы акцентологии з погляду нормативности і практики

Кветослава КОПОРОВА

*(Институт региональных и народностных исследований
Пряшівской універзиты, Словакия)*

Abstrakt

Za základ kodifikovanej podoby rusínskeho jazyka bola vzatá skupina dialektov, v ktorých sa zachoval voľný a pohyblivý prízvuk. Pre niektorých používateľov jazyka, hlavne pre tých, ktorí pochádzajú z iných nárečových oblastí, je taký prízvuk neprirodený, lebo oni pod vplyvom západného jazykového areálu (najmä poľského jazyka) majú v mnohých slovách prízvuk na predposlednej slabike (na tzv. penultime).

Nadväzujúc na referát Jazyk profesionálneho rusínskeho divadla, v ktorom analyzujeme ako jednu z najčastejších príčin porušovania noriem správnej výslovnosti akcentáciu, sme sa pokúsili pre používateľov rusínskeho spisovného jazyka vytvoriť ako pomôcku niekoľko pravidiel, ktoré by im boli nápomocné pri správnom kladení prízvuku v kodifikovanej podobe rusínskeho jazyka. Tieto pravidlá by mali poslúžiť všetkým, ktorí prezentujú rusínsky jazyk na profesionálnej úrovni, teda nielen hercom v divadle, ale aj redaktorom v Národnostno-etnickom vysielaní Slovenského rozhlasu, národnostnom vysielaní Slovenskej televízie a v neposlednom rade aj učiteľom rusínskeho jazyka a kultúry na všetkých stupňoch škôl všade tam, kde sa začalo s jeho výučbou.

Abstract

As the fundamentals of the codified form of Rusyn language, a group of those dialects was selected in which free and fluctuating stress has been preserved. For some language users, especially those who come from regions where other dialects are spoken, such stress seems unnatural, as they, influenced by the western language area (especially the Polish language) place the stress onto the last but one syllable (so-called penultimate).

Referring to the paper entitled “The language of the professional Rusyn theatre”, which analyses stress placement as one of the most common ways of breaking the rules of correct pronunciation, we have tried to help users of standard Rusyn by setting a number of ground rules, which they could refer to when placing stress within the codified form of Rusyn. These rules should serve everybody, who presents the Rusyn language in professional spheres. This concerns not only theatre actors, but also presenters in ethnic broadcasting of Slovak Radio, ethnic broadcasting of Slovak Television and, lest we forget, teachers of Rusyn language and culture at all those stages of education where it has been introduced.

Русинський діалектний ареал виходного Словеньска ся подля акцентологічної шпеціфічності ділить на дві основны части – **выходну** і **западну**. Про выходну часть є характерный **вольный** (різномістный) і **погыбливый** (движный) притиск, респ. акцент. Тот є характерный і про виходославянську групу языків. Западна група русинських діалектів є характерна **сталым** (або фіксьным) **акцентом**, стабілізованим на другім складі од кінця, тзв. пароксітоном або пенултімом. Такий притиск є характерный і про виходословеньскы діалекты, з вынятком сотацькых. Кідь у виходій групі русинських діалектів притиск мать і діштінктивну (змыслороспознаваючу) функцію, то значіть, він є фонологічно релевантний, то в западній він стратив тоту особитость, внаслідку чого ся став фонологічно ірелевантним (так як то є в групі западославянських языків, правда, з дакотрыма вынятками, напр. в словеньскім языку словны споїня тіпу: *zahla som* – *za hlasom*, *zviaera lasom* – *zvierala som*; тоты припады ся але розумлять як тактовы споїня, при котрых про ліпше порозуміння семантикы мать притиск релевантну прозодічну функцію). То значіть, же западну групу русинських діалектів мож поважовати подля акцентологічного опису як шпеціфічний діалектний масив в рамках групи виходославянських языків. Інакше повіджено, тота група діалектів з погляду акцентології набрала на себе в значній мірі вплив сусіднього западославянського языкового ареалу (главно польського языка, в котрім є притиск на пенултімі).

За основу кодифікованої подобы русинського языка був взятий

переходный говор між двом територіально найросширенішима діалектами – западоземплінським і виходоземплінським, котры ся považують за переходны діалекты од лемківських ку середнєкарпатським, з перевагов языковых явів підкарпатських діалектів, де суть захованы виходославянськы языковы явы, враховано явів акцентологічных. То значить, в кодифікованій подобі языка є акцент вольный (різномістный) і погыбливый (движный) а мать, як сьме выше спомянули, і діштінктивну функцію. Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є закріплений на єднім складі, але в розлічных словах є на розлічных складах (на першім – *вóда, пáва*, може быти на другім – *писáти, мотáти*, або на третім – *полиváти, начатýй*, але і на четвертім – *поперепісовати, поперекру́човати...*). Тоту свою позицію притиск звичайно утримує і у парадігмі. Лемже у групі виходославянських языків, не вихабляючі притім русинський язык, суть припады, де притиск у парадігмі переходить з єдної части слова на іншу, што вказує на ёго погыбливость (движность), напр.: *но́га – на но́зі*, але (копнути) *з ногóв, шти́рі – (о) чотырёх, писáти – вы́писати – выпі́совати – позапíсовати*.

Слідуючі презентацію устной подобы русинського языка в медіалній комунікації, але і в сценічно-умельцькій сфері (ту треба підкреслити, же бісида є о професіональных працівниках, котры обслуговують русинський языковый простор) мож конштатовати, же єдним з найважнішых порушінь орфоепічных норм є несправне акцентованя. Зато бы сьме ся хотіли заміряти якраз на тот проблем і якимесь способом допомогти к ёго рішіню. Думку доцента Василя Ябура створити акцентологічны тіпы (часточно ся тов проблематіков занимать в матеріалі *Де класти притиск в єднотливых тіпах слов*, Рукопис, 2007) попробуєме зоставити дакілько акцентологічных тіпів, котры бы были добрым помічником при справнім акцентованю, або при справнім даваню притисків, так, як то велить языкова норма.

При творіню нижеуведжених акцентологічных тіпів сьме ся іншпіровали говоренов подобов русинського языка на сцені професіонального русинського театру – *Театру А. Духновича* у Пряшові, як і русинським народностно-етнічним высыланєм радіа *Патрія*. З репертоару театру сьме сі выбрали пєсы з початку 90-тых років, коли театр поступно одходив од українського языка і зачав ставляти на

сцені пєсы по русиньскы: *Агафія, старого попа дівка* в перекладі до русиньського языка Я. Сисака і *Женитва* – в перекладі Ш. Сухого; з репертоару другой половины 90-тых років: *Кырвава свадьба* – переклад В. Турок; аж по найновшы титулы з театралной сезоны 2006/2007: приповідка *Нєслухняный Юрко* авторкы З. Галямовой і монодрама *О ревуар* – переклад В. Купка. Што ся тыкать ТАД, за нами слідований період ся язык герців на сцені якось выразно не змінив, скорше ся модіфікує в залежности од того, хто є автором перекладу до русиньського языка і до какой міры тот перекладатель владіє кодифікованов нормов. Русиньске народностне высыланя радія Патрія слідуєме од ёго взнику в апрілю 2002, кідь офіціално половина програму про народностну меншину Русинів зачала ся высылати по русиньскы а друга половина зістала так як то было в минулости – по українськы. Хоць од того часу настали істы зміны к ліпшому, але многы акцентологічны хыбы ся повторяють і видить ся, же редакторкы русиньського тіму набыли істый языковый стереотіп, котрого бы ся было добрі позбавити.

На основі конкретных найчастіше порушованых норм справной акцентації в єднотливых словах або словных споїнях сьме попробовали вытворити акцентологічны тіпы – подля єднотливых частей речі.

Часослово (вербум)

Ёго основнов словниковов формов є інфінітив. Таку подобу найдеме і з визначеным притиском на конкретнім складі в орфографічнім словнику (1994), наприклад, часослова з притиском на першім складі (тзв. ініціалный притиск): *стрі́ляти, трі́мати, хра́мати, гѣ́зити ся, дры́ляти, дзѣ́бати, грі́ти* і т. д., з притиском на другім складі: *коси́ти, міши́ати, вари́ти, копа́ти, мача́ти* і т. д., з притиском на третім складі: *поли́вати, малѣ́вати, за́прігати, вы́шива́ти, ра́павіти, поза́капчовати*, на четвертім складі: *по́перепісoвати, по́переду́мовати, по́переварѣвати*, найдуть ся і слова з притиском на пятім складі: *по́переплі́тати, по́переверт́ати*. Є і група часослов, в котрых є притиск на посліднім складі (оксітонічний притиск), напр.: *сте́чі ся, за́прячі, воло́чі, мочі́, лячі́*, або слова *зача́ти, най́ти, бос́ти, взя́ти, скуб́ти*.

Як ся в тім визнати, в котрых часословах де треба поставити притиск? Про тых поужывателів языка, котры походять з области, яка

была взята за основу кодифікованої подоби языка, не робить ніякий проблем справно висловити притиск і в таких припадах слов, в котрых у парадімі ся мінить позиція притиску, бо є то про них природне, так комунікують од народжіня. Але што Русины з других языковых областей або і жителі других народностей, котры ся хотять научіти літературну подобу русиньского языка? Про них попробуєме створити акцентологічны тіпы, якы фунгують в устній подобі діалектів, взятых за основу кодифікованого русиньского языка.

1. В часословах, котры мають в інфінітиві закінчіня на **-чи**, напр.: *стричі, мочі, товчі, січі* і так дале, є все притиск на **посліднім** складі (тзв. оксітонічний притиск). З того правила творить выняток лем слово *верéчі*, в котрім є притиск на передпосліднім складі (пенултімі), напр.: (*верéчі калап під ноги*). Акцент в тых часословах зістає на посліднім складі і при творіню минулого часу, напр. *нік – некля – некло – некли*, але і при творіню як простой, так і зложеної форми будучого часу, напр.: *буду печі – напечу, буду товчі – натовчу, буду січі – посічу, буду ся стричі – встрижу ся*.

2. У выштыках часослов, котры выражають заперечіня, притиск звыкне быти все на часослові, а не на негуючій частці, напр.: *не міг, не знав, не чув, не хотів, не писав, не парадив ся, не любів, не порадив ...* Дакотры поужывателі языка під впливом западного языкового ареалу (главно сусіднього польского языка) суть схылны в єдноскладовых часословах притиск переносити на негуючу частку (на передпослідній склад, або пенултімум), напр.: *не міг, не знав, не чув, не рік, не пю, не гварь* і т. д.

3. Часослова завершеного виду, котры ся творять од часослов незавершеного виду предпонков (префіксом) **вы-** мають все притиск на **префіксі** (ініціалный притиск): напр.: *тримати – вы́тримати* (а не *вытрима́ти*), *думати – вы́думати* (не *выдумати́*), *ламати – вы́ламати* (не *выламати́*), *толочити – вы́толочити* (не *вытолочити́*), *рости – вы́рости* (не *вырости́*), *копати* (з мотыков) – *вы́копати* (не *выкопати́*), так істо і в слові *копати* (з ногов) – *вы́копати ...* Тот яв фунгує лем при творіню завершеного виду. Кідь од тых часослов твориме назад незавершений вид, притиск ся з префікса переміщує подля порядку на другый склад, напр.: *вы́думати – вы́думовати, вы́писати – вы́писовати, вы́ламати – вы́ламовати* або *вы́ла́млёвати*, но даколи

є і на третім, напр.: *вы́рости* – *выроста́ти*, *вы́прячі* – *выпряга́ти*, *высі́чі* – *высіка́ти*, *вы́пріти* – *выпріва́ти*, а найдуться і слова, де тот притискся пересуватися на четвертий склад: *вы́волочі* – *выволіка́ти*.

4. У парадігмі сі притиск звичайно утримує свою позицію. То значить, же:

а) кідь є притиск в інфінітиві часослова подля порядку на першій складі, буде так і у формах минулого часу, напр.: *трима́в* – *тримала* – *тримало* – *тримали* (а не *трима́ли*), *дзё́бати* – *дзё́бав* – *дзё́бала* – *дзё́бало* – *дзё́бали* (а не *дзё́ба́ли*), *ко́ртати* – *ко́ртав* – *ко́ртала* – *ко́ртало* – *ко́ртили* (а не *ко́рта́ли*);

б) кідь є притиск в інфінітиві на другій словній складі, буде так і у формах минулого часу, напр.: *коси́ти* – *коси́в* – *коси́ла* – *коси́ло* – *коси́ли* (а не *ко́сив*), *люби́ти* – *любив* – *люби́ла* – *люби́ло* – *люби́ли* (а не *лю́бив*);

в) кідь є притиск в інфінітиві на третій складі, буде так істо і у формах минулого часу, напр.: *танце́вати* – *танце́вав* – *танце́вала* – *танце́вало* – *танце́вали* (а не *танце́вав*), *заплі́тати* – *заплі́тав* – *заплі́тала* – *заплі́тало* – *заплі́тали* (а не *заплі́тав*);

г) кідь є притиск в інфінітиві на четвертій складі, так буде і у формах минулого часу, напр.: *конопа́дити* – *конопа́див* – *конопа́дила* – *конопа́дило* – *конопа́дили* (не *конопа́див*), *поневи́ряти ся* – *поневи́рjав ся* – *поневи́рjала ся* – *поневи́рjало ся*, *поневи́ряли ся* (не *поневи́рjав ся*).

д) кідь є притиск в інфінітиві на послідній складі, так істо то буде і у формах минулого часу, напр.: *лячи́* – *ліг* – *легла́* – *легло́* – *легли́* (не *ле́гла*), *сі́чі* – *сік* – *сікла́* – *сікло́* – *сікли́* (не *сі́кли*), *прий́ти* – *пришо́в* – *пришла́* – *пришло́* – *пришли́* (не *пришо́в*).

Тот принцип захованя міста притиску фунгує в обидвох тіпах форм минулого часу. Напр.: кідь будеме творити минулый час од інфінітиву *печи́*, так проста форма буде: *я пі́к*, *ты пі́к*, *він пі́к*, *она пекла́*, *оно пекло́* *они пекли́* (не *оно пе́кло*), а зложена форма буде тыж з притиском на послідній складі: *пі́к єм*, *пекла́ єм*, *пекло́ єм*, *пекли́ сьме*, *пекли́ сьте*, *пекли́*. Так істо то буде і в кондіціоналі: *я бы пі́к*, *я бы пекла́*, *він бы пі́к*, *она/вна бы пекла́*, як і в зложеній формі: *пекла́ бы єм*, *пекли́ бы сьме*.

5. В кодифікованій подобі русинського языка у формі розказового способу часослов все буде притиск на послідній складі часослова,

яке бы оно не было довге, напр.: *спáти* – *спій!*, *заспáти* – *заспій!*, *збудити ся* – *збۇдь ся!* *збуджáти ся* – *збуджáй ся!*, *зострашити ся* – *зостра́ш ся!*, *замёрзнути* – *замерзний!* І ту суть дакотры поужывателі языка схылны к пенулітмівій акцентації, напр.: *Збۇджай ся!* *Скочáний!* *Зáпаль свѣтло!* *Порáхуй грóшы!* *Зáспий уж конéчні!* Тото правило платить у формах завершеного виду часослов, формы незавершеного виду ся в переважній векшынї тому правилу не піддають, напр.: *стúкати* – *стúкай!* (але *стукний!*), *чítати* – *чítай!*, *ця́пкати* – *ця́пкай!* (але *цяпний!*), *смóркати* – *смóркай!* (але *сморкний!*), *спúджати ся* – *спúджай ся!* *трíмати* – *трíмай!*, *вечéрати* – *вечéрай!* *перевáлэвати ся* – *перевáлуй ся!* (але *перевáль ся!*), *перекрúчовати* – *перекрúчуй!* (але *перекрúть!*), *перемíтовати* – *перемíтуй!* (але *перемéч!*), *позакáпчовати* – *позакáпчуй!*, *порозмíтовати* – *порозмíтуй!*, *порозмáщовати* – *порозмáщуй!*). Но нашли сьме і дакілька часослов, де тото правило платить в обидвох видах, напр.: *замерзний!* і *замерзáй!*, *поллій!* і *поливáй!* *збۇдь ся!* і *збуджáй ся!* *стéч ся!* і *стіка́й ся!*

Придавник (адьсктівум)

Придавник є характерізований як повнозначне змінне слово, котре передавать ознаку (властность) предметів у формі залежности од назывників у категоріях роду, чісла і паду. Орфографічний словник уводить придавники у формі єднотного чісла мужского роду, у якостных придавників є уведжена і форма утвореного присловника (адвербія) на -о або -і, напр.: *веселый*; -о (што значить, же од придавника *веселый* мож утворити присловник *весело*). І ту, на основі найчастіше порушованих норм правилной высловности сьме попробовали створити такы акцентологічны тіпы:

1. У групі якостных придавників, котрым мож найти протиставну пару, фунгує і притиск протиставно, напр.: *дурный* – *мудрый* (а не *мұдый*), *великий* – *малый* (не *мáлый*), *старый* – *новый*, але і *молодой* (не *нóвый*, *молóдой*), *добрый* – *планый* (не *плáный*), *красный* – *брыдкий* (не *бры́дкий*), *высокий* – *низкий* (не *нізкий*). Не фунгує то універзално, є і пару придавників, де обидві формы мають притиск однако, но в тых припадах він звыкне быти оксітонічний: *легкий* – *тяжкий*, *смутный* – *веселый*, а не *весéлый*, *тя́жкий*, *смұтный*, *лéгкий*... Подобно як у часослов, і ту платить правило, же притиск

ся не мінить ани у парадігмі, напр.: *доб́рый – доб́рого* (не *добрóго*) – *доб́рому* (не *добрóму*) – *доб́рого* – *доб́рим* – з *доб́рым*. Так істо то буде і в плуралі: *доб́ры – доб́рых – доб́рым – доб́рых – доб́рых – з доб́рыма* (не з *добрýма*).

2. Правило немінности притиску у парадігмі мож росшырити на вшыткы придавники, то значіть, же кідь у орфографічнім словнику маме вызначений придавник в єднотнім чіслі мужского роду з притиском на першім складі, притиск буде на першім складі і в парадігмі, напр.: *бі́лый – бі́лого* (не *білóго*) – *бі́лому* (не *білóму*) – *бі́лый – бі́лім – з бі́лым*, так істо і в множнім чіслі: *бі́лы – бі́лых – бі́лым – бі́лы – бі́лых – з бі́лыма* (не з *білýма*), придавники з притиском на другім складі: *ледóвый – ледóвого* (не *ледовóго*) – *ледóвому – ледóвого – ледóвім – з ледóвым*, з притиском на третім складі: *гаи́штанóвый – гаи́штанóвого* (не *гаиштановóго*) – *гаи́штанóвому* (не *гаиштановóму*) – *гаи́штанóвого – гаи́штанóвім – з гаи́штанóвым*.

3. В орфографічнім словнику не найдеме присвойны придавники, але ту платить правило, же притиск у присвойных придавниках буде все там, де є притиск в назывнику, од котрого сьме придавник утворили, напр.: од назывника *сестра́* з притиском на посліднім складі, буде придавник мати притиск на посліднім складі – *сестри́н* (а не *сестрин*), *ня́нько – ня́нькове* (сердце) (не *нянькóве*), *ді́до – ді́довы* (окулярі) (а не *дідóвы*), *кама́рат – кама́ратів* (ножик) (ту часто настає хыба в акцентації назывника у номінатіві, кідь ся намісто *кама́рат* высловує – *камáрат*, але акцент у придавнику уж є справный – *кама́ратів* (ножик)).

4. Якостны придавники, як знаме, ся і ступнюють, то значіть, мож нима выразити різный ступінь якости. Ту сі мож запам'ятати правило, же в придавниках найвысшого ступня (суперлатіву), котры ся творять за помочі префікса *най-*, буде притиск якраз на тім префіксі, напр.: *доб́рый – найлі́пший* (не *найлі́пшый*), *весел́ый – найвесели́ый* (не *найвесел́шый*), *тонќый – найтонши́ый* (не *найто́ншый*), *малы́й – найменши́ый* (не *найме́ншый*). І в тім припаді, як і в других платить правило немінности притиску у парадігмі: *най́менши́ый – най́меншиого – най́меншиому – най́меншиого – най́меншім – з най́меншиым*. Тото правило платить і в припаді творіння максіمالного прояву якости, твореного за помочі часткы/префікса *як-*. І в таких придавниках буде притиск

на префіксі *най-*, напр.: *якнайліпшы́й, якнайвысшы́й, якнайменшы́й* і т. д.

Таких акцентологічних типів самособов буде треба поступно створити веце, а то нелем про часослова і придавники, але і про другы части речі, бо попри другых порушованиях норм справной высьловности, як было спомянуते на зачатку нашого реферату, проблем несправной акцентації ся явить найвыпуклішым у великой части поужывателів списовного русиньского языка. Усвідомлюеме сі притім, же тот процес не буде легкый, бо кідь про єдну часть поужывателів языка (тоту, што жые на теріторії, яка была взята за основу кодифікації) є такый притиск природым явом, так ся учили акцентовати од народжіня, про другу часть є то неприродне, не є їм то властне і дуже тяжко ся їм така акцентація буде принимати. Мы ани не претендуеме на то, жебы сьме примушовали вшыткых ужывателів языка в їх каждоденній комунікації хосновати списовну подобу русиньского языка, враховано справной акцентації. Беспохыбы ани Штур при кодифікації списовной подобы словеньского языка не базовав на тім, жебы вшыткы Словацы справно, подля орфоепічной нормы, высьловлєвали напр.: шыроке „ä“ в таких словах як *mäso, päst', žriebä* і т. д., но такы професіональны поужывателі языка, як артiсты театру Йонаша Заборьского наісто ку такій орфоепії намагають ся приближовати якнайвеце, бо прояв културности языка каждого народа праві в таких сферах народно-културного жывота каждого народа має найоптiмалнішый простор вказати ся у повній параді. Зато єм пересвідчена, же якраз Театер Александра Духновіча, як і русиньске высьлання радiа *Патрiя*, але і народностне высьлання в телевізії мало бы наш iщі лем недавно знормований русиньскый язык (12 років у жывоті языка є куртый перiод) презентовати так, жебы не было нияких похыбностей о тім, же русиньскый язык є достойным комунікачным iнструментом про ёго поужывателів – Русинів, же мать достаток выразовых засобів про вшыткы сферы културно-сполоченьского жывота, але і з формального боку же є знормований подля певных правил, котры нам треба дотримовати. Тоты iнституції бы мали быти репрезентантами і пропагаторами літературного языка як найвысшой формы народного языка Русинів.

Література

- VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns/Jazyk slovenských Rusínov*. New York: Columbia University Press, 2000.
- ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Говор Замішанців*. In: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, III, Львів 1894.
- ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Знадоби для пізнання угорско-руських говорів*. In: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, XXVII, 1, Львів 1899, XL, 2, 1901.
- ВЕРХРАТСЬКИЙ, І.: *Про говор галицьких лемків*. In: *Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка*, т. V, Львів 1902.
- GEROVSKIJ, G.: *Jazyk Podkarpatské Rusi*. In: *Československá vlastivěda, díl III, Jazyk*. Praha 1934.
- ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів 1991.
- ЛАТТА, В.: *Українська діалектологія і ономастика (збірник статей)*, Київ: АН УРСР, 1964, с. 108 – 116.
- ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*. Praha: Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu, 1938.
- PLIŠKOVÁ, A.: *Списовный язык карпатских Русинів: проблемы становления, кодификации, акцентации и сфер функционирования*. Dizertačná práca. Bratislava: SAV, 2006.
- SABOL, J., ZIMMERMANN, J.: *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ, 1994.
- SABOL, J.: *Kultúra hovoreného slova*. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ, 1989, с. 66 – 78.
- ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *II. Літературний язык. Пряшівська Русь*. In: MAGOCSI P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Institut Filologii Polskiej, с. 147 – 209.
- ЯБУР, В.: *Притиск в русиньскім языку*. Manuscript 2007.
- ЯБУР, В.: *Русинський язык (выбраны капітолы)/Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: MPC, 2004.
- ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх шкіл із навчаньм русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002.
- ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 1. – 4. класы середніх шкіл із навчаньм русиньским і з навчаньм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.
- ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчаньм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

Комлошскі варіант русинського языка – актуална сітуація і перспективи

Гергей БЕНЕДЕК

(Інститут славянської і балтської філології Університету
Лоранда Етвеша в Будапешті, Мадярьско)

Abstrakt

Rusíni žijúci na území dnešného Maďarska hovoria na rozličných nárečiach. Nárečie Rusínov dediny Komlóška i okolitej oblasti severo-východného Maďarska vzniklo následkom miešania rozličných nárečí v priebehu storočí. Normovanie spisovného jazyka na základe už existujúceho projektu prispeje v budúcnosti k používaniu literárneho jazyka v škole i v spisovnej literatúre.

Abstract

Rusyns on the territory of present-day Hungary speak several dialects. One of them is the Carpato-Rusyn dialect spoken in the village Komlóška and the surrounding area in the north-east Hungary. This idiom has been formed as a mixture of several dialects throughout the centuries. The rules of its normalized written language make it possible for the native speakers to use the literary Rusyn language at school and in literature as well.

На Мадярськiм екзiстуют три варiанти русинського языка: мучоньскi, комлошкi варiанти автохтонних Русинох i пiдкарпатскi язикивi варiант Русинох, котри ша народили на Пiдкарпатю, але ша перестягували до Мадярського найме у двох послiдних дешатьрочох.

Мучоньскі варіант русинского языка¹

Діалект валалу Мучонь подля Й. Штолца² і П. Кірая³ є діалект виходословенского тіпу. Предки русинских жителѣх Мучоня і інших валалох области ша перестягували до того регіона з виходного Словенска у 18. сторочі. У карпатскей домовині вони бешідували іщі долги час „по рускі”, т. є. по русинскі, але їх материн язык ша поступно словакізувал, заховаючи почетни русински языкови яви. Русине привезли зо собом тот „словакізувані” родні язык до мучоньскей области. Єдна часть жительствова ша пізніше стягувала далше до Войводини, де ша дефінітивне ушадилла. Сполочним поводом мучоньских і войводинских Руснакох ша висветлює близкість їх діалектох. Зато є природне, же мучоньски Русине будут у писмі і у виучувані чкоряох аї у будучности акцептувати нови норми писмености войводинского варіанта.

Підкарпатскі варіант русинского языка на Мадярскім

Русине, котри ша народили і жили у минулости на Підкарпатю і нешка жиют на Мадярскім, хоснуют и писомних публікаціях тот варіант/діалект, котрі вони „привезли” зо собом зо своєї отчизни. То значіт, же вони решпектуют списовни форми/норми родного діалекту. Зато є природне, же Русине підкарпатского походжіня у будучности ша будут орієнтувати подля консенсусу языковедцох Підкарпатя односно зномованого літературного языка.

Комлошскі варіант русинского языка⁴

Під комлошским варіантом треба розуміти нелем бешіду жителѣх валалу Комлош, але аї язык Русиных, котри ша народили у Комлоші,

1 БЕНЕДЕК, Г.: II. Літературный язык. Мадярьско. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Opole 2004*, s. 263 – 265.

2 ŠTOLC, J.: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava 1949.*

3 КІРАЙ, П.: О переходно-восточно-словацком-карпато-угорском диалекте в Венгрии. In: *IV Международный съезд славистов, Славянская филология: сборник статей, том III, Москва 1958; FÜGEDY, E., GREGOR, F., KIRÁLY, P.: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť 1993.*

4 БЕНЕДЕК, Г.: II. Літературный язык. Мадярьско. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Opole 2004*, s. 265 – 275.

але почас рокох ша перестягували до інших валалох і варошох (містох) північно-виходного Мадярского, або до Будапешту найме у послидніх дешатьрокох.

Векшина предкох русинских жителѣх Комлошу і інших валалох области пришли до північно-виходного Мадярского з русинско-словенско-польского языкового ареала (жупи Шаріш, Земплін, Спиш), аї з Галіції найме у першей половіці 18. стороча. Комлошскі діалект vznikнул наслідком поступного сплинутя/помішання розлічних діалектох на протяжіню сторочох у географічней і етнічней ізолюваности од шитких славянских языкох, діалектох. Зато комлошска бешіда має цалком шпеціфічні/індивідуалні характер. Почас своєї розвою тот діалект шол окреим путєм і витворил таки фонетічні, морфологічні і лексікальні свойскости, котри не екзистують у жаднім русинським діалекті. Комлошску бешіду характерізує упрощіня, уніфікація алтернатівних формох і вплив аналогії, напр. у інфінітиві часослова *вжати*, *возму*, *возмеш*, *возмут* ша росширує уж форма *возмутити*. Зато про комлошскі списовні варіант не є адекватна норматівна граматіка або правопис лемківського, пряшівського, підкарпатского або войводинского тіпу. Кед єм ша ангажував написати розділ о мадярских Русинох про книжку *Русинський язык*,⁵ єм мал передошитким створити „норматівну” граматіку і правила правопису. Лем на основі научней аналізі языкових явох було можно роскрити і описати внуторні языкови законитости і языкову сістему діалекту. Найтяжше було сістематізуваня класох часослова. Конєц-кінцох вишло, же сут коло 35 – 40 підкласи часованя. Сінхронні опис сучасней бешіди можно було дати лем на основі історічней і порівнюющей граматіки виходнослованских и западнослованских языкох.

Але норматівна граматіка і правопис мають змисел лем у припадї, кед вони мають практичні хосен і на їх основі ша пишут списи про говорящих. Зато було потрібне написати і дати до рукох комлошских родинох тексти о їх минулости і сучасности, жеби вони знали: кто властно сут вони, кто сут їх братове і сестри у заграничі і т. д. Року 2006 організували у Комлоші швяточні день валалу. На то швято єм написал статю, котру розмножили і дали учасником. Статя під на-

5 MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Opole 2004*, доповнене виданя з даякыма змінами 2007.

звом *Наш Комлош – А ті Komlóskánk* (перша половіца по мадярски, друга половіца – котра обсягувала діалектни тексти – по русински латинским алфавітом) мала капітоли: *Кто властно зме Русине? Де жили і де живут нешка Русине на Мадярскім? Число русинскей народности у нас аї по цілім швіті. Кодіфікація варіантох русинского языка. Ци русинска бешіда є українска, або окрема языкова формація? Карпаторусински діалекти і їх розложія. Русинска бешіда у Комлоші і проєкт норматівней граматіки. Діалектни тексти написани латиніком.*

Мам замір росширити тематіку того скромного „народознавства” і дефінітувати текст у трох варіантох: по русинскі кіріліком, латиніком і по мадярскі, бо старша генерація не знає кіріліку. Спомянуте „народознавство” буде ужиточне аї про штудентох/докторантох одділіня славістіки універзیتی *Eötvös Loránd Tudományegyetem* у Будапешті. Про реалізацію того плану є потрібне дефінітувати проєкт правопису і норматівней граматіки комлошского варіанта у швітлі нових списовно-літературних нормах, котри будут прияти інтеррегіоналнов радов русинского языка. Норматівна граматіка і правопис у формі проєкта уж екзітує. То забезпечіт условія про створіня хоцкотрих списох на потреби жительствова і чколского виучуваня.

Русинскі язык у чкої⁶

У перші половіці 19. стороча у 54 північно-виходних валалох на теріторії нешного Мадярского жили коло 35 000 – 40 000 Русине. У Комлоші року 1941 жили 964 особи, нешка сут лем коло 400 (130 ча-лади/родини), до чколи ходили теди 182 чкояри, тераз до матерскей і основней чколи ходит лем 24 діти. По другі швітові війні чісло жительствова значно хпало, бо в роках 1946 – 1948 у рамках взаємней ви-міни словенско-мадярского жительствова 64 родини ша перестягували до Ческословенска. (Можно зазначіти, же векшина тих Русиных була переселена на ческо-німецке пограніча країни.)

На зачатку 20. стороча комлошски чкояри ша учіли „по рускі” і по мадярскі. Року 1952 Е. Балецкий записал діалектни тексти у Ком-

⁶ БЕНЕДЕК, Г.: III. Соціолінгвістичный аспект. Мадярьско. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Opole 2004, с. 363 – 372.*

лоші. Іштван Варга (ша народил року 1866) так памятал: „До чколи ходил єм од шестого року до дванаццетого. У чкої учіл єм ша по-мадярські і по-руські. Кед єм не знал лецку, та-м на кукуріці кячал. У чкої була мадярска таблица і руска таблица. У церкві службу по-руські служили.”⁷

У шістьдешатих роках 20. стороча наслідком модернізації транспорту, гледання роботи, з цілєм здобути кваліфікацію у середніх і висших інституціях виучування, заключіння женітбох і т. д., ша зачал інтензивні одхід жительство до розлічних регіонах країни. Молода генерація ша дістала далеко од родного валалу і наслідком білінгвізму руска бешіда ша поступно стискала назад. Недавно старша жена, котра була пестунком у оводі (матерскей чкої) у роках 1980 – 1985, мі повідала, же теди діти бешідували меджі собом у чкої по рускі і то було цалком природне. Але одтеди ша веє змінило. У іті року 2007 єм заш конштатував, же „своїм материньскым языком комунікує уж лем найстарша генерація Русинів” – что єм читал аї у часопису *Русин* односно русинских сел на Словенскім.

Виучування материней бешіди у комлошскей чкої є барз добра ініціатіва, але то не є дост, то іщі не захранит русинску бешіду од зануку. У тім погляді мали би мати велику відповідность інтелектуали комлошского походжіня, їх споїня у реалізації конкретних задачох у будучности. Яки можут бути актуални задачі у чколскей сфері (окрім фінансовей тяжкості)? Наши учітельки у Комлоші і у Мучоні би мали надвязати контакти з учітельками пряшівскей, лемківскей области і Войводини, бо вони мают велику скушеность і можут дати цінну одборну поміч, рекомендувати учебники, приручки і інши учебни матеріали. У тім погляді сут актуални задачі сформуловани у резолюції III. Міджінародного конгресу русинского языка: „Організования интеррегиональных методических семинаров, взоровых годин русиньского языка і культуры, интеррегионална выміна учітелів, интеррегиональны учітельскы конференції.”⁸

7 БАЛЕЦКИЙ, Э.: Дialectные записи из Комлошки. In: *Studia Slavica*, XXVI, 1-2, Budapest 1980, с.100.

8 Резолюція III. Міджінародного конгресу русиньского языка. In: *Русин*, XVII, 4, Пряшів 2007, с. 2.

Література

БАЛЕЦКИЙ, Э.: *Дialeктные записи из Комлошки*. In: *Studia Slavica*, XXVI, 1-2, Budapest, 1980, с.100.

БЕНЕДЕК, Г.: II. *Літературный язык. Мадырьско*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Русиньский язык. Opole 2004, с. 263 – 275.

БЕНЕДЕК, Г.: III. *Соціолінгвістичний аспект. Мадырьско*. In: MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Русиньский язык. Opole 2004, с. 363 – 372.

КИРАЙ, П.: *О переходном восточнословацком-карпато-угорском диалекте в Венгрии*. In: *IV Международный съезд славистов, Славянская филология: сборник статей*, том III, Москва 1958.

MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Русиньский язык. Opole 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007.

FÜGEDY, E., GREGOR, F., KIRÁLY, P.: *Atlas slovenských nářečí v Maďarsku*. Budapest 1993.

ŠTOLC, J.: *Nářečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava 1949.

РУСИИ, *культурно-християньский часопис*, XVII, 4, Пряшів 2007.

Обсяг/Obsah

Anna PLIŠKOVÁ: Slovo na úvod	3
Анна ПЛІШКОВА: Вступне слово	4
Anna PLIŠKOVÁ: Náčrt histórie, súčasnosti a nožnej perspektívy Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry Ústavu regionálnych a národnostných štúdií Prešovskej univerzity	5
АКТУАЛНЫ ПРОБЛЕМЫ РУСИНЬСКИХ КОДІФІКОВАНЫХ ВАРІАНТІВ	23
Павел Роберт МАГОЧІЙ: Кодіфікація русинського языка очами історіка	24
Надія КУШКО: Літературні стандарти русинської мови: історичний контекст і сучасна ситуація	31
Михайло ФЕЙСА, Гелена МЕДЄШИ: Правописні проблеми русского языка у Войводини	59
Henryk FONTAŃSKI: Aktualne problemy języka łemkowskiego (normalizacja pisowni)	66
Валерій ПАДЯК: Языкова ситуація на Підкарпатській Руси: проблемы и перспективы	73
Михаил КАПРАЛЬ: Який язык мають кодифікувати мадярски Русины?	85
СУЧАСНА РУСИНЬСКА СПИСОВНА НОРМА НА СЛОВЕНЬСКУ І ПРОЦЕС ЗБЛИЖОВАНЯ ТРЁХ ВАРІАНТІВ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА	92
Василь ЯБУР: Орфографічні проблеми в русинському языку в Словакії з орьєнтаціов на зближованя варіантів русинського языка	93

Stefan M. PUGH: К вопросу о лексических заимствованиях в литературных языках: в центре внимания – русинский язык	104
Алена БЛЫХОВА: Нормативність і чужоязичні впливи	111
Александр ЗОЗУЛЯК: Акцептація нормативності в русинській публіцистиці в Словачії	122
Юрій ВАНЬКО: Формованя койне з літературних штандартів	133
Йозеф СІПКО: Языковы компоненты як елементи культури	144
Кветослава КОПОРОВА: Проблемы акцентологии з погляду нормативності і практики	159
Гергей БЕНЕДЕК: Комлошскі варіант русинского языка – актуална ситуація і перспективи	169